

SPRÁVA O ŽIVOTNÝCH
PODMIENKACH
RÓMSKYCH DOMÁCNOSTÍ
NA SLOVENSKU

Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku

Autori: Jarmila Filadelfiová, Daniel Gerbery, Daniel Škobla

Projektový manažér: Daniel Škobla

Vydal
Rozvojový program OSN
Regionálny úrad pre Európu
a Spoločenstvo nezávislých štátov

Správa vyšla v spolupráci s Friedrich Ebert Stiftung a s použitím finančných prostriedkov Erich Brost Stiftung

ISBN: 80-89263-02-X

© UNDP 2006

Všetky práva vyhradené. Reprodukovanie materiálu na ďalší predaj alebo na iné komerčné účely je bez písomného povolenia držiteľa autorských práv zakázané.

Návrh obálky a grafickej úpravy: Stano Jendek | RENESANS, s. r. o.

Technická úprava, grafická úprava a produkcia:
RENESANS, s. r. o., Bratislava, Slovenská republika

Predslov

Boj s chudobou a sociálnym vylúčením je jednou z priorit Rozvojového programu OSN (UNDP). Na Miléniovom summite v septembri 2000 sa členské štáty OSN zaviazali venovať prioritnú pozornosť trvalo udržateľnému rozvoju a boju proti chudobe. Výsledkom iniciatívy je prijatie Miléniových rozvojových cieľov (Millennium Development Goals), ktoré nadväzujú na dohody a rezolúcie OSN z predchádzajúceho desaťročia.

Aj na Slovensku existujú zraniteľné, vylúčené a marginalizované skupiny, ktoré nemajú príležitosti na rovnakú participáciu na ekonomickom a sociálnom rozvoji. U niektorých skupín má vylúčenie dlhodobý charakter, iné sa „prepadli“ do chudoby v dôsledku transformačných spoločenských pohybov. Národná správa Miléniových rozvojových cieľov pre Slovensko z roku 2004 konštatuje, že „na Slovensku pretrvávajú výrazné regionálne rozdiely v miere chudoby, nezamestnanosti, priemerných mzdách ako aj ukazovateľoch vzdelania a zdravotného stavu ... a ... možno hovoriť o ostrovoch hlbokkej chudoby uprostred pomerne bohatej spoločnosti. Podmienky v izolovaných rómskych osadách naznačujú, že tieto ostrovy chudoby sa prekrývajú so životom veľkej časti rómskeho obyvateľstva“.

Správa, ktorú práve držíte v rukách je pokračovaním úsilia UNDP o kvantifikáciu dát o chudobe a špecificky o chudo-

be Rómov v krajinách strednej a východnej Európy. Štúdia, ktorú vypracoval tím nezávislých konzultantov a odborníkov Regionálneho centra UNDP v Bratislave, bola pripravená na základe dát z rozsiahleho dotazníkového prieskumu rómskych rodín a rómskych spoločne hospodáriacich domácností na Slovensku. Predmetný prieskum sa uskutočnil aj za podpory Svetovej banky v roku 2005. UNDP chápe túto analýzu ako krok, ktorý vytvára priestor na ďalšie hlboké mapovanie sociálnej a ekonomickej situácie Rómov na Slovensku. Najmä v súvislosti so zmenami sociálnej politiky po roku 2004, správa pomáha poodhaliť ako sú rómske komunity citlivé na zmeny štruktúry v systéme sociálnej pomoci a čo je možné urobiť, aby sa s týmito zmenami ľahšie vyrovnali.

UNDP verí, že závery a odporúčania tejto publikácie prispedia k ďalším krokom všetkých zainteresovaných v ich úsilí vymazať ostrovy chudoby z mapy Slovenska.

Ben Slay
riaditeľ Regionálneho centra Rozvojového programu OSN

Pod'akovanie

Autori vyjadrujú poďakovanie nasledovným osobám a inštitúciám za významnú pomoc:

Pri príprave dotazníkového zisťovania neoceniteľnú úlohu zohrala Svetová banka a jej výskumníčky Valerie Evans, Pierella Paci a Diane Steel. Na metodologických konzultáciách sa podielal aj Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity, najmä Marek Hojsík. Pri koordinovaní terénneho zberu dát skvelú prácu odvedla agentúra Tambor, menovite Martina Judtová, Renáta Masánová, Beáta Savrňochová a Mária Trojanová. Podnetnými diskusiami, pripomienkami v rôznych fázach projektu a oponentúrou správy prispeli Erika Adamová, Nato Alhazishvili, Martin Fotta, Daniela Gašparíková, James Grellier, Michaela Gulemetova-Swan, Andrey Ivanov, Jaroslav Kling, Zuzana Kusá, Susanne Milcher, Izabela Nagyová, Silvia Rybárová, Ben Slay a Katarína Šoltésová. Priaznivé podmienky pre plynulé riešenie projektu spoluvytváral Rozvojový program OSN a Friedrich Ebert Stiftung.

Zoznam skratiek

UNDP	Rozvojový program OSN (United Nations Development Program)
OSN	Organizácia spojených národov
EÚ	Európska únia
NAPs/INCL	Národný akčný plán sociálnej inklúzie
MPSVR SR	Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky
EÚ-SILC	Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach (EU Survey on Income and Living Conditions)
S.P.A.C.E.	Social Policy Analysis Centre
SAV	Slovenská akadémia vied
IVO	Inštitút pre verejné otázky
SNSLP	Slovenské národné stredisko pre ľudské práva
SZČO	Samostatne zárobkovo činná osoba

Obsah

Zhrnutie.....	9
1. Úvod.....	11
2. Metodológia výskumu.....	15
2.1. Charakteristika prístupu a typ výskumu	16
2.2. Popis výskumnej vzorky	18
2.2.1. Početnosť skúmaných súborov	18
2.2.2. Zloženie súborov podľa počtu členov	19
2.2.3. Zloženie súborov podľa ekonomického statusu	20
3. Štruktúra rómskej populácie: základné charakteristiky.....	23
3.1. Veková skladba rómskej populácie	24
3.2. Zloženie rómskej populácie podľa pohlavia a rodinného stavu	26
3.3. Rómska populácia podľa materinského a denne používaného jazyka	27
3.4. Zdravotný stav rómskej populácie.....	31
3.4.1. Výskyt chronických ochorení a invalidity	31
3.4.2. Výskyt bežných ochorení.....	34
3.4.3. Návštevnosť lekára	34
3.4.4. Výdavky na lekárske ošetrovanie a lieky	34
3.4.5. Využívanie prenatálnej starostlivosti a sociálna pomoc v tehotenstve	35
3.4.6. Subjektívne hodnotenie zdravotného stavu	35
4. Sociálna situácia rómskych domácností	37
4.1. Materiálne podmienky života: bývanie a vybavenosť domácností	38
4.1.1. Druh obydli	38
4.1.2. Veľkostné charakteristiky rómskych obydli	39
4.1.3. Vlastnícky vzťah k domu či bytu	42
4.1.4. Prenájom bývania.....	42
4.1.5. Použitý stavebný materiál	42
4.1.6. Dostupnosť a kvalita pitnej vody v obydli	43
4.1.7. Zdroj teplej vody.....	44
4.1.9. Vybavenosť domácností spotrebnými predmetmi	45
4.2. Odkázanosť na sociálne dávky	46
4.2.1. Poberanie sociálnych príjmov viazaných na hmotnú núdzu.....	47
4.2.2. Poberanie dávky v hmotnej núdzi.....	48
4.2.3. Poberanie príspevku na zdravotnú starostlivosť.....	49
4.2.4. Poberanie aktivačného príspevku	49
4.2.5. Poberanie príspevku na bývanie.....	49
4.2.6. Poberanie motivačných štipendií	49
4.3. Výdavky domácností.....	50
4.3.1. Celková výška výdavkov	50
4.3.2. Štruktúra výdavkov podľa typu	51
4.4. Zadlženosť a nedoplatky domácností	53
4.5. Subjektívne hodnotenie sociálnej situácie a očakávania do budúcnosti.....	53
4.5.1. Spokojnosť so súčasnou finančnou situáciou	54
4.5.2. Porovnanie súčasnej finančnej situácie s minulosťou.....	54
4.5.3. Očakávaná zmena situácie.....	54
4.5.4. Hodnotenie úrovne spotreby potravín	55

4.5.5. Hodnotenie úrovne výdavkov na základné potreby	55
4.5.6. Obavy z budúcnosti	56
4.5.7. Sebazaradenie na škále chudoby	56
4.6. Hlavné závery kapitoly 4	57
5. Rómska populácia a vzdelanie: štruktúra a súvislosti	59
5.1. Postup a základné línie analýzy vzdelanostnej situácie rómskej populácie	60
5.2. Špecifikácia analytických súborov a ich základný popis	61
5.3. Stupeň dosiahnutého vzdelania	62
5.4. Porovnanie návštevnosti školy a dosiahnutého stupňa vzdelania s generáciou rodičov	64
5.5. Výsledky vzdelávania – úroveň gramotnosti	64
5.6. Väzba vzdelania na úspešnosť na trhu práce	65
5.7. Hlavné závery kapitoly 5	66
6. Rómska populácia a trh práce: inklúzia – exklúzia	67
6.1. Štruktúra rómskych mužov a žien podľa produktívneho veku	68
6.2. Zamestnanosť a nezamestnanosť rómskych mužov a žien	70
6.3. Pracovná angažovanosť podľa ekonomického statusu	74
6.4. Hľadanie si práce	75
6.5. Dlhodobá nezamestnanosť: intenzita a dĺžka nezamestnanosti	75
6.6. Participácia v programoch aktivačných prác	76
6.6.1. Miera participácie na aktivačnej činnosti	77
6.6.2. Záujem o aktivačné práce a dôvody neúčasti v aktivačnej činnosti	78
6.6.3. Subjektívne hodnotenie aktivačných prác	78
6.6.4. Poskytovanie aktivačných prác: miesto a subjekty	79
6.7. Skúsenosti nezamestnaných s úradmi práce	80
6.7.1. Celkové hodnotenie služieb úradov práce pri hľadaní zamestnania	80
6.7.2. Spokojnosť s informáciami od úradov práce	80
6.7.3. Hodnotenie užitočnosti informácií poskytovaných úradmi práce	81
6.7.4. Informovanosť úradov práce o príspevku na cestovanie	82
6.8. Hlavné závery kapitoly 6	82
7. Závbery a odporúčania	83
Príloha 1: Podporné údaje	89
Príloha 2: Metodologické poznámky	99

Zhrnutie

Predkladaná štúdia je súčasťou dlhodobého úsilia UNDP o získavanie spoľahlivých poznatkov o chudobe a jej prejavoch v krajinách strednej a východnej Európy. Empirické údaje, ktoré sú východiskom analýz, boli zozbierané v rámci regionálneho výskumu UNDP v rokoch 2004 – 2005. Jeho hlavným výstupom bola publikácia s regionálnym záberom. Štúdia s názvom *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku* sa zameriava na analýzu štruktúry a dynamiky „životných šancí“ tejto etnickej minority, zisťovanie efektívnosti existujúcich opatrení sociálnej politiky a hľadanie ich vzájomných súvislostí. Publikácia ponúka aj sériu odporúčaní, ktoré vyplynuli jednak z poznatkov získaných v tomto výskume a jednak z ich porovnaní s ďalšími výstupmi štúdií o sociálnej a ekonomickej situácii marginalizovanej populácie v SR.

Zber dát bol realizovaný formou rozhovorov vyškolenými anketármi na základe štandardizovaného dotazníka. Dotazník obsahoval desať okruhov venovaných bývaniu, štruktúre domácností, migrácii, vzdelávaniu, zdravotnému stavu, pracovným aktivitám, sociálnej pomoci, subjektívnemu hodnoteniu chudoby, príjmom a výdavkom domácností. Základom pre výber rómskych domácností boli údaje zo sociografického mapovania rómskych osídlení, ktoré s podporou Svetovej banky, Úradu splnomocnenkyne Vlády SR pre rómske komunity a Kanadskej medzinárodnej rozvojovej agentúry uskutočnili v roku 2004 neziskové organizácie. Vychádzajú z typológie bývania rómskej populácie, ktoré sociografické mapovanie identifikovalo, boli pre potreby výskumu sledované tri typy bývania. Segregovaný typ odkazuje na bývanie v osade vzdialenej od obce či oddelenej od nej bariérou, separovaný typ sa týka Rómov žijúcich koncentrovane v určitej časti obce – či už vo vnútri alebo na jej okraji, a rozptýlený typ bývania znamená bývanie v rámci obce integrovane medzi majoritnou populáciou. Za každý typ bývania sa vyberal rovnaký počet domácností.

Výskum ukázal, že v rámci rómskych komunít existuje vysoká miera odkázanosti na sociálne dávky, keďže takmer tri štvrtiny domácností (73 %) v priebehu posledného mesiaca dostali nejaký príjem, ktorý súvisel s hmotnou núdzou. Poberanie tohto typu príjmu bolo rozšírené bez ohľadu na stupeň priestorovej integrácie s majoritnou populáciou. Napriek uvedeným skutočnostiam, v rómskych domácnostiach nie je dostatočne využívaná celá škála nástrojov prístupných v systéme pomoci v hmotnej núdzi. Veľmi nízky počet rómskych domácností bolo príjemcom príspevku na bývanie, ktorý je určený na úhradu nákladov spojených s bývaním. Príjemcom príspevku bolo menej ako 16 % do-

mácností (z tých ktoré poberali nejakú dávku súvisiacu s hmotnou núdzou), čo predstavuje 11 % všetkých rómskych domácností. Medzi dôvody nízkeho počtu poberaateľov patria podmienky nároku na príspevok, ktoré mnohé rómske domácnosti nespĺňajú – a to napriek tomu, že žijú v stave hmotnej núdze. Ešte menej využívaným nástrojom na zmierňovanie hmotnej núdze bolo štipendium pre deti. Poberalo ho len 6 % rómskych domácností, ktoré boli v hmotnej núdzi. Uvedené čísla by mali vzbudiť pozornosť, keďže ide o nevyužívanie dôležitých nástrojov novej štruktúry sociálnej pomoci.

Zapojenie rómskej populácie v produktívnom veku do trhu práce je veľmi nízke. Nie vždy vykonávajú prácu vo formálnom segmente trhu práce, pomerne častá je práca v domácom hospodárstve. Vyššia participácia na pracovných aktivitách mimo domácnosti (33 % u mužov a 23 % u žien) než je uvádzaná miera zamestnanosti (11 % u mužov a 5 % u žien) môže naznačovať na zapojenie sa do neformálneho trhu práce. Spomedzi ekonomicky aktívnych rómskych obyvateľov (t.j. bez študentov, dôchodcov a osôb na rodičovskej dovolenke), ktorí nepracujú, bolo 86 % registrovaných na úrade práce a 14 % nie. V rámci nezamestnanosti prevažuje dlhodobá nezamestnanosť, pri ktorej rómske ženy a muži strácajú zvyšky svojej pracovnej kvalifikácie. V dôsledku toho nastáva „deprivačný cyklus“ a upevňuje sa kultúra chudoby (aj v súvislosti so znížením úrovne sociálnych dávok), ktorá má veľmi negatívne efekty na životné dráhy nezamestnaných, ale aj ich rodín. Pri vysokom zastúpení detskej zložky sú obzvlášť ohrozujúce dopady na budúce životné dráhy detí z takýchto rodín.

Pomerne veľká disproporcía sa prejavuje medzi mierou nezamestnanosti a účasťou v rekvalifikácii a tréningu (menej ako 5 %). a v aktivačných prácach (37 %). Vzhľadom na to, že ide prevažne o dlhodobú nezamestnanosť, môže to znamenať, že tréningové či rekvalifikačné možnosti sa vyčerpali v predchádzajúcich rokoch, ale efekty v zmysle nájdenia zamestnania neboli príliš výrazné. Neúčasť v aktivačných programoch môže vypovedať tak o nedostatočnej motivácii, ako aj o deficitoch na strane ponuky takýchto prác. Najmä v oblastiach či lokalitách s vyššou koncentráciou dlhodobo nezamestnaných rómskych obyvateľov sa môžu možnosti ponuky nekvalifikovanej práce vyčerpať.

Výskum zraniteľných komunít venoval zisťovaniu skúseností rómskej populácie s aktivačnými programami pomerne veľkú pozornosť. Sledovala sa tak miera zapojenia členov rómskych domácností do aktivačných programov a ich štruktúra, ako aj subjektívna percepčia zmyslu a efektu týchto programov. Porovnanie miery participácie, dôvo-

dov neúčasti v aktivačných programoch a štruktúry nezamestnanosti ukazuje, že z hľadiska deklarovaných zámerov aktivačných prác "podporiť aktívne hľadanie uplatnenia na trhu práce, zvyšovanie kvalifikácie a zručností" možno konštatovať, že tieto programy majú vo vzťahu k rómskym komunitám viaceré rezervy.

Zbieranie „tvrdých“ údajov o životných podmienkach rómskych komunít bolo doplnené o zisťovanie názorov o miere chudoby a spokojnosti so životom, čo umožňuje získať ďalšiu perspektívu pre vyhodnotenie celkovej situácie. Tieto údaje preukázali, že medzi rómskymi domácnosťami prevažuje nespokojnosť s finančnou situáciou, čo sa odráža aj v obavách z ďalšieho vývoja.

Na základe získaných dát možno konštatovať tri základné tendencie. Po prvé, u väčšiny sledovaných dimenzií sa potvrdila horšia situácia u rómskych domácností v porovnaní s domácnosťami priestorovo blízkej všeobecnej populácie – tak u ukazovateľov charakterizujúcich bývanie, dostupnosť pitnej vody, odkázanosť na dávky v hmotnej núdzi či mieru zadĺženosti. Po druhé, v rámci rómskych domácností vykázali horšie parametre domácnosti žijúce segregovane, ktorým sú životnou situáciou najbližšie rómske domácnosti bývajúce v separovaných častiach obcí či miest. A po tretie, u všetkých dimenzií sa potvrdila zhoda medzi objektívnymi ukazovateľmi a subjektívnym hodnotením.

1

ÚVOD

1. ÚVOD

Boj so sociálnym vylúčením je jednou z priorít Rozvojového programu OSN (UNDP). Správa, ktorú držíte v rukách je pokračovaním úsilia UNDP o kvantifikáciu dát o chudobe a procese „eticizácie chudoby“, ku ktorému v súvislosti s rómskou etnickou menšinou v krajinách strednej a východnej Európy a Balkánu dochádza. Dáta, na podklade ktorých bola vypracovaná táto analýza, boli zozbierané v rámci regionálneho výskumu UNDP v rokoch 2004 – 2005. Jeho hlavným výstupom bola publikácia s regionálnym záberom „V riziku: Rómovia a presídlenci v strednej a východnej Európe“. Správa pod názvom „Správa o životných podmienkach rómskych domácností“ sa zameriava na Rómov žijúcich na Slovensku. UNDP chápe túto analýzu ako príspevok k hĺbkovému mapovaniu sociálnej a ekonomickej situácie Rómov na podklade kvantitatívnych dát. Najmä v súvislosti so zmenami sociálnej politiky po roku 2004, štúdiá pomáha poodhaliť ako sú rómske rodiny citlivé na zmeny štruktúry v systéme sociálnej pomoci a čo bude možné urobiť, aby sa im pomohlo vyrovnáť sa s nimi. Vypracovaná metodológia výskumu ponúka možnosti časovej komparácie, dynamiky vývoja a teda aj hodnotenia jednotlivých opatrení sociálnych politik a ich dopadov. Dáta a závery analýzy sa môžu stať aj súčasťou pravidelnej Správy o sociálnej situácii obyvateľstva Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR obohatením jej záberu o otázky životnej úrovne a chudoby Rómov.

Ku globálnym výzvam v dnešnom svete sa radí odstraňovanie chudoby a prekonávanie sociálneho vylúčenia. Táto výzva je aktuálna nielen pre rozvojový svet, ale aj pre Európu, Slovensko ako členskú krajinu EÚ nevynímajúc. Na Miléniovom summite v septembri 2000 sa zaviazali členské krajiny OSN venovať prioritnú pozornosť trvalo udržateľnému rozvoju a boju proti chudobe. Výsledok iniciatívy je prijatie Miléniových rozvojových cieľov, ktoré nadväzujú na dohody a rezolúcie OSN z predchádzajúceho desaťročia. Aj na Slovensku existujú zraniteľné, t.j. vylúčené a marginalizované skupiny, ktoré sú zbavené príležitosti na rovnakú participáciu na rozvoji. U niektorých skupín má vylúčenie dlhodobejší charakter (bolo aj pred socializmom a pretrvalo i počas tohto režimu), iné skupiny sa „prepadli“ do chudoby v dôsledku transformačných spoločenských pohybov po roku 1989. Aj národná správa Miléniových rozvojových cieľov pre Slovensko konštatuje, že „na Slovensku pretrvávajú výrazné regionálne rozdiely v miere chudoby, nezamestnanosti, priemerných mzdách ako aj ukazovateľoch vzdelania a zdravotného stavu... možno hovoriť o ostrovoch hlbokkej chudoby uprostred pomerne bohatej spoločnosti. Podmienky v izolovaných

rómskych osadách naznačujú, že sa tieto ostrovy chudoby prekrývajú so životom veľkej časti rómskeho obyvateľstva“ (Miléniové..., 2004).

Chudoba a sociálne vylúčenie môže mať veľmi rôznu podobu či prejavy a môže byť zapríčinené rôznymi faktormi alebo podmienkami. Výskumy v tejto oblasti bývajú zamerané buď na identifikáciu najviac ohrozených skupín alebo na zistenie a analýzu príčin. Verejný záujem je veľmi často nasmerovaný na identifikáciu skupín a regiónov s frekventovaným výskytom deprivácie, ktoré vyžadujú verejnú aktivitu. Medzi ohrozené skupiny sú najčastejšie zaradované kategórie ako napríklad deti, starší ľudia, ženy, rasové, etnické alebo jazykové menšiny. Inokedy sa primárny záujem nespája s identifikovaním skupín v núdzi, ale preferuje sa lepšie pochopenie príčin, prečo sa tá-ktorá skupina v nepriaznivom stave nachádza – sledujú sa možné determinanty takýchto podmienok. Veľmi rozdielne politiky si totiž vyžaduje napríklad vidiecka a iné mestská (alebo „veľkomestská“) chudoba. V tejto druhej rovine sa tvorba výskumných nástrojov primárne zameriava na meranie a triedenie rôznych determinánt a súvislostí chudoby či exklúzie.

Realizovaný výskum bol zameraný na skupinu, ktorú už sociálno-ekonomické analýzy (nie len) na Slovensku identifikovali. Pravidelne sa medzi najzraniteľnejšími skupinami, teda skupinami najviac ohrozenými chudobou a sociálnym vylúčením, objavuje rómska populácia. U tejto etnickej skupiny sa kombinujú viaceré znevýhodnenia: vyskytuje sa u nich chudoba previazaná s demografickými

Box 1 : Zvýšené riziko chudoby u rómskej populácie

„Ohrozenou skupinou bola aj veľká časť rómskej populácie. Obzvlášť obyvatelia segregovaných rómskych osád sa nachádzali v značne znevýhodnenej situácii. Napriek zlepšeniu ich situácie v období socializmu patrili mnohé rómske rodiny, hlavne nízkokvalifikovaní a ďalšie skupiny v okrajových pozíciách, dlhodobo medzi najchudobnejších, nakoľko „v ich prípade nedochádzalo k odstráneniu kľúčových podmienok reprodukcie chudoby – rozdielnych životných príležitostí“ (Kusá 1997).

V zahraničí napríklad Rudolf Andorka a Zsolt Spéder na základe analýzy maďarského panelu domácností za obdobie rokov 1992 až 1995 identifikovali, ktoré skupiny tvoria najčastejšie dlhodobu chudobu: „Stabilne boli zastúpení v najnižšom decile príslušníci rómskeho etnika, v ktorých prípade takmer polovica bola chudobná vo všetkých štyroch skúmaných rokoch“ (Andorka, Spéder 1996). K podobným záverom prichádzajú aj István Kemény, Béla Janky a Gabriella Lengyel pri porovnaní situácie Rómov v Maďarsku v rokoch 1971-2003 (Kemény, Janky, Lengyel 2005).

Box 2 : Skupiny najviac ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením podľa Národného akčného plánu sociálnej inklúzie (NAPs/INCL) 2004-2006

„...k najohrozenejšej skupine, ktorá čelí riziku chudoby, patria nezamestnaní, a to predovšetkým tí, u ktorých nezamestnanosť pretrváva dlhodobo. Mimoriadne závažná je skutočnosť, že riziku chudoby a sociálnej exklúzie sú vystavení aj mladí ľudia vo veku 16-24 (resp. 15-29), predovšetkým s nižším stupňom vzdelania alebo vychádzajúci zo škôl, ktoré neposkytujú vzdelanie zodpovedajúce potrebám trhu práce. Ďalšou ohrozenou skupinou sú rodiny s deťmi, s výrazne vyšším rizikom chudoby v neúplných rodinách a rodinách s väčším počtom detí, pričom riziko stúpa priamoúmerne s počtom členov rodiny. Z analýzy vyplýva, že práve deti (0-15), ale i mladí ľudia (16-24) sú viac ako ostatné vekové skupiny ohrozené chudobou a sociálnou exklúziou. K rizikovým skupinám identifikovaným na základe spoločných indikátorov chudoby a sociálneho vylúčenia patria aj domácnosti jednotlivcov v podstate vo všetkých vekových kategóriách a u oboch pohlaví.“

„Hoci rómska národnostná menšina je vnútorne heterogénna skupina, veľká časť Rómov patrí medzi najzraniteľnejšie vrstvy obyvateľstva SR. Ich sociálnu situáciu už dlhodobo determinuje vysoká miera nezamestnanosti najmä dlhodobej, závislosť od dávok sociálneho systému, nízka úroveň vzdelania a bývania. Medzi skupiny najviac ohrozené sociálnou exklúziou a chudobou, u ktorých sa kumulujú viaceré kľúčové znevýhodnenia, patria neintegrovane rómske komunity žijúce vo vidieckych alebo mestských osídleniach, ktorých počet na Slovensku sa odhaduje na niekoľko sto. V týchto osadách žije približne 100 000 Rómov, čo predstavuje necelé 2 % z celkovej populácie SR a 28 % z odhadovaného počtu rómskej populácie na Slovensku (podľa odborných demografických odhadov približne 350 000 Rómov). Najzraniteľnejšiu skupinu predstavujú Rómovia, ktorí čelia tzv. dvojitej marginalizácii. Na jednej strane žijú v marginalizovaných regiónoch, v ktorých je minimálna možnosť zamestnať sa a tým vymaniť sa zo sociálnej siete, zároveň sú z rôznych príčin reálne neumiestniteľní na trhu práce, alebo je ich vstup na trh práce sťažený (napr. v dôsledku pracovného znevýhodnenia alebo sociálneho vylúčenia). K tomu sa ako dodatočná komplikácia pridávajú isté špecifické faktory, akými sú etnická diskriminácia alebo sociálne patologické javy v segregovaných rómskych komunitách.“ (Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004-2006, MPSVR SR, Bratislava 2004)

podmienkami (ako napríklad veľkosť rodiny), chudoba vytváraná nezamestnanosťou (hlavne dlhodobou), chudoba zapríčinená nízkou kvalitou práce či nedostatkom vzdelania, ale aj diskrimináciou. Za najhoršiu je označovaná situácia tej časti rómskej populácie, ktorá žije v segregovaných osadách. Ich situácia sa často prirovnáva k úrovni chudoby a exklúzie, ktorá je známa z rozvojových krajín.

Táto etnická skupina sa explicitne spomína aj v politických dokumentoch a akčných plánoch SR na potlačanie chudoby či exklúzie. Napríklad v *Národnom akčnom pláne sociálnej inklúzie SR 2004-2006* sa identifikovali skupiny obyvateľstva, ktoré patria k najviac ohrozeným chudobou a sociálnym vylúčením. Popri dlhodobo nezamestnaných (s nižším stupňom vzdelania alebo so vzdelaním, ktoré nezodpovedá dopytu na trhu práce), rodinách s deťmi, jednočlenných domácnostiach, migrantoch, ľuďoch so zdravotným postihnutím a bezdomovcoch sem boli zaradení aj ľudia žijúci v rómskych komunitách.

Tak podľa výskumných údajov ako aj podľa politických dokumentov je rómska populácia na Slovensku jednou zo skupín najviac ohrozených exklúziou.

2

METODOLÓGIA VÝSKUMU

2. METODOLÓGIA VÝSKUMU

2.1. Charakteristika prístupu a typ výskumu

Z literatúry a výskumníckej i štatistickej praxe sú známe prinajmenšom tri základné prístupy ku skúmaniu chudoby či zraniteľnosti rôznych znevýhodnených sociálnych skupín populácie. Prvou analytickou možnosťou je stanovenie hranice chudoby cez príjem na člena domácnosti (jednodimenzionálny prístup). Druhou možnosťou je mnohdimenzionálny prístup, ktorý meranie úrovne materiálnej deprivácie rozširuje o prístup k základným verejným službám a informáciám (vzdelanie, sociálne zabezpečenie, trh práce, zdravotná, kultúrna a sociálna dimenzia). Základom tretieho prístupu je sociálny kapitál, opiera sa o analýzu „aktív“, ktoré zraniteľná skupina má. Veľmi dôležitou súčasťou takéhoto prístupu k meraniu chudoby je analýza príležitostí dostupných v danej lokalite či regióne.

Konkrétne štatistické a výskumné nástroje používané či využívané pri meraní chudoby bývajú rôzne. Často sú veľmi zložité a vyžadujú špecifické dátové súbory, ako sú panely, dlhodobé časové rady, veľkú početnosť výskumnej vzorky a podobne. Zo štatistickej a výskumníckej praxe sú známe prieskumy stravovacích zvyklostí obyvateľstva, rodinné účty, kontinuálne prieskumy zamestnanosti a spotrebných cien, analytické využívanie administratívnych registrov (predovšetkým evidencie o poskytovaní dávok viazaných na hmotnú núdzu), cenové šetrenia, pravidelne opakované prieskumy domácností alebo hĺbkové prieskumy životných podmienok.²

Pod pojmom sociálna exklúzia sa všeobecne chápe vylúčenie zo zmysluplnej participácie vo sférach a subsystémoch, ktoré majú v danej spoločnosti ekonomický, politický, sociálny a kultúrny význam. Jednotlivci môžu byť chápaní ako začlenení či vylúčení v mnohých ohľadoch, pričom inklúzia do rôznych sociálnych systémov a subsystémov môže mať

Box 3 : Základné prístupy k meraniu chudoby

1. Najbežnejším spôsobom merania úrovne chudoby je stanovenie hranice chudoby. Takáto analytická možnosť reaguje na potrebu urobiť mnohostranné porovnania. Hranica chudoby sa obyčajne definuje ako absolútna alebo relatívna (napr. Mingione 1999 a veľa ďalších) a môže sa definovať na národnej alebo nadnárodnej úrovni. Tento prístup využívajú vo svojich analýzach Svetová banka a aj UNDP. V prípade nadnárodných vymedzení hraníc chudoby sa zohľadňujú rozdiely v životných nákladoch medzi rôznymi regiónmi alebo oblasťami. Najčastejšie sa hranica chudoby vymedzuje cez príjem na člena rodiny alebo príjem domácnosti. Hoci môžu byť hranice chudoby veľmi užitočné pri regionálnych a medzinárodných porovnaníach, z národného hľadiska sú dosť kontroverzné. Jedným z problémov je, že nie sú schopné pokryť nepeňažné formy príjmu a prístup k službám, ktoré sú veľmi dôležité pre stratégie prežitia znevýhodnených sociálnych skupín.
2. Práve z horeuvedených dôvodov sa v analýzach chudoby značne rozšírila idea viacnásobných dimenzií. Takýto prístup spočíva na predpoklade, že chápanie chudoby sa nemôže obmedzovať len na hranice chudoby, ale cieľom by malo byť pochopenie a uchopenie chudoby v širšej perspektíve. Za týmto konceptom chudoby stojí predpoklad, že chudoba sa nemôže definovať výlučne vo vzťahu k materiálnej potrebe či nedostatku na prežitie. Vymedzenie by malo zohľadniť aj jednotlivcov, ktorí síce žijú z príjmu presahujúceho životné minimum, ale nemajú prístup k najdôležitejším výhodám či „výdobytkom“ spoločnosti. Medzi tie sa najčastejšie zaraďuje vzdelanie, základný systém sociálneho zabezpečenia a zdravotná, kultúrna alebo sociálna integrácia¹. Výhodou multidimenzionálneho prístupu je, že umožňuje integrovať otázku o regionálnych rozdieloch v prístupe k verejným službám, ktorá je obzvlášť dôležitá v súvislosti s marginalizovanými oblasťami. Aj keď táto idea nie je úplne vylúčená ani z diskurzu o hraniach chudoby, jej integrovanie je tu však skôr iba v rovine cieľa, nakoľko je ťažké začleniť túto dimenziu do porovnaní založených na kvantitatívnom prístupe. Ďalšou výhodou mnohdimenzionálneho chápania chudoby je, že umožňuje zahrnúť medzi chudobné aj tie rodiny, ktoré síce žijú nad hranicou prežitia (teda nad hranicou chudo-

¹ Z takéhoto chápania vychádza aj definícia chudoby, ktorá bola prijatá v roku 1995 na *Kodaňskej svetovej konferencii o sociálnom rozvoji* (OSN): „Chudoba má rôznorodé prejavy, vrátane nedostatku príjmu a produktívnych zdrojov postačujúcich na zabezpečenie trvalo udržateľného živobytia; hladu a podvýživy; choroby; obmedzeného alebo žiadneho prístupu k vzdelaniu a ďalším základným službám; rastúcej úmrtnosti a chorobnosti; bezdomovstva a neadekvátneho bývania; nezdravého životného prostredia; a sociálnej diskriminácie a vylúčenia. ... Absolútna chudoba je stav, ktorý sa vyznačuje výraznou depriváciou základných ľudských potrieb, vrátane jedla, bezpečnej pitnej vody, hygienických zariadení, zdravia, bývania, vzdelania a informácií. To závisí nie len od príjmu, ale aj od prístupu k sociálnym službám.“

² Niektoré z nich sa realizujú aj na Slovensku, iné sú v tomto prostredí neznáme (či už z finančných alebo organizačných dôvodov). K tým, ktoré sú v SR k dispozícii, patria rodinné účty, kontinuálne prieskumy zamestnanosti a spotrebných cien a census. Administratívne údaje o poberateľoch sociálnych dávok sú síce k dispozícii, ale nevyužívajú sa (nie dostatočne) pre analytické účely. Pravidelné prieskumy domácností boli až do roku 2005 v SR neznáme, ale v uvedenom roku sa SR zapojila do porovnávacieho výskumu EÚ-SILC, ktorý sa má opakovať v štvorročnom cykle. Úplne neznáme sú prieskumy stravovacích zvyklostí obyvateľstva a veľmi zriedkavé hĺbkové prieskumy životných podmienok vybranej skupiny populácie. Výskum životných podmienok rómskych domácností na Slovensku realizovaný UNDP rozširuje údajový deficit za tieto hĺbkové prieskumy.

by), ale môžu byť v situácii extrémneho ohrozenia, ak sa u nich vyskytnú negatívne udalosti ako nezamestnanosť, choroby a podobne.

3. Tretí spôsob ako sa analyticky zaoberať chudobou je založený na myšlienke „aktív“ (vkladov, predpokladov v zmysle sociálneho kapitálu). Ide o prístup, ktorý prezentovala Carolin Moser (Moser 1998). Vychádza z tvrdenia, že rodiny žijúce v najhorších sociálnych podmienkach sa obyčajne definujú cez také charakteristiky, ktoré im chýbajú (ktoré nemajú), a nie cez „aktíva“, teda tie vlastnosti a charakteristiky, ktorými v skutočnosti disponujú (fyzický, ľudský a sociálny kapitál). Podľa tohto prístupu by sa malo skúmanie chudoby zameriavať na analýzu aktív, ktoré majú rodiny alebo komunity k dispozícii a na situácie, ktoré môžu viesť k „sociálnej zraniteľnosti“ a sú spôsobené oslabeným či zlým spôsobom nakladania či zaobchádzania s týmito aktívami. V tomto zmysle sa sociálna zraniteľnosť definuje ako situácia, pre ktorú je charakteristická veľká „náchylnosť na pokles sociálnej mobility“ (Torres, Gomes, Marques, Ferreira 2004, s. 3). Vhodná stratégia na prekonanie lokálnej situácie chudoby by sa potom mohla zameriavať na uľahčenie využitia „aktív“, ktorými daná populácia disponuje. Vzťah medzi „aktívami“ a zraniteľnosťou domácnosti je sprostredkovaný cez „štruktúru príležitostí“ dostupnú v danej lokalite (úloha trhu, štátu a komunity). Aj relatívne chudobná oblasť môže mať napríklad dôležité formy prístupu k lokálnemu trhu práce, čím sa v dlhodobej perspektíve zvyšujú šance miestnej populácie na sociálnu mobilitu. A v tomto zmysle sa, naopak, môže komunita špecializovaná napríklad na manuálnych robotníkov stať zraniteľnejšou za situácie technologickej zmeny alebo pri procese deindustrializácie, ktorý znehodnotí jej špecifické zručnosti (ľudský kapitál ako aktívum), stanú sa zbytočnými. Zástancovia takéhoto prístupu teda zraniteľnosť chápu ako dynamickú kategóriu, ktorá sa radí k ťažkostiam, aké môžu vykazovať sociálne skupiny počas procesu prispôbovania sa zmenám vonkajšieho charakteru, t.j. zmeny na trhu práce a/alebo vo verejnej politike (uvádzané podľa: Bodnárová, Džambazovič, Filadelfiová, Gerbery, Holubová, Porubánová 2005).

mnoho stupňov a podôb. Podľa najnovších prístupov sa za najpozitívnejšiu hodnotu v zmysle inklúzie považuje práca vo formálnom trhu práce, teda najväčší dôraz sa dáva na inklúziu do formálneho trhu práce (európska i slovenská politika zamestnanosti, široká škála zahraničných i domácich odborných a vedeckých publikácií). Úspešná inklúzia do trhu práce však závisí od množstva ďalších činiteľov, životné šance jednotlivcov sa odvíjajú nielen od práce, ale aj od vzdelania, zloženia domácnosti, životného cyklu, veku, pohlavia či ešte iných životných okolností. Pri hĺbkovej analýze ohrozených skupín preto musia byť zahrnuté všetky relevantné dimenzie.

Prezentovaný výskum patrí do poslednej uvádzanej skupiny výskumných nástrojov. Ide o podrobný prieskum životných podmienok rómskych domácností v SR založený na veľmi rozsiahlom dotazníku. Cieľom výskumu bolo vytvoriť údajovú bázu pre kombináciu všetkých hlavných dimenzií životných podmienok vymedzenej skupiny zraniteľných domácností SR. Prieskum zahŕňal všetky hlavné dimenzie chudoby ako ich identifikuje definícia OSN prijatá na *Kodaňskom summite* (1995): príjem a produktívne zdroje, štruktúru výdavkov, ale aj úroveň prístupu k jedlu, pitnej vode, hygienickým zariadeniam, úroveň podmienok bývania, zdravia či vzdelania a prístup k službám (zdravotným, sociálnym, vzdelávacím, službám zamestnanosti a podobne) a informáciám. Použitý dotazník celkovo obsahoval 10 relatívne samostatných obsahových modulov.

Základný zámer realizovaného výskumu rómskej populácie sa koncentroval na zachytenie „životných šancí“ tejto etnickej

Box 4 : Výskumné nástroje merania chudoby

Prieskumy stravovacích zvyklostí obyvateľstva (nutričného obsahu rôznych typov jedál a ich vzťahu so zdravotnými indikátormi): tento typ výskumov tvorí základ pre meranie základných potrieb, býva súčasťou medicínskych výskumov či prieskumov zdravotného stavu obyvateľstva..

Prieskumy rodinných účtov: Sú zamerané na zistenie „spotrebného koša“ rôznych sociálnych skupín, na základe ktorých sa pre rôzne skupiny počíta index životných nákladov. Prieskumy poskytujú informácie o zdrojoch vynakladaných na získanie základných tovarov ako jedlo, bývanie a náklady na domácnosť, prípadne o prístupe obyvateľov k nepeňažným službám a peňažným transférom (dary, pomoc rodiny). Realizujú ich spravidla národné štatistické úrady s istou pravidelnosťou.

Kontinuálne prieskumy zamestnanosti a spotrebných cien: Obyčajne ide o mesačné prieskumy, ktoré sledujú krátkodobé výkyvy v zamestnanosti a cenách. Ak sa vhodne kombinujú s informáciami z iných prieskumov, môžu byť tiež dobrým zdrojom informácií o zmenách v podmienkach chudoby populácie.

Administratívne registre: Ak štát poskytuje dávky viazané na podmienky chudoby či sociálnej núdze, môže si vytvoriť administratívne registre, ktoré budú zachytávať nielen počty, ale aj iné charakteristiky chudobných obyvateľov. Tieto údaje je možné kombinovať s dátami z prieskumov domácností a iných zdrojov.

Cenzové dáta: Predstavujú dobrý základ pre meranie chudoby na lokálnej úrovni. Viazu sa ale s nimi dva výrazné problémy: dlhé obdobie medzi jednotlivými sčítaniami (10 rokov) a obmedzený počet premenných v sčítacom hárkú (obyčajne hárok nezachytáva príjem a informácie o nepeňažných transféroch). Je však mnoho spôsobov ako kombinovať a nastavovať cenzové dáta rôznymi druhmi prieskumov domácnosti, aby sa uvedené obmedzenia prekonali.

Opakované prieskumy domácností: Robia sa pravidelne, každý rok alebo vo väčšom intervale. Pokrývajú také aspekty situácie domácností, ako sú podmienky bývania, práca a zamestnanie, vzdelanie, príjem a podobne. Sú oveľa podrobnejšie a širšie zamerané ako kontinuálne prieskumy zamestnanosti a spotrebných cien, pokrývajú tiež v širšom rozsahu jednotlivé skupiny alebo regióny v danej krajine. Prieskumy domácností sú základným nástrojom na sledovanie životných podmienok obyvateľov, ich príjmu a zamestnania. K ich obmedzeniam patrí, že obyčajne nie sú reprezentatívne za malé regióny alebo za malé skupiny populácie a nemôžu sa robiť príliš často. Mali by sa preto kombinovať s informáciami z iných zdrojov (rodinné účty, výdavky a ceny, empirické výskumy zamerané na špecifický problém či skupinu).

Prieskumy životných podmienok: Táto metodológia sa uplatňuje iba zriedkavo, nakoľko je založená na veľmi rozsiahlom dotazníku, ktorý sa realizuje na relatívne malej skupine domácností. Jeho zámerom je kombinovať v jednom prieskume všetky hlavné dimenzie týkajúce sa životných podmienok špeciálnej skupiny chudobných domácností, napríklad spotrebné vzory, rozpočty domácností, príjem, nepeňažné dary a transféry, bývanie, vybavenosť domácností, prístup k tovarom a službám, prácu a zamestnanie a podobne. Tento typ výskumu sa špecializuje na hĺbkovú analýzu podmienok chudoby a jej súvislostí. Keďže ide o malé súbory a veľmi komplexný dotazník, prieskum je menej využiteľný na určenie parametrov, štandardov a hraníc chudoby pre širšie regióny alebo za celú krajinu.

(Uvedené podľa: Všeobecná informácia o 6. stretnutí expertnej skupiny o štatistikách chudoby. Rio de Janeiro, 12.-14. November 2003.)

minority. Výskum sa usiloval o vykreslenie jej celkovej životnej situácie a identifikáciu hlavných bariér inklúzie. Dopĺňalo ho zisťovanie efektívnosti existujúcich všeobecných opatrení sociálnej politiky vo vzťahu k podmienkam života tejto zraniteľ-

Box 5 : Moduly, do ktorých bol dotazník členený

- Modul 1: Bývanie
- Modul 2: Domácnosť
- Modul 3: Migrácia
- Modul 4: Vzdelanie
- Modul 5: Zdravie
- Modul 6: Ekonomická aktivita
- Modul 7: Sociálna pomoc
- Modul 8: Subjektívne hodnotenie chudoby
- Modul 9: Príjmy
- Modul 10: Výdavky

nej skupiny populácie SR. Pritom sa sledovala tak individuálna skúsenosť (pracovná, vzdelávacia, zdravotná a podobne), ako aj sociálno-ekonomická situácia rómskych domácností. Do zisťovania bola okrem peňažného príjmu a materiálnej deprivácie domácností zahrnutá aj dostupnosť (využívanie a efektívnosť) služieb rôzneho druhu, ako aj sledovanie aktív a lokálnej štruktúry príležitostí. V súvislosti s posledným spomínaným okruhom sa posilnilo skúmanie priestorovej dimenzie chudoby: výskum sa rozšíril o dva elementy významné z hľadiska triedení: stupeň integrácie rómskej populácie podľa bývania a komparácia s priestorovo blízkou všeobecnou populáciou (bližšie pozri Metodologickú prílohu).

Pri výskume sa vychádzalo z predpokladu, že úroveň deprivácie v základných ľudských potrebách závisí nielen od príjmu, ale aj od prístupu k (sociálnym a iným) službám. Ku známym „kodaňským dimenziám“ sa priradili ešte priestorové dimenzie: mobilita, sociálne siete v danej komunite a sledovanie úrovne segregácie bývania (znak povýšeny na výberovú charakteristiku). V záujme kontroly regionálnych prekážok bola výberová vzorka rómskych domácností a jednotlivcov doplnená o skupinu priestorovo blízkejších domácností všeobecnej populácie³.

2.2. Popis výskumnej vzorky

2.2.1. Početnosť skúmaných súborov

Informácie tohto typu bolo možné získať len tým, že sa pýtalo priamo členov domácnosti. Najspoľahlivejší a najkompletnejší spôsob získavania údajov takéhoto typu výskumu bola návšteva členov domácnosti priamo v ich dome. Samotný zber dát sa uskutočnil, s finančnou podporou UNDP a Svetovej banky, v období apríl – jún 2005. Zber dát koordinovala prieskumná agentúra Tambor.

³ Táto skupina domácností, identifikovaná náhodným výberom, obsahovala nerómske ale aj rómske domácnosti.

⁴ Základom pre výber rómskych domácností boli údaje zo sociografického mapovania rómskych osídlení, ktoré s podporou Svetovej banky, Úradu splnomocnenca Vlády SR pre rómske komunity a Kanadskej medzinárodnej rozvojovej agentúry uskutočnili v roku 2004 neziskové organizácie Inštitút pre verejné otázky, S.P.A.C.E. a Krajské centrum pre rómske otázky (Radičová (ed.), 2004). Cenzus rómskych osídlení identifikoval 4 typy bývania rómskej populácie vo vzťahu k majorite: integrované – rozptýlené (rómski obyvatelia žijú v obci rozptýlene medzi majoritou), integrované – koncentrované (rómski obyvatelia žijú v rámci obce, ale koncentrovane v istej časti či častiach), na okraji obce (rómski obyvatelia žijú koncentrovane v okrajovej časti obce) a mimo obce (rómski obyvatelia žijú v osade vzdialenej od obce alebo oddelenej nejakou bariérou).

Pre potreby tohto výskumu sa druhý a tretí typ zlúčili, vyberali sa teda rómske domácnosti za tri typy bývania: segregovaní (bývajúcí v osade vzdialenej od obce či oddelenej bariérou), separovaní (bývajúcí koncentrovane v určitej časti obce, či už na jej okraji alebo vo vnútri) a rozptýlení (bývajúcí v rámci obce rozptýlene, teda medzi majoritnou populáciou). Za každý typ bývania sa vyberal rovnaký počet domácností.

V každej obci, ktorá sa dostala do výberu, sa náhodným spôsobom vyberali domácnosti do kontrolného súboru, čo bol súbor zodpovedajúci štruktúrou všeobecnej populácii skúmanej lokality (bližšie o výbere pozri Metodologickú prílohu).

Zber dát prebehol v 720 rómskych domácnostiach, pričom na každú skupinu určenú typom bývania⁴ pripadala presne jedna tretina domácností (po 240 domácností za rómsku populáciu žijúcu segregovane, v separovanej časti obce a rozptýlene medzi majoritnou populáciou). Pri priemernom počte členov 5,23 na jednu hospodáriacu domácnosť sa vygeneroval súbor rómskej populácie pozostávajúci z 3 769 osôb. Pod pojmom domácnosť sa pre potreby tohto výskumu definoval jednotlivec alebo skupina ľudí, ktorí sú alebo aj nie sú v príbuzenskom vzťahu, ktorí žijú spolu ako samostatná skupina v tom zmysle, že majú spoločnú organizáciu hospodárenia (to znamená, že sa podieľajú alebo sa podporujú v rámci jedného rodinného rozpočtu).

Bolo potrebné rozlišovať medzi pojmi rodina a domácnosť. Rodina predstavuje sociálne vzťahy, pokrývajúce príbuzenstvo a manželstvo. Domácnosť tu vyjadruje hospodáriaci celok. Aj keď sa veľmi často vyskytuje, že rodina tvorí zároveň aj domácnosť, nemusí to tak byť vždy.

Tab. 2.1: Početnosť súboru rómskych domácností a súboru rómskej populácie podľa typu bývania (abs.)

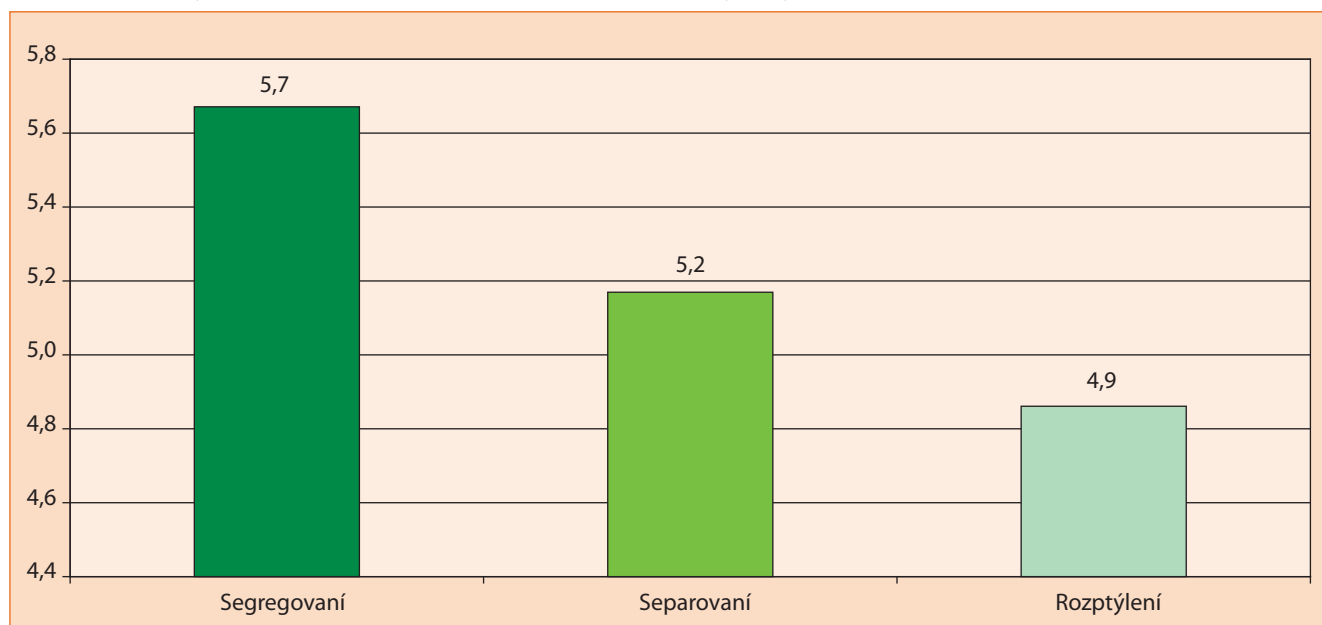
VÝBEROVÝ SÚBOR	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Domácnosti	240	240	240	720
Jednotlivci	1 361	1 241	1 167	3 769
Priemerný počet členov/domácnosť	5,67	5,17	4,86	5,23

Kontrolný súbor priestorovo blízkej všeobecnej populácie bol približne polovičný, čo sa týka počtu skúmaných domácností. Pozostával celkovo z 355 domácností, v ktorých žilo 1 204 jednotlivcov. Na jednu hospodáriacu domácnosť všeobecného súboru pripadalo v priemere 3,4 členov. Teda hoci súbor všeobecných domácností predstavoval polovicu počtu rómskych domácností, menší počet členov týchto domácností viedol k tomu, že súbor jednotlivcov za všeobecnú populáciu dosahoval početne jednu tretinu rómskeho súboru.

Tab. 2.2: Početnosť súboru domácností a jednotlivcov priestorovo blízkej všeobecnej populácie (abs.)

VÝBEROVÝ SÚBOR	Spolu
Domácnosti	355
Jednotlivci	1 204
Priemerný počet členov/domácnosť	3,4

Graf 2.1: Priemerný počet členov na jednu rómsku domácnosť podľa typu bývania (v rokoch)

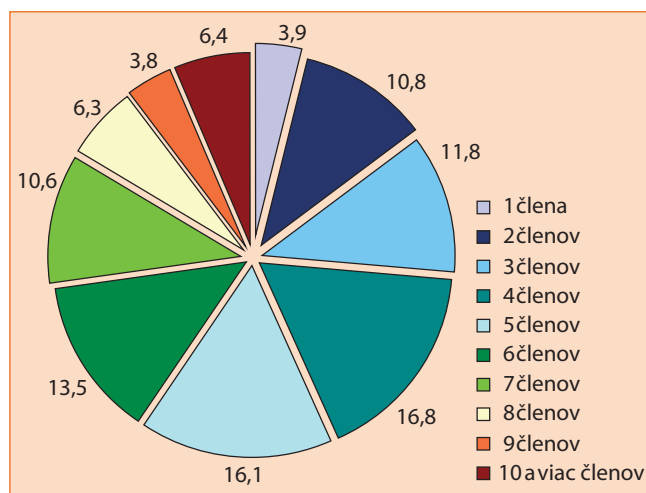

2.2.2. Zloženie súborov podľa počtu členov

Početná skladba rómskych domácností sa podľa typu bývania líšila. Kým u domácností zo segregovaných obydli sa priemerný počet členov priblížil k 6 osobám (5,67 členov na jednu domácnosť), u rómskych domácností žijúcich v separovaných častiach obcí dosahoval 5,17 členov a u rómskych domácností žijúcich rozptýlene medzi majoritnou populáciou neprekročil hranicu 5 členov (4,86 členov na jednu domácnosť). S rastúcim stupňom integrácie podľa bývania sa priemerný počet členov hospodáriacej domácnosti znižoval.⁵

Už priemerné počty členov naznačili, že rómske domácnosti sú v porovnaní s geograficky blízkou všeobecnou populáciou podstatne väčšie. Aká je ale ich vnútorná štruktúra a do akej miery sa líši početnosť jednotlivých veľkostných stupňov podľa integrovanosti s majoritou a v porovnaní so všeobecnou populáciou v blízkom okolí?

Graf 2.2: Štruktúra rómskych domácností podľa počtu členov (v %)

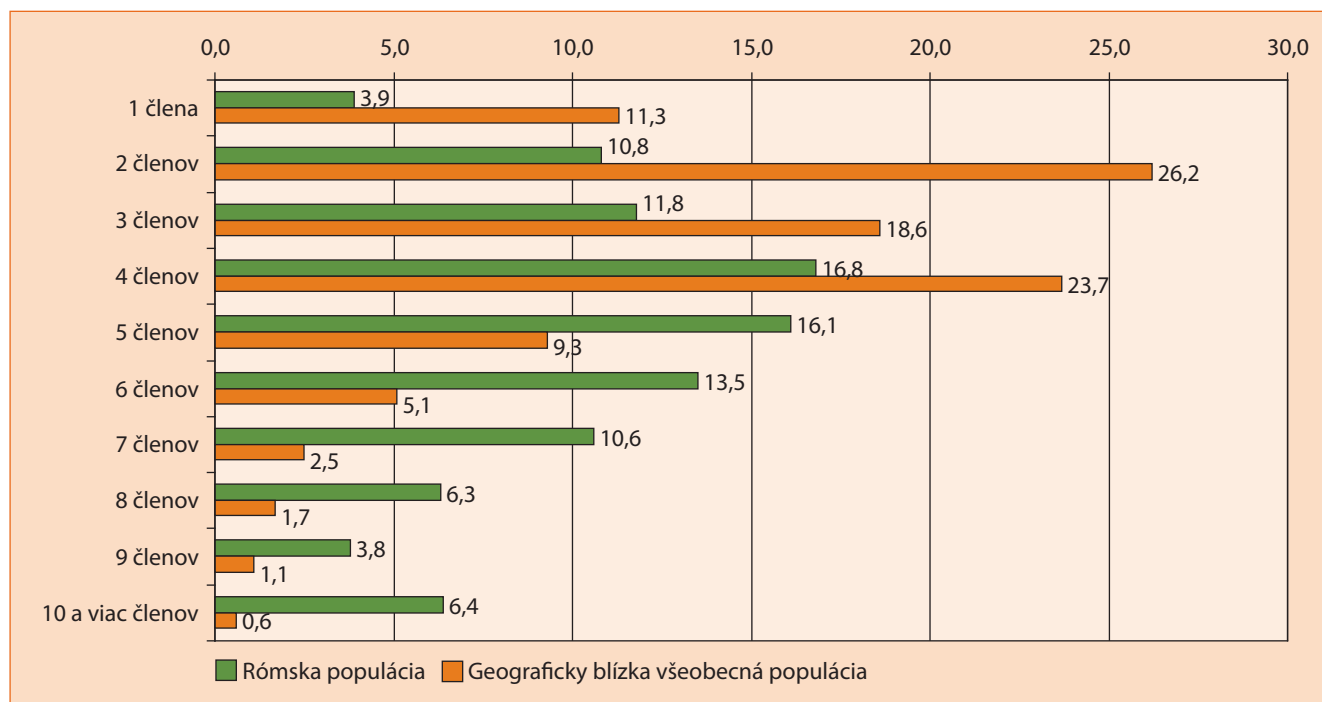
V rámci rómskych domácností sú jednočlenné domácnosti zastúpené necelými 4 %, čo je výrazný rozdiel oproti celkovej populácii SR (jednočlenné domácnosti mali podľa sčítania z roku 2001 až 30 % zastúpenie na celkovej štruktúre domácností SR). Dvojčlenné domácnosti dosiahli podiel 10,8 %. Najviac sa vyskytovali domácnosti so 4 a 5 členmi, ktoré prekročili 16% z celku rómskych domácností. Od počtu 5 členov sa s rastúcou veľkosťou domácnosti percentuálny podiel znižuje, ale aj mnohopočetné domácnosti neboli v rámci rómskej populácie výnimkou. Domácnosti s 10 a viac členmi dosahovali 6,4 % z celku rómskych domácností.

Tab. 2.3: Štruktúra rómskych domácností podľa počtu členov a typu bývania (v %)

POČET ČLENOV V DOMÁCNOSTI	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
1 člena	1,7	6,7	3,3	3,9
2 členov	7,9	8,8	15,8	10,8
3 členov	12,1	10,0	13,3	11,8
4 členov	15,0	17,1	18,3	16,8
5 členov	14,2	19,2	15,0	16,1
6 členov	15,8	11,3	13,3	13,5
7 členov	12,9	11,3	7,5	10,6
8 členov	7,1	5,4	6,3	6,3
9 členov	5,0	4,6	1,7	3,8
10 a viac členov	8,4	5,7	5,3	6,4
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Veľkosť rómskych domácností sa mení v závislosti od typu bývania. U segregovaných bolo v porovnaní s ostatnými dvomi skupinami rómskej populácie menej jednočlenných a dvojčlenných domácností, mnohopočetné domácnosti zasa dosiahli zvýšený výskyt. Domácnosti s 10 a viac

⁵ Podľa údajov zo *Sčítania obyvateľov, domov a bytov* z roku 2001 bol priemerný počet členov cenových domácností za celú SR 2,6 členov (pozri Príloha). Priemerný počet členov za jednu hospodáriacu domácnosť je síce vyšší, ale stále výrazne zaostáva za priemerom, ktorý vykázali rómske domácnosti.

Graf 2.3: Štruktúra domácností podľa počtu členov – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

členmi prekročili u obyvateľov segregovaných osád 8%, za separovaných a rozptýlených sa tento typ domácností pohyboval na úrovni 5%. U rómskych obyvateľov bývajúcich rozptýlene boli najpočetnejšie domácnosti so 4 členmi, u bývajúcich v separovaných častiach obcí to boli päťčlenné domácnosti a u segregovaných domácnosti so 6 členmi. Domácnosti segregovaných osád sú v porovnaní s ostatnými skupinami rómskej populácie vymedzenými typom bývania väčšie, rozdiely však nie sú príliš veľké.

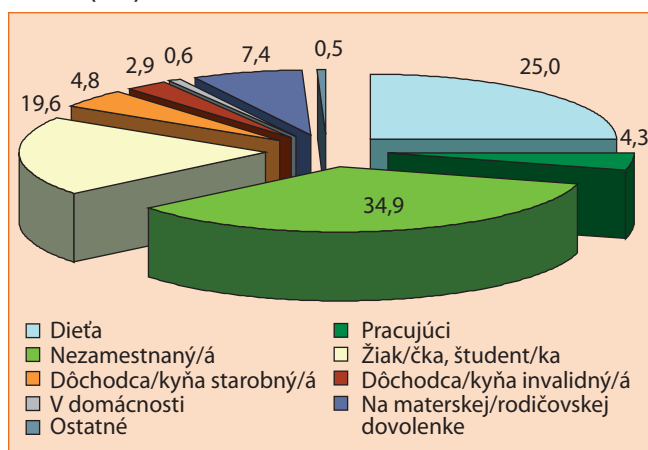
Inak je tomu v porovnaní so všeobecnou geograficky blízkou populáciou. Pri takomto porovnaní sa výrazné rozdiely prejavili už pri jednočlenných domácnostiach. Kým v rámci rómskych domácností dosiahli v priemere necelé 4%, v štruktúre domácností geograficky blízkej všeobecnej populácie prekročili 11%. O viac ako 15 percentuálnych bodov sa odlišovalo aj zastúpenie dvojčlenných domácností: vo všeobecnej populácii mali výskyt 26,2% a v štruktúre rómskych domácností tvorili 10,8%. Podiely v rámci všeobecnej populácie boli vyššie do počtu 4 členov, od tohto počtu prevažovali podiely v rámci rómskych domácností.

V rámci rómskych domácností sa prejavili isté rozdiely vo veľkosti domácností podľa stupňa priestorovej integrácie s majoritnou populáciou, stále sú si však bližšie ako s geograficky blízkou všeobecnou populáciou. Najväčšie rozdiely sa prejavujú v zastúpení domácností jednotlivcov a dvojčlenných domácností, ktoré sú u rómskej populácie skôr zriedkavé. Tiež podiel mnohočlenných domácností je u rómskej populácie niekoľkonásobne vyšší.

2.2.3. Zloženie súborov podľa ekonomického statusu

Podľa vzťahu k ekonomickej aktivite je zloženie súboru rómskej populácie značne neštandardné, najmä čo sa týka účasti na trhu práce. Štvrtinu súboru tvoria deti a ďalších 19,6% žiaci a študenti. Starobní dôchodcovia a dôchodkyne tvorili z celkovej štruktúry rómskej populácie len necelých 5%. Z ostat-

ných skupín najväčší podiel pripadol na nezamestnaných, ktorí dosiahli 34,9% zastúpenie na celkovom súbore rómskej populácie. Podiel invalidných dôchodcov tvoril 2,9% a na materskej alebo rodičovskej dovolenke bolo 7,4% celkového súboru rómskej populácie. Veľmi nízke zastúpenie mali formálne pracujúci: z celkového súboru to bolo len 4,3%. Išlo prevažne o pracujúcich na plný pracovný úväzok, podiel čiastočných úväzkov a samozamestnaných bol zanedbateľný (necelé 1%).

Graf 2.4: Zloženie rómskej populácie podľa ekonomického statusu (v %)

Takáto štruktúra podľa ekonomického statusu sa viac-menej opakuje vo všetkých skupinách vymedzených typom bývania, mení sa len empirické naplnenie jednotlivých kategórií. V rámci segregovaných sú v porovnaní s ostatnými podsúbormi silnejšie zastúpené predproduktívne kategórie (deti a žiaci či študenti) a menej frekventovaní boli poproduktívni. Mierne zvýšenie zaznamenali aj osoby čerpajúce voľno z dôvodu starostlivosti o malé dieťa. Podiel nezamestnaných a invalidných dôchodcov je pomerne vyrovnaný vo všetkých troch podsúboroch rómskej populácie. Čo sa týka pracujúcich, tí dosiahli najmenšie zastúpenie v rámci obyvateľov segregovaných osád (iba 2,2%).

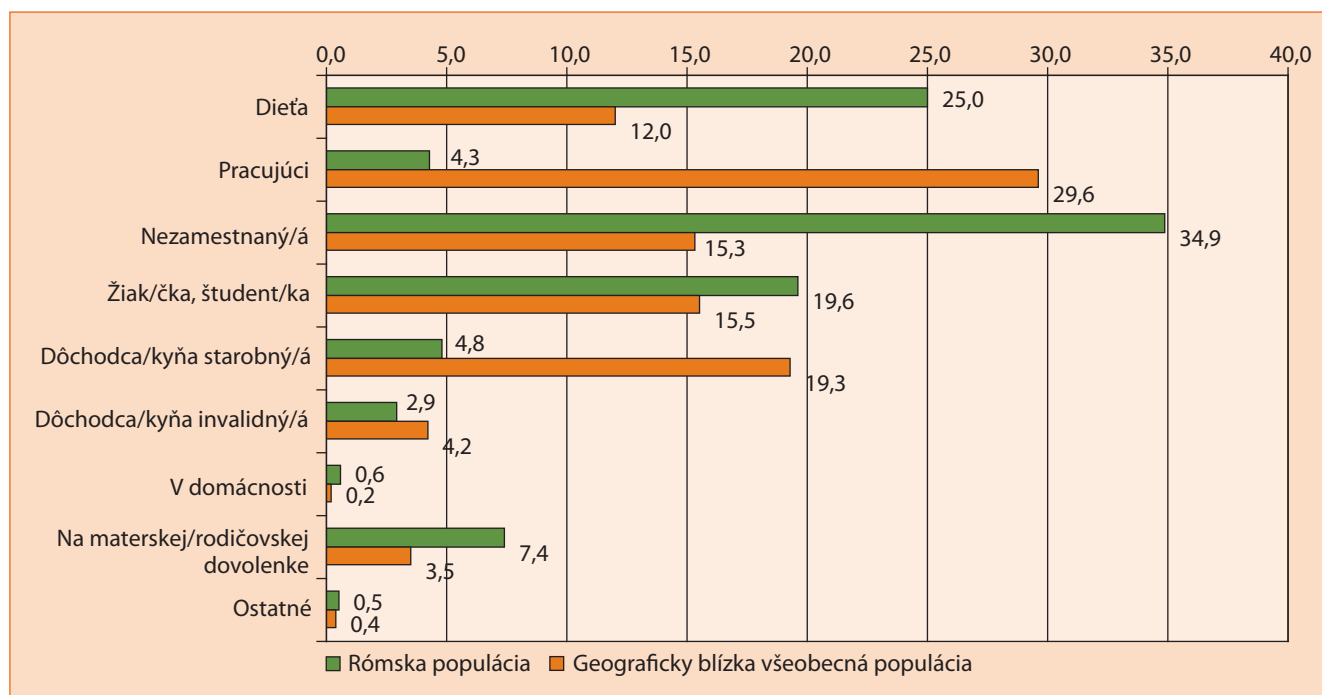
Tab. 2.4: Zloženie rómskej populácie podľa ekonomického statusu a typu bývania (v %)

EKONOMICKÝ STATUS	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Dieťa	27,4	23,8	23,6	25,0
Pracujúci	2,2	5,5	5,4	4,3
Nezamestnaný/á	34,5	33,8	36,5	34,9
Žiak/čka, študent/ka	21,3	20,8	16,2	19,6
Dôchodca/kyňa starobný/á	3,2	5,1	6,4	4,8
Dôchodca/kyňa invalidný/á	2,3	2,6	3,8	2,9
V domácnosti	0,5	0,6	0,8	0,6
Na materskej/rodičovskej dovolenke	8,3	7,3	6,5	7,4
Ostatné	0,3	0,5	0,8	0,5
Jednotlivci spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Štruktúra geograficky blízkej všeobecnej populácie je podstatne iná ako u rómskej populácie. Líši sa tak v skladbe predproduktívnych a poproduktívnych, teda z hľadiska pomeru detí a dôchodcov, ale aj podľa účasti na trhu práce. Všeobecná populácia vykázala niekoľkonásobne vyšší podiel pracujúcich a menej ako polovičný podiel nezamestnaných. Tiež podiel osôb na rodičovskom voľne je podstatne nižší ako vykázala rómska populácia.

Rómska populácia má podľa ekonomického statusu podstatne iné zloženie nie len v porovnaní s celkovou populáciou SR, ale aj s geograficky blízkou populáciou. Znamená to, že uvedené proporcie pre rómsku minoritu sú všeobecnejšieho charakteru a nie sú výsledkom regionálnych podmienok. Zistená štruktúra odráža nie len iné reprodukčné správanie rómskej populácie, ale naznačuje tiež vyššiu mieru vylúčenia z trhu práce.

Graf 2.5: Štruktúra podľa ekonomického statusu – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

3

ŠTRUKTÚRA RÓMSKEJ POPULÁCIE: ZÁKLADNÉ CHARAKTERISTIKY

3. ŠTRUKTÚRA RÓMSKEJ POPULÁCIE: ZÁKLADNÉ CHARAKTERISTIKY

Rómovia sú na Slovensku druhou najpočetnejšou národnostnou menšinou (po maďarskej). Pri *Sčítaní ľudí, domov a bytov* sa v roku 1991 prihlásilo k tejto národnostnej menšine 75 802 obyvateľov (1,4% celkovej populácie SR) a v roku 2001 to bolo 89 920 obyvateľov (1,7% celkovej populácie SR). Z regionálneho hľadiska žije najviac Rómov v Prešovskom, Košickom a Banskobystrickom kraji, k okresom s najvyšším zastúpením tejto menšiny sa radí okres Spišská Nová Ves, Gelnica, Rožňava, Rimavská Sobota, Kežmarok, Trebišov, Sabinov, Medzilaborce, Revúca, Vranov nad Topľou či Košice-okolie.

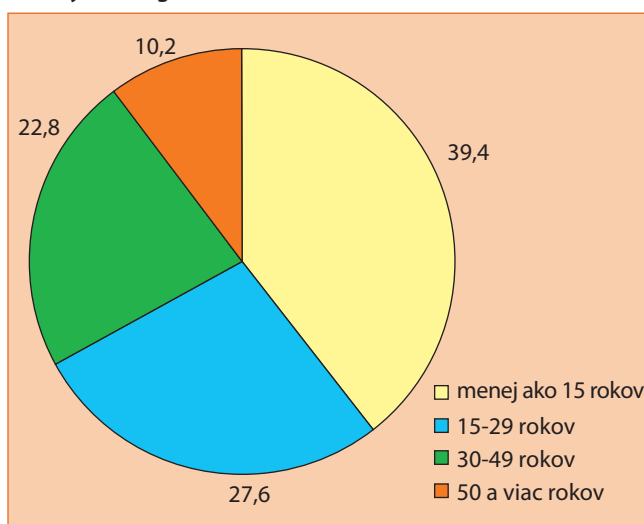
Údaje o národnosti respondenta sú však pri sčítaní obyvateľstva založené na sebaidentifikácii⁶, a preto počty Rómov sú podstatne vyššie. Odhady Výskumného demografického centra hovoria s presnosťou 90% o 380 000 Rómoch žijúcich na území SR, čo je 7,2% celkovej populácie (Vaňo 2001). Reprodukčné správanie rómskej populácie vykazuje oproti majorite viaceré rozdiely, ktoré sa následne prejavujú na celkovej skladbe rómskych obyvateľov a domácností. Charakterizujú ho vyššie miery pôrodnosti a plodnosti, ale aj vyššia úmrtnosť, skorší začiatok reprodukčnej aktivity a dlhšie reprodukčné obdobie (Vaňo 2001). Takéto trendy v konečnom dôsledku znamenajú, že rómska populácia vykazuje väčší populačný prírastok⁷ a v porovnaní s majoritou je jej veková skladba posunutá smerom k mladším ročníkom. Podľa toho istého zdroja sa priemerný vek za rómsku populáciu okolo roku 2001 pohyboval na úrovni 24 rokov, kým za celú populáciu SR v tom istom období presahoval 36 rokov. V porovnaní s majoritou sa odlišuje aj zloženie domácností: rómske domácnosti sú väčšie a majú viac detí.

Reprodukčné správanie a jeho efekty na štruktúru obyvateľov a domácností sa však diferencujú aj v rámci rómskej populácie. Sú totiž výsledkom nielen demografických a kultúrnych činiteľov (podiel populácie v reprodukčnom veku, vplyv tradícií, vyznávané hodnoty), ale aj politických a sociálnych. V prípade rómskej populácie sa kladie dôraz na vplyv životných podmienok a súvislosť s mierou integrácie s majoritnou populáciou (Vaňo 2001, 2002; Vašečka 2002a, 2002b). Nasledujúca časť analýzy sa venuje identifikácii tejto vnútornej heterogenity rómskej populácie podľa stupňa priestorovej integrácie s majoritným obyvateľstvom SR.

3.1. Veková skladba rómskej populácie

Z celkového počtu 3 769 zisťovaných jednotlivcov pripadalo až 39,4% na deti do 15 rokov a ďalších 27,6% na osoby vo veku 15-29 rokov. Dospelé osoby staršie ako 30 rokov tvorili zvyšných 33% celkového súboru. Deti teda tvoria najpočetnejšiu časť skúmanej rómskej populácie, starší ľudia sú zastúpení najnižším podielom (10,2%).

Graf 3. 1: Zloženie celkového súboru rómskej populácie podľa vekových kategórií (v %)

Box 6 : Vývoj vekovej skladby celkovej populácie SR

Vývoj vekovej skladby celkovej populácie SR v priebehu posledných rokov výrazným spôsobom poznačil dlhodobý pokles pôrodnosti (pozri Príloha). Primárne sa začal prejavovať na zložení najmladšej generácie: nielenže sa od roku 1990 znižoval celkový počet najmladších obyvateľov, zmenila sa aj vnútorná štruktúra detskej populácie. Na začiatku 80. rokov prevažovali najmladšie deti, od polovice 80. rokov stredné vekové kategórie, začiatkom 90. rokov najstaršie ročníky detí a mládeže. Zastúpenie detí mladších ako 15 rokov sa znížilo pod hranicu 20%, v roku 2004 predstavovali 17,1% celkového počtu obyvateľov (pozri Príloha). Zmenšovanie detskej zložky populácie viedlo k posilňovaniu strednej generácie. Najpočetnejšou skupinou sú obyvatelia v produktívnom veku, zastúpenie najstarších, poproduktívnych obyvateľov sa zatiaľ zvyšovalo iba veľmi mierne (necelých 13% poproduktívnych žien a 6% poproduktívnych mužov).

⁶ Neochotu Rómov prihlásiť sa k svojej národnosti (v sčítaní uvádzajú maďarskú alebo slovenskú národnosť) vysvetľujú odborníci krízou rómskej identity „spôsobenou rokmi asimilácie a percepciou rómstva ako pečate menejcennosti, a to tak zo strany majority, ako aj Rómov“ (citované podľa Vašečka 2002b, s. 214). Motívom teda môže byť snaha vyhnúť sa stigmatizovaniu ale aj existujúcej diskriminácii (*Zamestnávanie... 2006*).

⁷ Prognózy odhadujú, že v roku 2025 by mal počet Rómov na Slovensku vzrásť na 580 000 (Vaňo 2002).

Z hľadiska typu bývania je na detskú zložku najbohatšia skupina segregovanej rómskej populácie. V rámci tejto sledovanej skupiny tvorili deti do 15 rokov 43,6 %. V zostávajúcich dvoch podsúboroch rómskej populácie bolo zastúpenie detí o 5 až 7 percentuálnych bodov nižšie: 38,6 % u bývajúcich v separovaných častiach obcí a 35,2 % u rómskych obyvateľov bývajúcich rozptýlene.

Tab. 3. 1: Vekové zloženie súboru rómskej populácie podľa typu bývania (v %)

VEKOVÉ SKUPINY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Menej ako 15 rokov	43,6	38,6	35,2	39,4
15-29 rokov	28,2	27,1	27,6	27,6
30-49 rokov	21,1	22,7	24,9	22,8
50 a viac rokov	7,1	11,6	12,3	10,2
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0
Priemerný vek	21,29	24,04	25,50	23,50

Vysoký podiel detskej zložky nebol jedinou charakteristikou vekovej skladby rómskej populácie. Ukázalo sa tiež, že s rastúcim vekom sa podstatne znižuje početnosť vekových skupín. Čím vyšší vek, tým sa podiel na celkových počtoch jednotlivých podsúborov rómskej populácie znižoval. Tendencia sa prejavila najintenzívnejšie v skupine segregovaných, kde starší ako 30 rokov dosiahli len 28,2% zastúpenie a starší ako 50 rokov tvorili 7,1 % podiel. Uvedené rozdiely medzi jednotlivými skupinami vo vekovej štruktúre napovedajú nie len o odlišnom reprodukčnom správaní rómskej populácie v závislosti od typu bývania, ale aj o odlišných životných podmienkach, ktoré sa prejavujú v rozdielnej miere úmrtnosti a v očakávanom veku dožitia.

Rozdielom vo vekovej skladbe zodpovedá, logicky, aj priemerný vek za jednotlivé podsúborov rómskej populácie. Najnižší priemerný vek vykázal podsúbor rómskych obyvateľov žijúcich v segregovaných osadách, kde dosiahol 21,3 rokov. Priemerný vek za obyvateľov separovaných častí obcí bol už o rok vyšší – 24 rokov. Najvyššiu úroveň získal priemerný vek za rómskych obyvateľov žijúcich integrovane, u ktorých prekročil o pol roka vekovú hranicu 25 rokov (dosiahol 25,5 roka). Priemerný vek za celú populáciu SR je

však podstatne vyšší, v roku 2004 to bol vek 37,13 rokov (pozri Príloha).

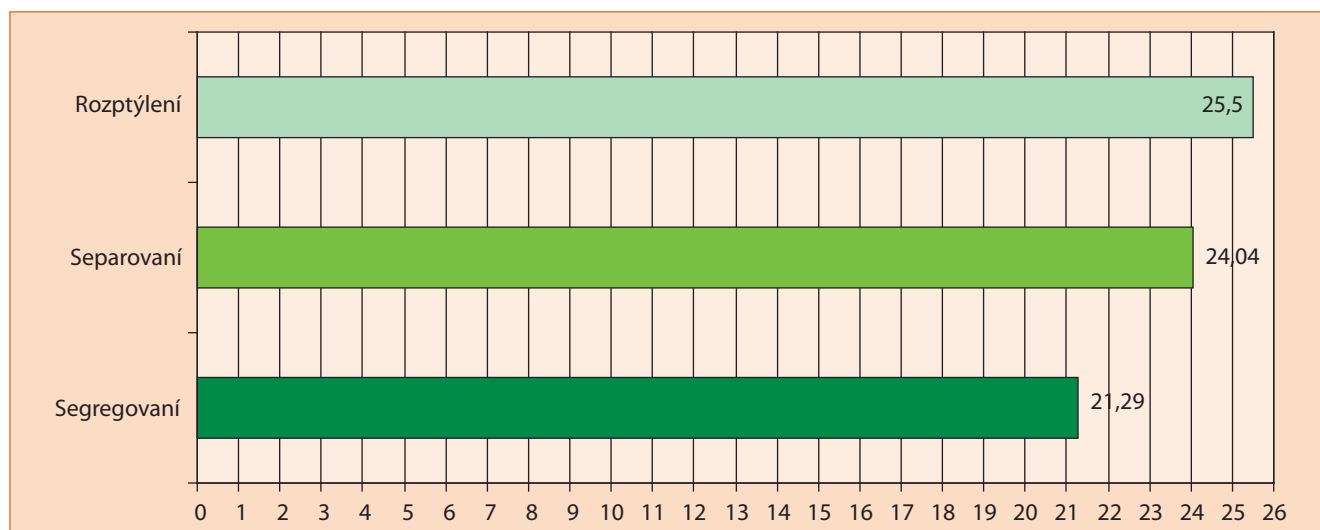
Výrazne vyšší priemerný vek vykázal aj súbor priestorovo blízkej všeobecnej populácie (populácie žijúcej v geografickej blízkosti rómskeho etnika), za ktorú dosiahol 36,4 rokov. Zastúpenie detskej zložky v rámci „kontrolného“ všeobecného súboru je bližšie celoslovenskej hodnote, nakoľko v rámci tohto podsúboru tvorili deti do 15 rokov 18,4 %. Veková skupina 15-29 rokov tu vykázala podiel 25,6%, 30-49 roční 26,6% a starší ako 50 rokov 29,5% súboru geograficky blízkych obyvateľov.

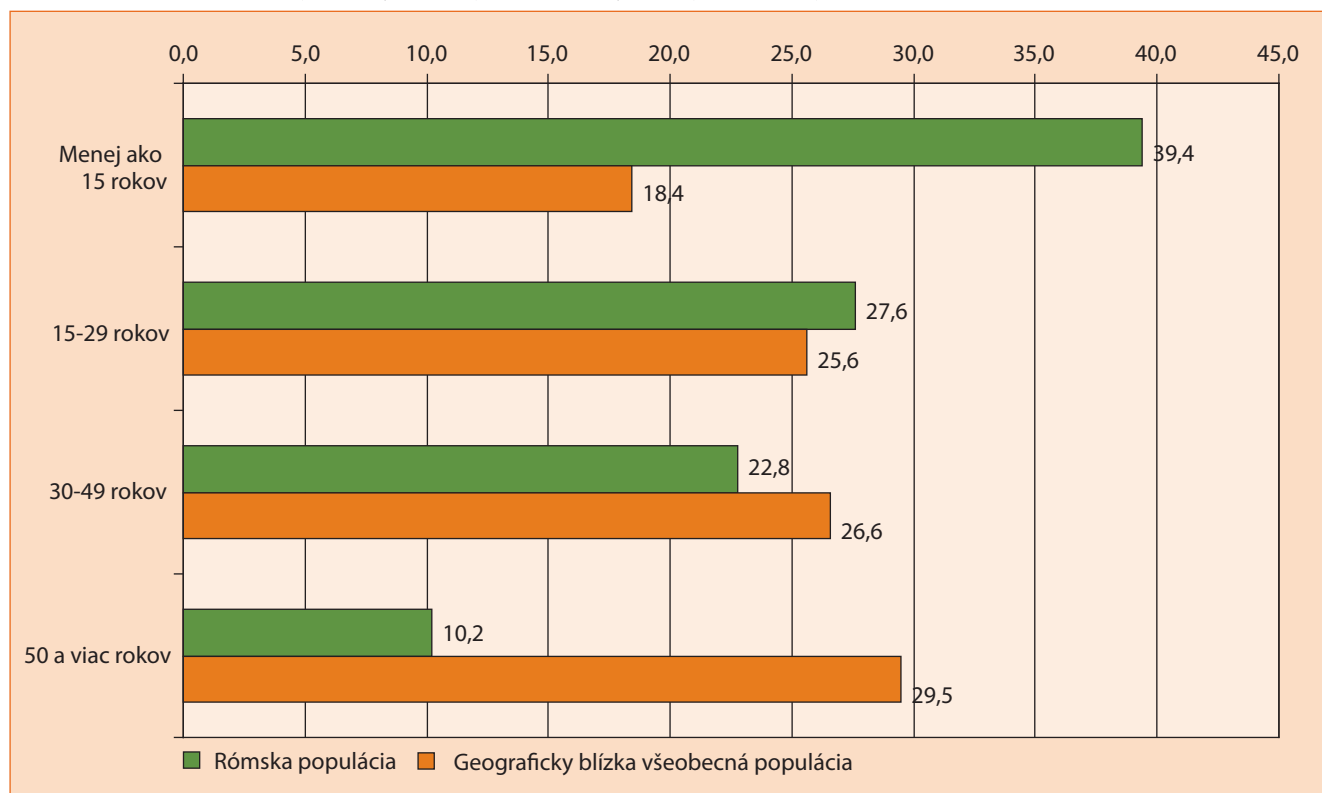
Kým zastúpenie stredných vekových kategórií je u oboch porovnávaných populácií približne rovnaké, podiely najmladšej a najstaršej skupiny sa výrazne odlišujú. U rómskej populácie dominuje detská zložka, u všeobecnej sú tu najstarší.

Skúmaný súbor rómskej populácie potvrdil poznatky známe z analýz rómskeho etnika (pozri práce B. Vaňu, R. Džambazoviča, M. Vašečku a ďalších) alebo z regionálnych demografických komparácií (štúdie autorského kolektívu Sociologického ústavu SAV). Regióny s vyššou koncentráciou rómskej populácie a predovšetkým segregovanej rómskej populácie vykazujú dlhodobo horšie demografické ukazovatele: nižší priemerný vek dožitia, vyššiu úmrtnosť – vrátane detskej, nižší očakávaný vek dožitia a podobne (rozdiely medzi okresmi pozri Príloha). Záverom možno zhrnúť dve základné diferenciačné línie z hľadiska štruktúry obyvateľov podľa veku:

- Veková skladba rómskej populácie sa výrazne líši od majoritnej populácie, a to tak v porovnaní s celou populáciou SR, ako aj v porovnaní s obyvateľmi žijúcimi v geografickej blízkosti. Dnešná štruktúra rómskej populácie zodpovedá štruktúre majoritnej z 50. rokov, kedy bol podiel najmladších obyvateľov nad úrovňou 30 %.
- Rozdiely vo vekovej skladbe sa prejavujú aj vo vnútri rómskej populácie, a to v závislosti od stupňa integrácie s majoritnou populáciou. Pritom výraznejšia deliaca línia ide medzi obyvateľmi segregovaných osád a ostatnými skupinami, než medzi separovanými a integrovanými. Avšak aj integrovaná časť rómskej populácie prejavuje oproti majorite výrazný rozdiel.

Graf 3. 2: Priemerný vek rómskej populácie podľa typu bývania (v rokoch)

Graf 3. 3: Porovnanie vekovej skladby rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

3.2. Zloženie rómskej populácie podľa pohlavia a rodinného stavu

Štruktúra skúmaného súboru rómskej populácie je z hľadiska pohlavia vyvážená. Muži tvorili 49% a ženy 51% podiel. Takáto proporcia zodpovedá štruktúre celkovej populácie SR, v ktorej počet žien dlhodobo mierne prevyšuje nad počtom mužov (51,4% žien a 48,6% mužov).

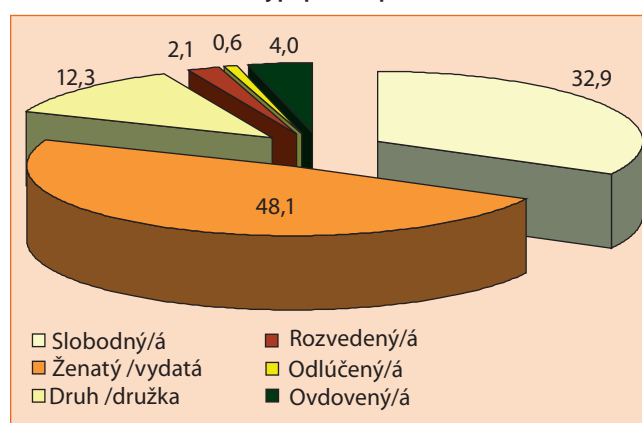
Tab. 3. 2: Štruktúra rómskej populácie podľa pohlavia a podľa typu bývania (v %)

POHLAVIE	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Muž	50,5	48,3	47,9	49,0
Žena	49,5	51,7	52,1	51,0
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Vyvážené zloženie na základe pohlavia sa uchovalo aj v jednotlivých skupinách rómskej populácie vymedzených stupňom geografickej integrácie s majoritným obyvateľstvom. Jediná zmena sa prejavila v prípade obyvateľov žijúcich v segregovaných osadách, kde sa pomer v zastúpení žien a mužov obrátil (mierna prevaha mužov). Všetky tri sledované podskupiny rómskej populácie vykázali rovnaké zastúpenie žien a mužov tiež v rámci základných vekových kategórií.

Čo sa týka rodinného stavu, najsilnejšie boli zastúpení Rómovia žijúci v manželstve, ktorí dosiahli 48,1% podiel. Ďalších 12,3% tvorili rómski obyvatelia žijúci v partnerskom zväzku, ale bez uzatvorenia manželstva. Partnerské statusy dosiahli spolu 60,4% celkovej rómskej populácie. Druhú najpočetnejšiu skupinu predstavovali slobodní

s takmer tretinovým zastúpením. Rodinný status rozvedený či separovaný sa v rámci rómskej populácie vyskytoval iba zriedkavo (2,7%) a na ovdovených pripadlo 4,4%. Uvedená štruktúra naznačuje, že absolútna väčšina rómskych obyvateľov žije v partnerskom zväzku. Rozpad manželstva či vzťahu je skôr zriedkavý a spravidla býva nasledovaný nadviazaním nového vzťahu. Len veľmi malý podiel rómskych obyvateľov zostáva žiť ako jednorodičovská rodina.

Graf 3. 4: Štruktúra rómskej populácie podľa rodinného stavu (v %)

Podľa miery geografickej integrácie s majoritnou populáciou sa väčšie rozdiely medzi podsúbormi neprejavili. K jedinému posunu došlo v rámci obyvateľov segregovaných osád – oproti ostatným dvom skupinám rómskej populácie malo mierne zvýšený podiel spolužitie partnerov bez uzatvorenia manželstva. U obyvateľov žijúcich rozptýlene sa častejšie vyskytol status rozvedený či rozvedená. Tieto rozdiely však neboli výrazné, dá sa hovoriť

o pomerne vyváženej štruktúre rómskej populácie bez ohľadu na typ bývania.

Tab. 3. 3: Štruktúra rómskej populácie podľa rodinného stavu a podľa typu bývania (v %)

RODINNÝ STAV	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Svobodný/á	32,3	31,4	34,9	32,9
Ženatý /vydatá	48,4	51,5	44,5	48,1
Druh /družka	14,2	10,3	12,3	12,3
Rozvedený/á	1,4	1,4	3,4	2,1
Odlúčený/á	0,3	1,3	0,2	0,6
Ovdovený/á	3,4	4,0	4,6	4,0
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Štruktúra rómskej populácie sa ale výrazne líši od geograficky blízkej všeobecnej populácie. Najväčší rozdiel vykázal status „druh alebo družka“. Kým u rómskej populácie, ako bolo uvedené, prekročil 12% v rámci kontrolnej väčšinovej populácie je to takmer trojnásobne menej (4,4%). Odlišuje sa tiež zastúpenie ovdovených: kým v rámci rómskej populácie neprekročili 5% hranicu, u geograficky blízkej populácie ich podiel dosiahol 10%. Zloženie rómskej populácie sa odlišuje aj od celkovej štruktúry populácie SR.⁸ Medzi rómskymi mužmi a ženami sa z hľadiska rodinného stavu rozdiely neukázali

– porovnanie podielov jednotlivých statusov vykázalo za mužov i ženy veľmi podobné hodnoty.

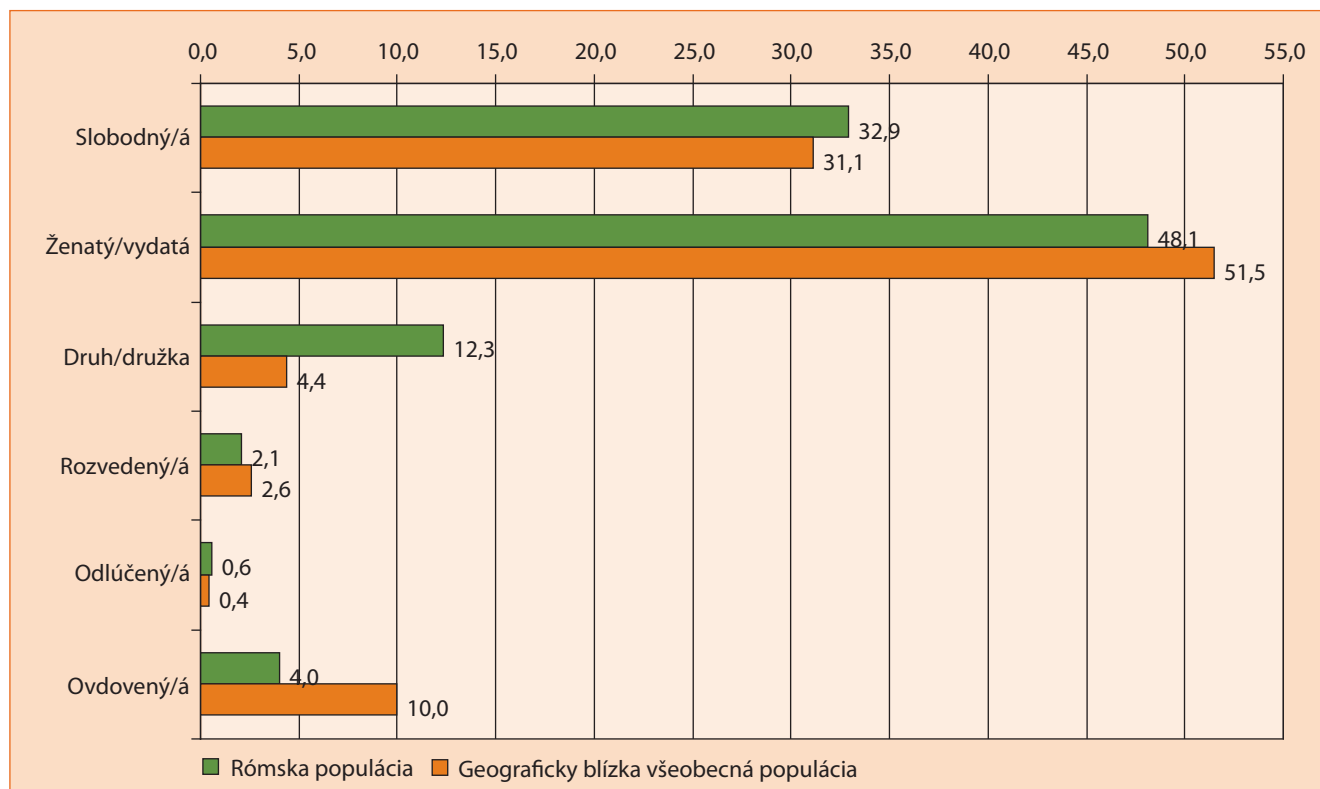
Na jednej strane, rómski obyvatelia a obyvateľky žijú v porovnaní s majoritou i geograficky blízkou populáciou častejšie v partnerskom vzťahu a na strane druhej je u nich výrazne menej frekventovaný výskyt ovdovených, ale aj rozvedených.

3.3. Rómska populácia podľa materinského a denne používaného jazyka

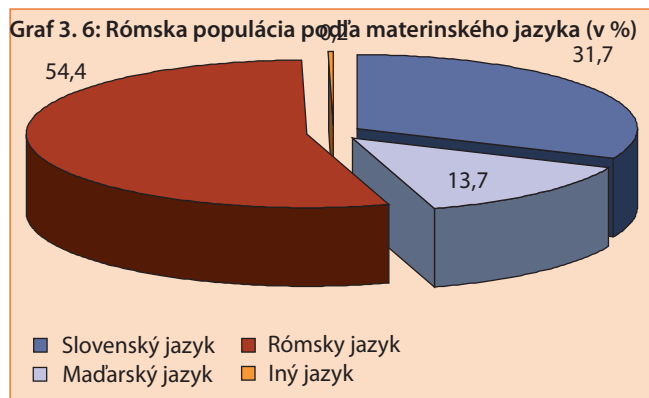
K najčastejšie spomínaným bariéram vzdelávania a následnej inklúzie etnických menšín sa radí neovládanie väčšinového jazyka. Podľa získaných údajov sa zdá, že to môže byť významná prekážka aj v prípade rómskej menšiny v SR. Ako materinský jazyk uviedla slovenčinu necelá tretina skúmanej rómskej populácie (31,7%) a maďarčinu 13,7%. Celkovo viac ako polovica rómskej populácie deklarovala ako materinský jazyk rómčinu.

Podľa stupňa priestorovej integrácie má slovenský jazyk ako jazyk materinský najslabšie pozície v segregovaných osadách, kde ho uviedlo len 16,9% obyvateľov. V ostatných typoch rómskeho osídlenia bol slovenský jazyk v polohe materinského jazyka podstatne frekventovanejší. Rómovia žijúci v separovaných častiach obcí, ktorí mali ako materinský jazyk slovenčinu, predstavovali viac ako 33% a u rozptýlených to bolo vyše 47%.

Graf 3. 5: Porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie podľa rodinného stavu (v %)

⁸ V sledovanom období (rok 2005) tvorili z celkového počtu obyvateľov SR slobodní 42,8%, žijúci v manželstve 45%, rozvedení 5,2% a ovdovení spolu 7%. Prítom dlhodobá štruktúra obyvateľov SR vykazuje veľké rozdiely medzi mužmi a ženami: kým z mužov je slobodných 47,6%, zo žien je to len 38%; podiel rozvedených je u žien o 1,5 percentuálneho bodu vyšší a podiel ovdovených až o 10% vyšší oproti mužom.

Poznámka: Materinský jazyk bol definovaný ako jazyk, ktorým k respondentovi/ respondentke hovorila matka.

Tab. 3. 4: Zloženie súboru rómskej populácie podľa materinského jazyka a typu bývania (v %)

MATERINSKÝ JAZYK	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Slovenský jazyk	16,9	33,1	47,3	31,7
Maďarský jazyk	8,1	10,5	23,5	13,7
Rómsky jazyk	74,6	56,1	29,0	54,4
Iný jazyk	0,4	0,3	0,2	0,2
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

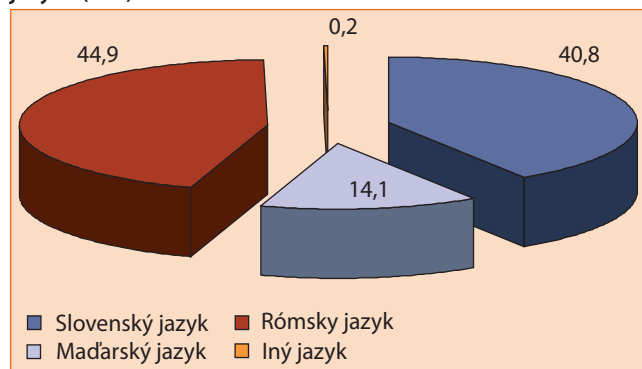
Poznámka: Materinský jazyk bol definovaný ako jazyk, ktorým k respondentovi/ respondentke hovorila matka.

Pri porovnaní s priestorovo blízkou všeobecnou populáciou sa prejavilo viacero zaujímavých súvislostí. Z hľadiska maďarského jazyka bola rómska a všeobecná populácia úplne vyrovnaná: maďarčinu ako materinský jazyk uviedlo 13,7% v oboch sledovaných skupinách. Komparácia materinského jazyka rómskej a všeobecnej populácie však

vykázala výrazný rozdiel v prípade slovenského a rómskeho jazyka. Kým v rámci rómskej populácie označilo ako materinský jazyk slovenčinu menej ako tretina, rómčina bola zastúpená viac ako polovičným podielom. V rámci geograficky blízkej všeobecnej populácie bol pomer týchto dvoch jazykov úplne obrátený: dominoval slovenský jazyk so 73,5% a na rómčinu pripadalo 10,7%. Ostatné jazyky sa v polohe materinského vyskytli iba minimálne.

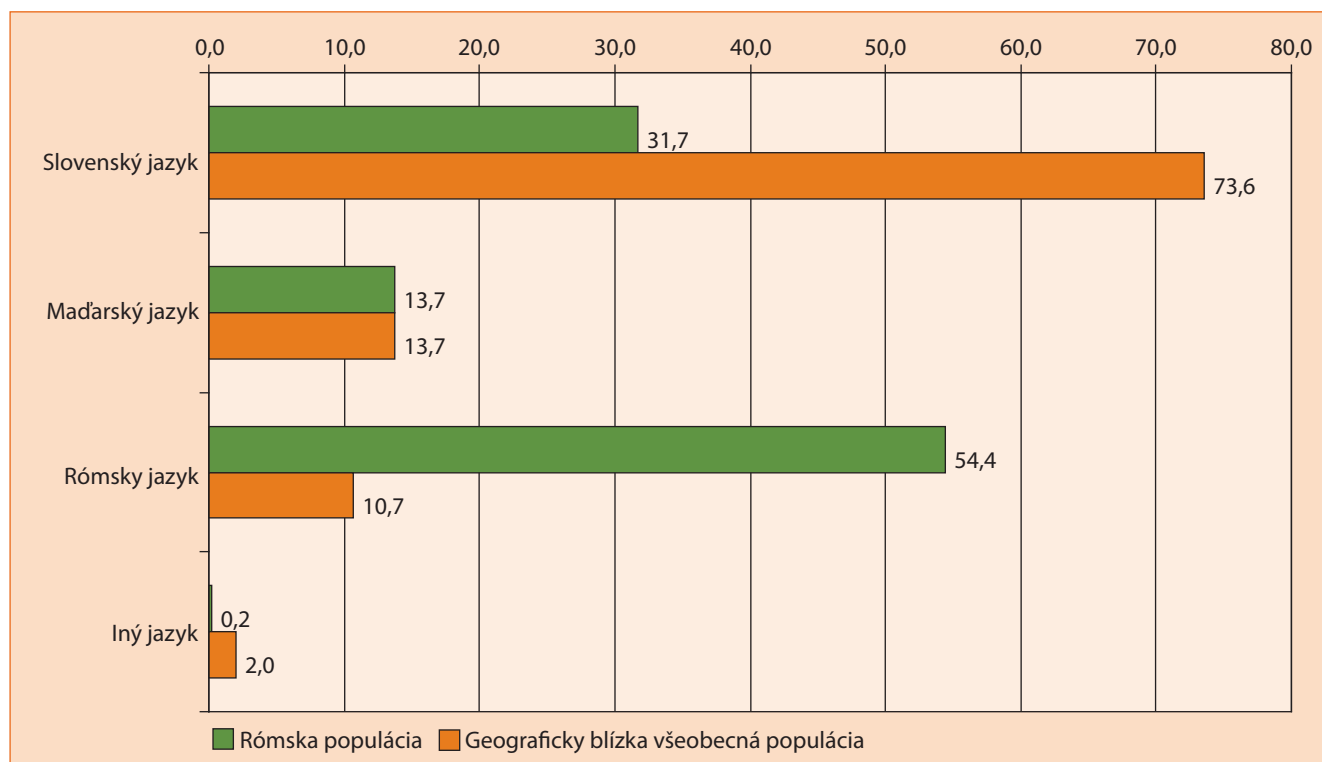
Uvedené základné proporcie podľa materinského jazyka zostali zachované aj v prípade jazyka používaného v rámci domácnosti v dennom styku, posun nastal len v empirickom naplnení jednotlivých jazykov. V dennom styku sa zachoval u rómskej populácie najpoužívanejší rómsky jazyk, avšak jeho zastúpenie sa v porovnaní s materinským jazykom znížilo takmer o 10% (na 44,9%). Tento úbytok sa presunul hlavne v prospech slovenského jazyka a v menšej miere v prospech maďarského. V dennom styku teda doma používa slovenčinu 40,8% a maďarčinu 14,1% rómskej populácie.

Graf 3. 8: Rómska populácia podľa denne používaného jazyka (v %)

Poznámka: Otázka sa zameriavala na jazyk používaný v dennom styku doma.

Graf 3.7: Porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie podľa materinského jazyka (v %)

Poznámka: Materinský jazyk bol definovaný ako jazyk, ktorým k respondentovi/ respondentke hovorila matka.

V dennom styku v rámci domácnosti sa slovenčina najmenej používa v tej časti rómskej populácie, ktorá býva v segregovaných osadách (36,6%). Na druhej strane je tu najviac používaná rómčina – takmer 54 %. Zaujímavé je porovnanie používania maďarského jazyka v dennej domácej konverzácii: jej používanie so stupňom integrácie bývania výrazne narastá. Kým v segregovaných osadách maďarský jazyk používa na dennom základe len 9% segregovanej populácie a 10% žijúcich separovane, v skupine žijúcich rozptýlene jej používanie vzrástlo až na 24,1 %.

Tab. 3. 5: Zloženie súboru rómskej populácie podľa denne používaného jazyka a typu bývania (v %)

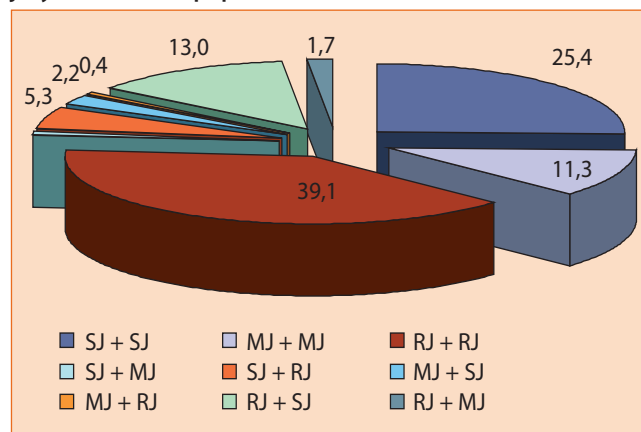
DENNE POUŽÍVANÝ JAZYK	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Slovenský jazyk	36,6	41,8	44,3	40,8
Maďarský jazyk	9,1	10,0	24,1	14,1
Rómsky jazyk	53,7	48,1	31,6	44,9
Iný jazyk	0,6	0,1	-	0,2
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie tiež v podstate kopíruje štruktúru materinského jazyka, najmä u všeobecnej populácie. V rámci tejto kontrolnej zložky sa v bežnom dennom styku v rámci rodiny využíva prevažne slovenský jazyk (73,4%), úroveň používania maďarského jazyka sa pohybuje na úrovni 14% a rómsky jazyk dosiahol 10% podiel. Pri dennom domácom jazyku v rámci rómskej populácie sa v porovnaní s materinským jazykom, ako už bolo uvedené, zvýšilo využívanie slovenčiny a znížili sa pozície rómčiny. Aj pri „dennom“ jazyku sa zachoval úplne totožný podiel maďarčiny v oboch porovnávaných skupinách.

Uvedené výsledky naznačujú, že priestorová integrácia sa spája s jazykovou hlavne v maďarských regiónoch. Úroveň

využívania maďarčiny v dennom domácom styku je úplne totožná v rómskej i geograficky blízkej všeobecnej populácii. Ponúka sa tiež hypotéza, že geografickej integrácii sa viac darí v oblastiach a regiónoch s väčšinovým alebo zvýšeným zastúpením maďarskej národnosti na celkovej štruktúre obyvateľov.

Graf 3. 10: Porovnanie materinského a denne používaného jazyka za rómsku populáciu (v %)

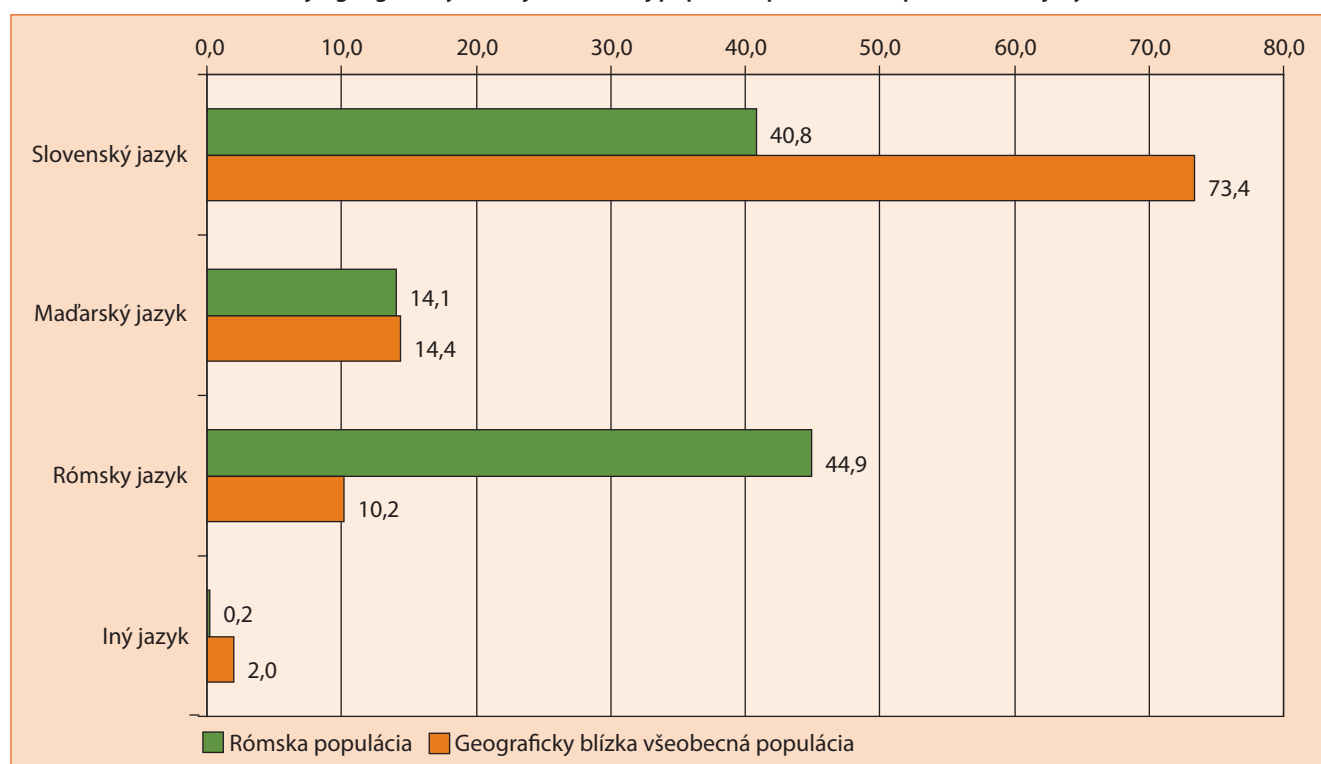

Poznámka: Dopočet do 100% pripadá na ostatné kombinácie materinského jazyka a jazyka využívaného v bežnej komunikácii doma. Pre veľmi malé početnosti sa v grafe neuvádzajú.

Z porovnania materinského a aktuálneho denného jazyka vyplýva, že u väčšiny rómskej populácie sa tieto jazyky zhodujú (75,8%). Najsilnejšia zhoda je pri rómčine: 39,1% celkovej rómskej populácie malo rómčinu ako materinský jazyk a využíva ju aj v bežnom dennom styku v rámci domácnosti. Slovenský jazyk sa zhodoval u 25,4% rómskej populácie a maďarský jazyk u 11,3 %.

Spolu 23,6% vykázalo rozdiel medzi materinským a v súčasnosti doma používaným jazykom. Najfrekvencovanejšou zme-

Graf 3. 9: Porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie podľa denne používaného jazyka (v %)

nou bol prechod z rómčiny na slovenský jazyk (13%) a potom naopak – zo slovenčiny na rómsky jazyk (5,3%). Ostatné kombinácie boli v rámci rómskej populácie zriedkavejšie.

Zhoda či zmena medzi materinským a v súčasnosti využívaným jazykom sa diferencuje podľa stupňa priestorovej integrácie s majoritnou populáciou. U segregovaných rómskych obyvateľov dominuje zhoda rómskeho jazyka (podobne i u separovaných, aj keď s mierne nižším podielom), v prípade rozptýlených je najčastejšou zhoda u slovenského jazyka. Zhoda maďarského jazyka sa najsilnejšie prejavila tiež pri rómskej populácii žijúcej rozptýlene (takmer štvrtina v rámci tejto skupiny). Zmena jazyka, ktorá sa objavovala najčastejšie, sa odohrala v rámci rómskej populácie žijúcej v segregovaných osadách a išlo o prechod z rómčiny na slovenčinu. Prechod zo slovenčiny na rómčinu mal najsilnejšie zastúpenie v rámci rómskych obyvateľov žijúcich rozptýlene.

Zmena medzi materinským a aktuálnym „domácim“ jazykom sa týkala v oveľa väčšej miere rómskej populácie než geograficky blízkej všeobecnej populácie. U všeobecnej populácie dosiahla zhoda sledovaných dvoch jazykov celkovo 92,5 %. Prevažovala zhoda u slovenčiny so 71 %, nasledovala zhoda maďarčiny s 12,7% a najmenší podiel pripadal na zhodu rómčiny 9,8%.⁹ Z rómskej populácie zažila zmenu materinského a súčasne používaného jazyka ¼.

Tolko pokiaľ ide o prvý jazyk využívaný pri domácej komunikácii. Zisťovalo sa však i ovládanie a používanie (aspoň občasné) druhého jazyka. Viac ako polovica rómskej populácie používa v dennej komunikácii aspoň občas aj nejaký druhý jazyk, okrem hlavného. (Z geograficky blízkej majoritnej populácie to bolo podstatne menej – ďalší jazyk využíva na komunikáciu len 30%). Kombinácia dvoch jazykov je najčastejšia medzi rómskymi obyvateľmi žijúci-

mi v separovaných častiach obcí (druhý jazyk nepoužíva len 35% z nich). V rámci segregovaných osád využíva na komunikáciu dva jazyky 52,5% obyvateľov (zostávajúcich 47,5% používa iba jeden jazyk). Nepoužívanie druhého jazyka je najrozšírenejšie v tej časti rómskej populácie, ktorá žije integrovane s majoritou: 54,8% z nich nevyužíva na komunikáciu druhý jazyk.

Tab. 3. 6: Kombinácia dvoch jazykov v bežnej komunikácii rómskej populácie podľa typu bývania (v %)

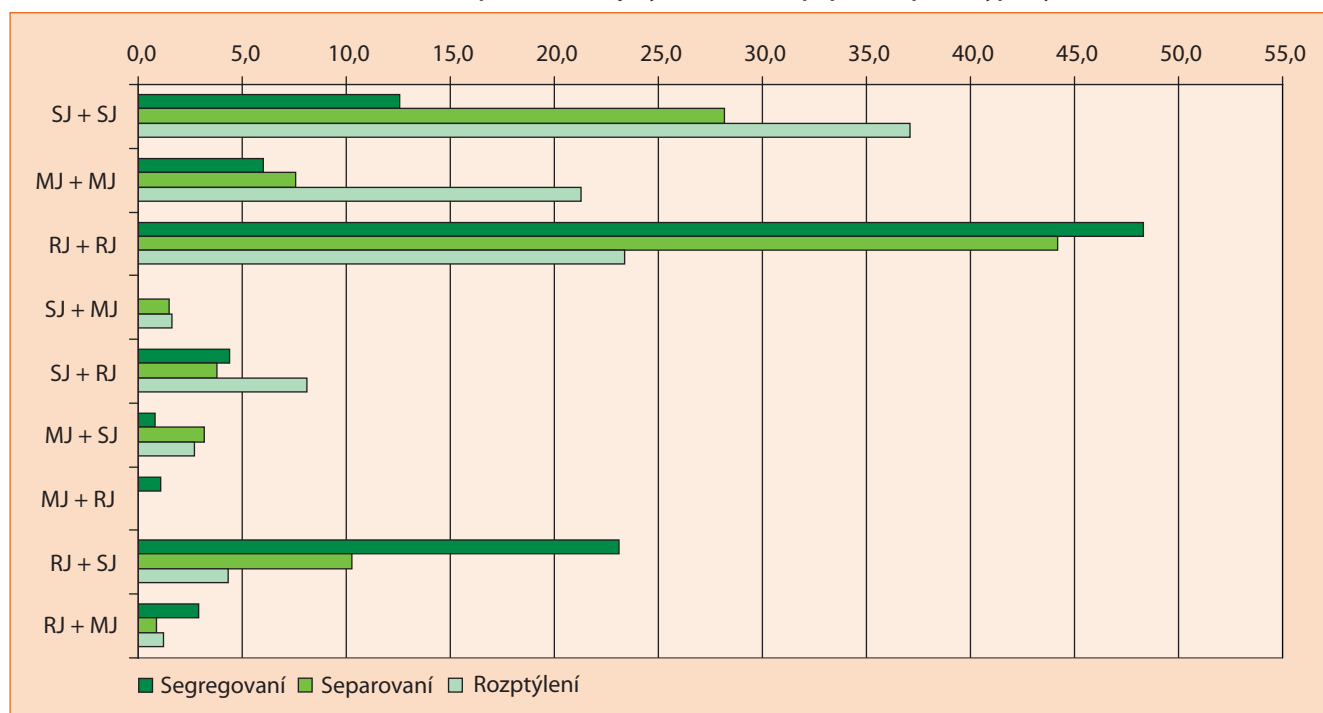
KOMBINÁCIA DENNE POUŽÍVANÝCH JAZYKOV	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Slovenský a maďarský jazyk	2,9	3,0	5,9	3,9
Slovenský a rómsky jazyk	8,0	18,4	12,5	12,8
Maďarský a slovenský jazyk	2,3	5,2	9,6	5,5
Maďarský a rómsky jazyk	0,9	1,5	0,8	1,1
Rómsky a slovenský jazyk	33,8	34,2	15,0	28,1
Rómsky a maďarský jazyk	2,1	1,7	0,4	1,4
Žiadny druhý jazyk	47,5	35,0	54,8	45,7

Poznámka: V legende sa na prvom mieste uvádza jazyk používaný ako hlavný. Dopočet do 100% pripadal na kombinácie iných jazykov.

Najčastejšou kombináciou je rómčina ako hlavný jazyk a slovenčina ako druhý používaný jazyk (28,1%). Vyskytuje sa predovšetkým medzi segregovanou a separovanou časťou rómskej populácie. Druhou najčastejšou je opačná kombinácia – slovenčina ako hlavný jazyk a rómčina ako ďalší (12,9%), zvýšený výskyt zaznamenala medzi separovanými a rozptýlenými rómskymi obyvateľmi.

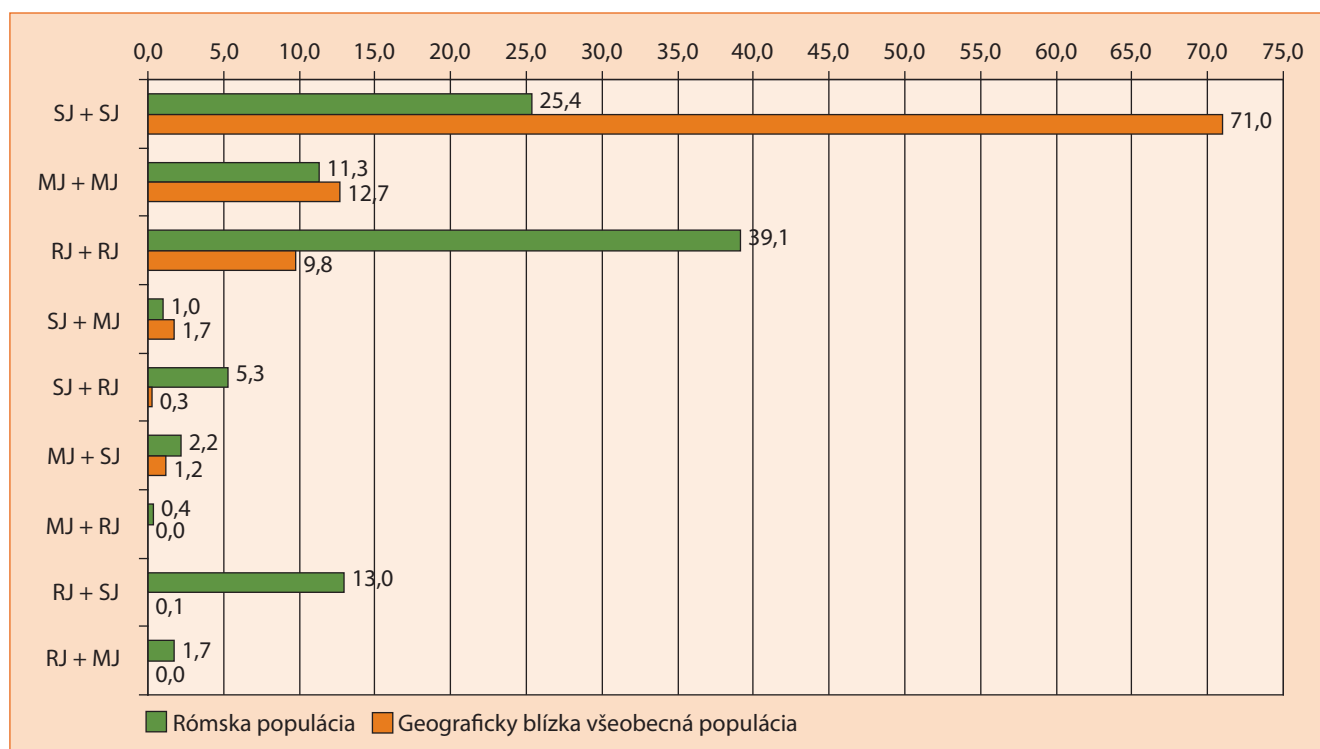
Ovládanie a (občasnú) komunikáciu v nejakom ďalšom, treťom jazyku uviedlo 22,2% všeobecnej populácie a 33,2%

Graf 3. 11: Porovnanie materinského a denne používaného jazyka za rómsku populáciu podľa typu bývania (v %)

⁹ Opticky síce zhoda v maďarskom a rómskom jazyku vyzerá slabo zastúpená, zodpovedá však celkovým proporciám týchto dvoch etnických menšín na celkovej populácii SR, dokonca ešte tieto podiely mierne prekračuje (spomínaný odhad podielu rómskej populácie na celkovej populácii SR predstavoval 7,2%).

Graf 3. 12: Porovnanie materinského a denne používaného jazyka za rómsku a geograficky blízku všeobecnú populáciu (v %)

rómskej populácie. V prípade rómskej populácie sa udávala najčastejšie slovenčina (22,7%) a s veľkým odstupom rómčina (5,8%) a maďarčina (3,1%). Z ostatných jazykov to bola ešte čeština, prípadne ruština a nejaký západný jazyk. V miere uvádzania tretieho používaného jazyka sa neprejavil rozdiel podľa stupňa integrácie rómskej populácie.

Z analýzy vyplýva, že rómska populácia veľmi často kombinuje viaceré jazyky, či už v jednotlivých etapách života (počas detstva a v súčasnosti) alebo v súčasnom období (aktuálne používanie viacerých jazykov). Faktom ale je, že veľká časť rómskej populácie ovláda hlavne rómsky jazyk. Mala ho ako materinský jazyk a v súčasnosti ním komunikuje. Takáto situácia je najsilnejšie zastúpená v rámci obyvateľov segregovaných osád. U tejto skupiny sa dá s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať zvýšené riziko obmedzeného prístupu k službám i problémov pri ich inklúzii.

3.4. Zdravotný stav rómskej populácie

V dostupných analýzach a výskumoch o rómskej minorite sa zdravotný stav rómskej populácie hodnotí v porovnaní s majoritou ako horší (Národná..., 2000). Za príčinu horšej úrovne sa označuje zlá sociálno-ekonomická situácia a s ňou súvisiace nevyhovujúce bytové a infraštruktúrne podmienky v mieste bydliska. Obzvlášť významnou sa stala chorobnosť spojená s nedostatočnou hygienou a chudobou. Chudoba u časti rómskej populácie vedie k deprivácii na mnohých úrovniach, čo sa môže prejavovať na kratšej dĺžke života, vysokým výskytom ochorení či chronických chorôb. Za alarmujúcu sa zvykne označovať hlavne zdravotná situácia v rómskych osadách (Národná..., 2000, s. 101). Podľa

Box 7 : Úmrtnosť a stredná dĺžka života v SR

Porovnanie zdravotnej situácie s krajinami EÚ, najmä EÚ-15, radí Slovensko na spodné priečky rebríčka. Také súhrnné ukazovatele zdravotného stavu a úrovne zdravotnej starostlivosti, ako je hrubá miera úmrtnosti a stredná dĺžka života, vykazujú pomerne veľké zaostávanie. Hrubá miera úmrtnosti na úrovni takmer 10 úmrtí na 1 000 obyvateľov znamená zaostávanie o viac ako dva body. Stredná dĺžka života pri narodení v mnohých krajinách už prekročila za ženy hranicu 80 rokov a za mužov 75 rokov, v SR je to podstatne menej: v roku 2005 išlo o hodnoty 77,9 rokov pre ženy a 70,1 rokov pre mužov. Tiež rozdiel v strednej dĺžke života na úrovni 8 rokov je v porovnaní so starými členskými štátmi EÚ takmer dvojnásobný (pozri Príloha). Najčastejšou príčinou úmrtí na Slovensku sú choroby obehovej sústavy a nádorové ochorenia, z ostatných diagnóz úmrtia sa pomerne často vyskytujú tzv. vonkajšie činitele (najmä u mužov, u žien sú trojnásobne nižšie zastúpené), choroby dýchacej sústavy a choroby tráviacej sústavy. Podľa zahraničných i domácich analytických správ¹⁰ sa zdravotné ohrozenia vyskytujú častejšie u ľudí so slabým sociálnym zázemím. Z hľadiska ekonomických súvislostí je zdravie ovplyvnené nižším príjmom, rastúcou príjmovou nerovnosťou a redukovanými zdrojmi v systéme zdravotnej starostlivosti. Aktuálne údaje ukazujú, že iba 11,5% ľudí žijúcich vo vidieckych oblastiach má prístup k zdravotníckemu zariadeniu v čase do 20 minút od miesta bydliska. (Správa..., 2000; Health..., 2004; Zdravotnícke ročenky SR).

posledných známych údajov neprekročila stredná dĺžka života rómskej populácie 60 rokov (Vaňo 2002).

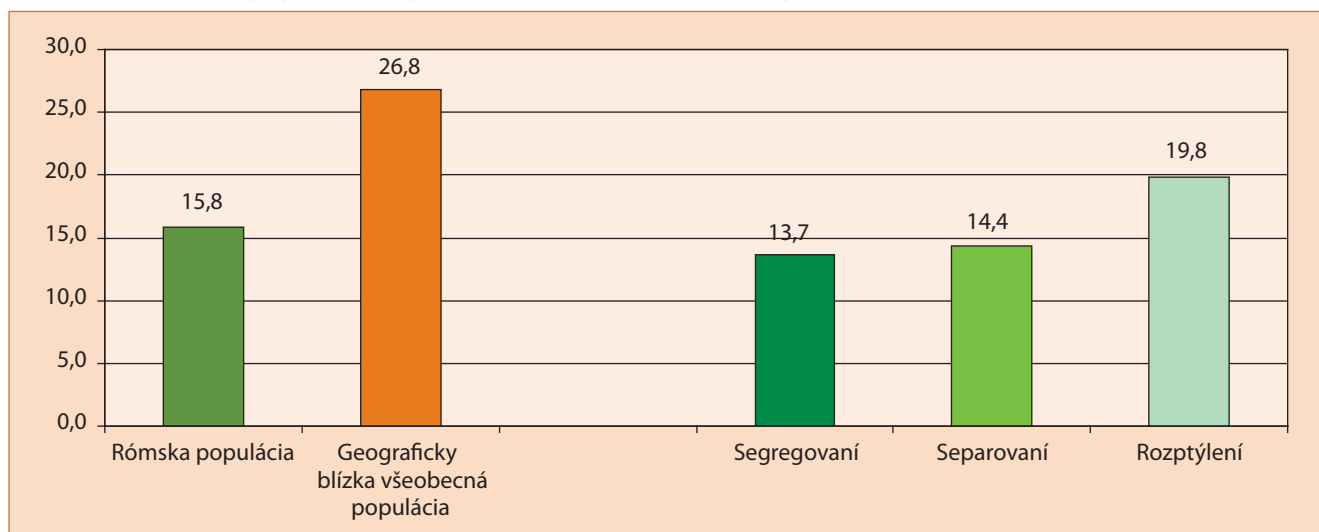
3.4.1. Výskyt chronických ochorení a invalidity

V skúmanom súbore rómskej populácie¹¹ bol deklarovaný výskyt chronických ochorení či invalidity pretrvávajúci viac ako 6 mesiacov zaznamenaný u 15,8%. Takmer vo všetkých

¹⁰ K národným politikám v oblasti zdravotníctva a prístupu Rómov k zdravotníckym službám pozri Grellier a Šoltésová 2004.

¹¹ Zdravotný stav bol zisťovaný u všetkých osôb starších ako 6 rokov, pričom za deti mladšie ako 15 rokov odpovedali dospelé osoby. Veľkosť výberového súboru za tento blok bol preto 3765 skúmaných osôb.

Graf 3.13: Porovnanie výskytu chronických ochorení u rómskej a geograficky blízkej populácie (v %)

prípadoch išlo o ochorenie či postihnutie diagnostikované lekárom, nediagnostikovaná choroba sa vyskytla len u 2 % Rómov.

Najvyšší výskyt chronických ochorení uviedla tá časť rómskej populácie, ktorá žije integrovane (19,8%), za obyvateľov separovaných častí obce to bolo 14,4% a spomedzi obyvateľov segregovaných osád 13,7 %. Situácia sa teda nezhoršovala s rastúcim stupňom priestorovej segregácie. Tiež porovnanie s geograficky blízkou všeobecnou populáciou vyznelo lepšie pre rómsku populáciu: 15,8% za rómskych obyvateľov a 26,8% za všeobecnú populáciu.

Zistená podstatne nižšia úroveň dlhodobej chorobnosti za rómsku populáciu a tendencia jej rastu smerom k rozptýleným, nie segregovaným rómskym obyvateľom odporuje doterajším zisteniam o vyššej chorobnosti rómskej populácie, hlavne obyvateľov osád. V tejto súvislosti sa núka niekoľko vysvetlení. Za uvedeným výsledkom sa môže skrývať buď vysoká miera nepochopenia podstaty otázky medzi rómskymi respondentmi a respondentkami (čo je chronická choroba), resp. iné chápanie tohto pojmu u Rómov a majority, alebo vyššia neochota príslušníkov rómskej menšiny priznať si chronické ochorenie¹². Výsledný stav môže byť tiež prejavom zhoršeného prístupu významných skupín rómskej populácie k zdravotníckym službám (a teda diagnostikovaniu choroby), ako aj odlišného prístupu ku svojmu zdraviu (ani zhoršený zdravotný stav sa nepovažuje za problém)¹³.

Podľa empirického výskytu jednotlivých druhov chronických ochorení sa na prvé štyri miesta zaradili srdcovo cievne choroby, ochorenia nervových a zmyslových orgánov, ochorenia pohybového ústrojenstva (kĺbov a kostí) a ochorenia dýchacích ciest. V rámci rómskej populácie staršej ako 6 rokov, ktorí uviedli dlhodobé ochorenie, sa vyskytovali v rozsahu od 13,4% do 22,5% (pozri Tab. 3.7). Najvýraznejšie rozdiely medzi mužmi a ženami sa ukázali pri ochoreniach nervových a zmyslových orgánov. Spomedzi mužov

trpiacich chronickými ochoreniami sa ochorenia nervových a zmyslových orgánov týkajú približne jednej pätiny a sú najčastejším typom chronických ochorení. U žien sa ochorenia nervových a zmyslových orgánov dotýkajú len 12,7%, čo ich radí až na štvrté miesto podľa frekvencie výskytu. Údaje v tabuľke ukazujú, že poradie chorôb podľa počtu prípadov sa u mužov a u žien odlišuje a že niektoré choroby zasahujú mužov a ženy v rôznej miere.

Tab. 3.7: Rómska populácia s chronickým ochorením podľa typu ochorenia a pohlavia (v %)

TYP CHRONICKÉHO OCHORENIA	Muži	Ženy	Spolu
Srdcovo cievne choroby	19,0	25,5	22,5
Ochorenia nervových a zmyslových orgánov	20,8	12,7	16,4
Ochorenia kĺbov a kostí	17,5	14,6	15,9
Ochorenia dýchacích ciest	13,4	13,4	13,4
Psychické poruchy	7,8	7,5	7,6
Endokrinné poruchy	4,5	7,5	6,1
Ochorenia tráviacej sústavy	5,2	5,8	5,6
Ochorenia močových ciest a genitálií	4,8	5,3	5,1
Infekčné choroby	1,1	2,2	1,7
Iné chronické ochorenie	5,9	5,5	5,7
Respondenti s chronickým ochorením spolu	100,0	100,0	100,0

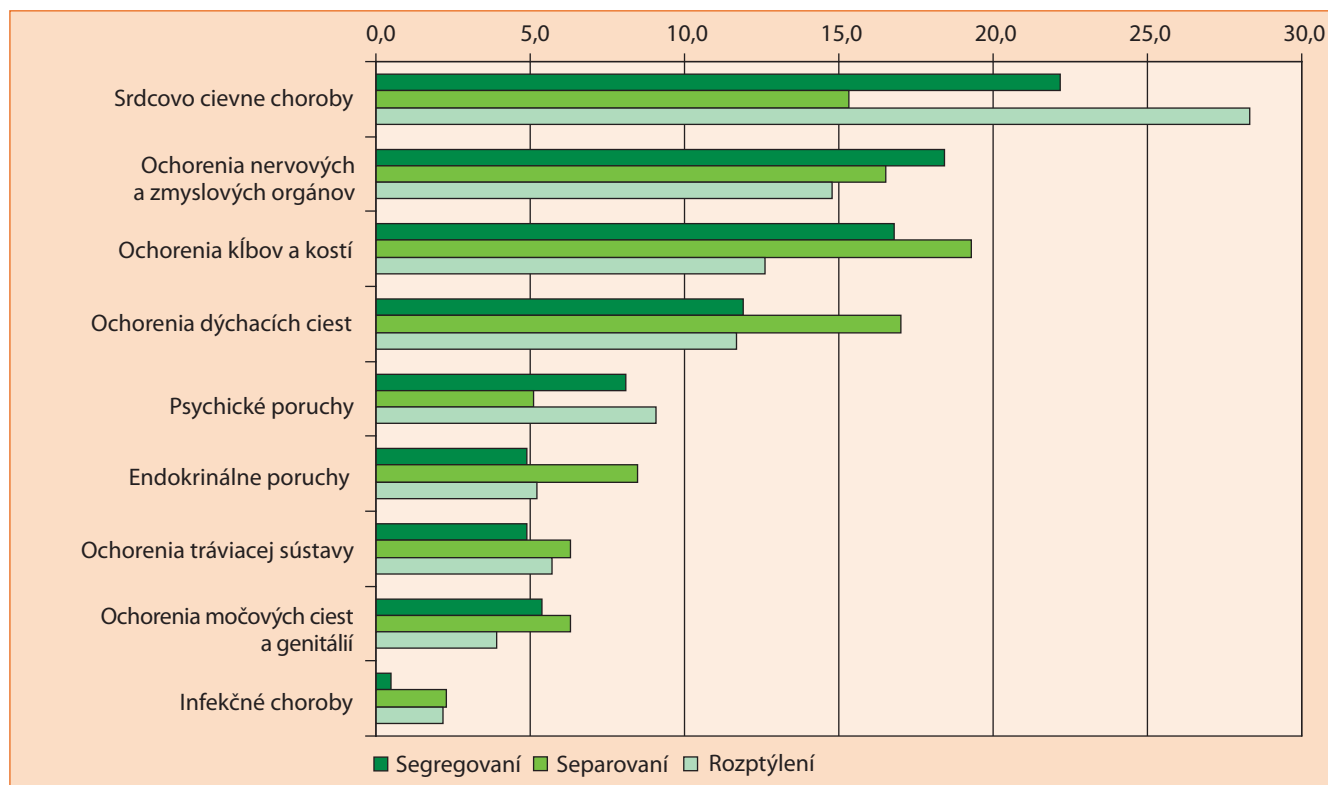
Poznámka: Za obyvateľov starších ako 6 rokov; tabuľka uvádza percentuálny výskyt jednotlivých ochorení za tie skúmané osoby, ktoré uviedli nejaký druh chronického ochorenia.

Štruktúra jednotlivých druhov chronických ochorení sa tiež odlišuje vzhľadom na stupeň integrácie s majoritným obyvateľstvom. V rámci segregovaných prevažujú srdcovo cievne choroby a ochorenia nervových a zmyslových orgánov, pomerne časté sú tiež choroby pohybového ústrojenstva a choroby dýchacích ciest. U tejto skupiny rómskej populácie sa spomedzi porovnávaných skupín objavovali najčastejšie choroby nervových a zmyslových orgánov – boli

¹² K podobným záverom prichádza aj regionálna štúdia UNDP (Únik... 2003)

¹³ V realizovanom výskume sa získal deklarovaný výskyt chronických ochorení či invalidity. Na zistenie skutočnej úrovne dlhodobej chorobnosti by boli pravdepodobne vhodnejšie iné spôsoby merania, ako napríklad analýza zdravotných záznamov, výskumy medzi lekármi a podobne. Pre nízku spoľahlivosť získaných údajov o výskyte chronických ochorení sa nasledujúca analýza obmedzí výlučne na porovnanie v rámci sledovaných podsúborov.

Graf 3.14: Výskyt chronických ochorení u rómskej populácie podľa typu bývania (v %)

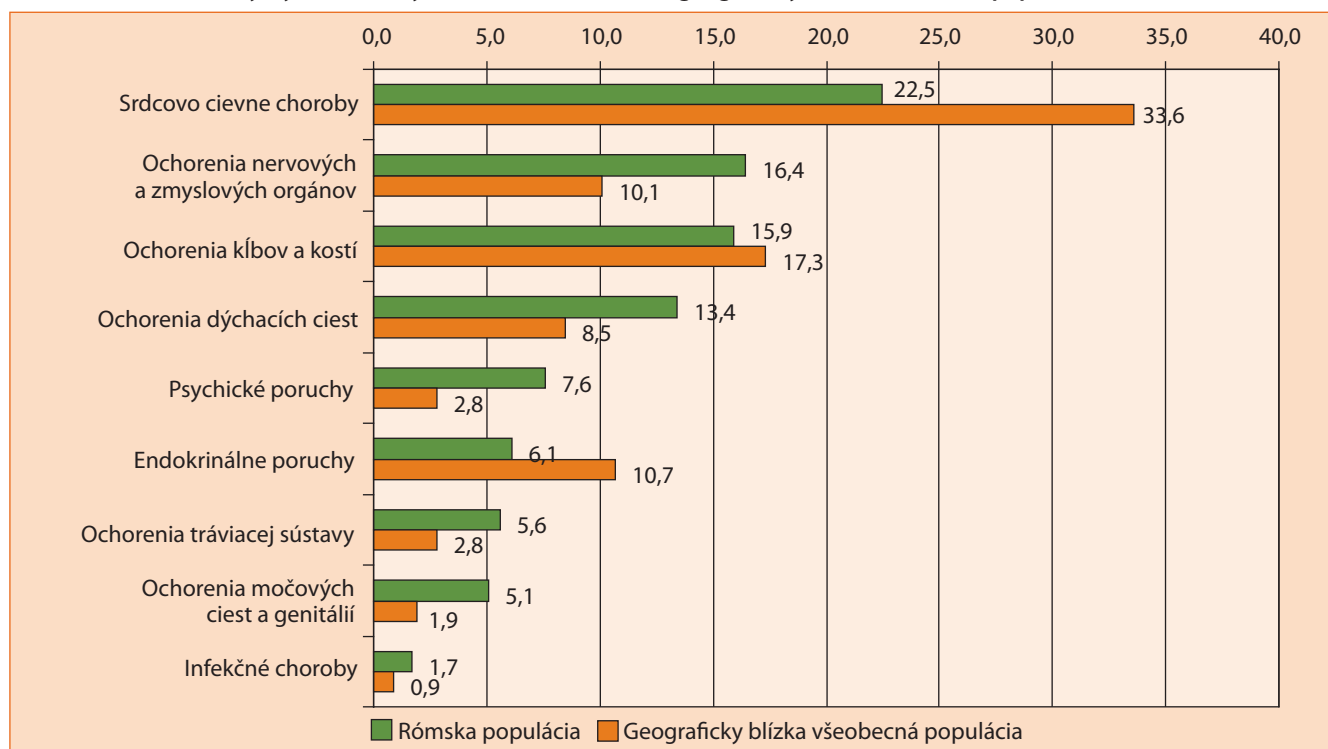

Poznámka: Za obyvateľov starších ako 6 rokov; graf uvádza percentuálny podiel z tých, ktorí deklarovali výskyt chronického ochorenia či invalidity pretrvávajúcej viac ako pol roka.

uvedené u 18,4% obyvateľov segregovaných osád starších ako 6 rokov, ktorí deklarovali chronické ochorenie. V skupine rómskej populácie žijúcej v separovaných častiach obcí sa na prvých dvoch miestach umiestnili ochorenia kĺbov a kostí a dýchacích ciest, až za nimi nasledovali ochorenia

nervových a zmyslových orgánov a srdcovo cievne choroby. Za rómsku populáciu žijúcu rozptýlene bol najvyšší výskyt zaznamenaný za srdcovo cievne choroby, ktorými trpí viac ako 28% starších ako 6 rokov s dlhodobou chorobou. Empirický výskyt ostatných ochorení zaznamenal u tejto

Graf 3.15: Porovnanie výskytu chronických ochorení za rómsku a geograficky blízku všeobecnú populáciu (v %)

Poznámka: Za obyvateľov starších ako 6 rokov; graf uvádza percentuálny podiel z tých, ktorí deklarovali výskyt chronického ochorenia či invalidity pretrvávajúcej viac ako pol roka.

skupiny značné zaostávanie: ochorenia nervových a zmyslových orgánov necelých 15 %, ochorenia pohybových orgánov takmer 13 % a ochorenia dýchacích ciest necelých 12 %. Z ostatných druhov chorôb (choroby štítnej žľazy, tráviacej sústavy močových ciest a genitálií) prevažoval dlhodobjší výskyt ohraničený minimálnou dobou trvania pol roka v skupine tej časti rómskej populácie, ktorá žije separovane a segregovane.

V porovnaní so všeobecnou populáciou zodpovedajúcou regionálnemu rozloženiu rómskych obyvateľov sa frekvencia výskytu jednotlivých druhov chorôb dosť podstatne líšila. U rómskej populácie sú častejšie ochorenia nervových a zmyslových orgánov či ochorenia dýchacích ciest, ale aj psychické poruchy, choroby tráviacej sústavy alebo ochorenia močových ciest a genitálií. Na druhej strane, vo všeobecnej populácii boli podstatne častejšie srdcovo cievné choroby (33,6 % oproti 22,5 % za rómsku populáciu s dlhodobým ochorením staršiu ako 6 rokov) a endokrinné poruchy (10,7 % vz. 6,1 %). Vyšší výskyt za všeobecnú populáciu zaznamenali tiež choroby pohybového ústrojenstva, rozdiel oproti rómskej populácii však nebol taký výrazný ako u vyššie spomínaných chorôb (17,3 % a 15,9 %).

Z údajov je zrejmé, že štruktúra dlhodobej chorobnosti je u rómskej a všeobecnej populácie odlišná. U rómskych obyvateľov sú podstatne častejšie predovšetkým ochorenia nervových a zmyslových orgánov a psychické poruchy, ale aj iné druhy (choroby dýchacích ciest, ochorenia močových ciest a genitálií či tráviacej sústavy). Srdcovo cievné choroby sa síce u rómskej populácie vyskytovali najčastejšie, v porovnaní so všeobecnou však mali v celkovej štruktúre podstatne slabšie zastúpenie.

3.4.2. Výskyt bežných ochorení

Výskyt iných „bežných“ chorôb, pod ktorými sa chápali napríklad bolesť zubov, chrípka alebo úraz bol v rómskej populácii len o málo vyšší ako výskyt chronických chorôb. Za posledný mesiac sa bežná choroba alebo úraz vyskytli u 18,9 % Rómov, pričom u viac než polovice z nich (55,2 %) viedla k prerušeniu bežnej činnosti (škola, práca a podobne).

Prerušenie bežnej činnosti v dôsledku choroby alebo úrazu, ktoré nemalo povahu chronického ochorenia, trvalo najčastejšie 7 dní (35,4 %). Dvojnásobne dlhšiu dobu nemohlo vykonávať normálne aktivity 13,8 % Rómov. Najčastejšie sa teda jednalo o práceneschopnosť v trvaní jedného týždňa alebo dvoch, čo podporujú aj počty tých respondentov, ktorí boli práceneschopní päť dní (12,1 %) a desať dní (8,2 %). Tu možno predpokladať, že v týchto prípadoch šlo o respondentov, ktorí ráтали počty dní prerušenia bežných aktivít podľa počtov pracovných dní v týždni. Ak spočítame podiel Rómov, ktorí museli prerušiť svoje aktivity na 5 dní a 7 dní (jeden týždeň), dostaneme percentuálny podiel 47,5 %. Podobne sa zvýši podiel Rómov, ktorí boli práceneschopní počas dvoch týždňov (ak za dva týždne považujeme kategóriu 10 pracovných dní plus 14 dní celkovo) na 22 %. Iné časové obdobia prerušenia bežných aktivít v dôsledku ochorenia alebo úrazu boli zastúpené me-

nej často. Za pozornosť stojí 5,9 % respondentov, u ktorých uvedené skutočnosti viedli k 28-dňovému prerušeniu bežných aktivít, keďže viac ako polovica týchto respondentov je registrovaná na úradoch práce.

3.4.3. Návštevnosť lekára

Za posledný mesiac navštívilo lekára za účelom poskytnutia zdravotnej starostlivosti 23,6 % Rómov (20,3 % mužov a 26,7 % žien). Pri pohľade na zloženie tých, ktorí za posledný mesiac navštívili lekára, podľa typu bydliska vychádza, že najviac sa vyskytovali medzi rómskou populáciou bývajúcou rozptýlene a najmenej u bývajúcich na okrajoch obcí. Frekvencia návštev lekára môže indikovať rôzne skutočnosti: zdravotný stav a záujem oň, geografickú alebo cenovú dostupnosť zdravotnej starostlivosti, ale aj strach z lekára a podobne. Takmer polovica skúmaných rómskych obyvateľov, ktorí navštívili lekára za obdobie posledného mesiaca, vyhľadala lekársku pomoc raz a 28,8 % dvakrát. Trikrát navštívilo lekára 8,4 % Rómov a štyrikrát 6,5 %.

3.4.4. Výdavky na lekárske ošetrovanie a lieky

Respondentom bola položená otázka, koľko za tieto návštevy v období posledného mesiaca zaplatili. Cieľom bolo zistiť celkovú výšku platieb za návštevu lekára, mimo nákladov na dopravu alebo nákladov na lieky. Zistené sumy sa pohybovali od nuly až po niekoľko tisíc korún. Najčastejšou sumou bolo 20 Sk, ktoré zaplatilo 43,4 % Rómov. 40 Sk zaplatilo 20,7 % a 60 korún 7,2 % respondentov. V niektorých prípadoch sú pacienti od poplatkov oslobodení, v skúmanej vzorke sa to týkalo 5,2 % Rómov, ktorí pri návštevách u lekára neplatili žiadne poplatky.

Výška platieb za návštevu u lekára by mala súvisieť s počtom návštev a diagnózou, keďže ceny sú centrálnne upravené a žiaden lekár ich nemôže ľubovoľne zvyšovať mimo predpísaného intervalu. V čase výskumu sa pri návšteve lekára platil poplatok 20 Sk, čo sa premietlo do odpovedí respondentov. Spomedzi tých, ktorých výdavky spojené s návštevou lekára za posledný mesiac predstavovali 20 Sk, lekára 81,4 % navštívilo raz a 13,8 dvakrát. Medzi tými, ktorých výdavky boli 40 Sk, dominovali respondenti s dvoma návštevami u lekára (70,9 %). Na úrovni 60 Sk mesačne za návštevy lekára prevládali respondenti, ktorí ho navštívili trikrát (61,9 %).

Problémom pre niektorých Rómov nie sú ani tak poplatky za návštevu u lekára ako platby za lieky, hoci sa to týka len malého počtu osôb. 91 % Rómov, ktorí v poslednom mesiaci navštívili lekára, dostalo predpísané lieky. Drvivá väčšina (90,4 %) si predpísané lieky aj zakúpila. 7,1 % z nich si vybralo len niektoré z predpísaných liekov a 2,5 % si nevybralo žiaden. Najčastejším dôvodom pre nevyzdvihnutie všetkých liekov bol nedostatok peňazí a skutočnosť, že predpísané lieky mali už doma. Nezakúpenie liekov kvôli nedostatku financií uviedlo 70,1 % tých Rómov, ktorí si predpísané lieky buď nevyberajú vôbec alebo vyberajú len niektoré z nich.¹⁴ Výška poplatkov za lieky, ktorú uvádzali respondenti sa podobne ako pri poplatkoch za návštevu u lekára pohybovala vo veľkom rozpätí – od pár korún po niekoľko tisíc.

¹⁴ Je potrebné upozorniť, že toto relatívne vysoké číslo skrýva nízku absolútnu hodnotu (54 osôb).

Tab. 3.8: Počet živonarodených detí jednej matke (v %)

Počet detí	1	2	3	4	5	6	7	8	9+	Spolu
Podiel v %	16,5	23,6	20,5	14,6	10,0	6,0	3,3	2,3	3,2	100,0

3.4.5. Využívanie prenatalnej starostlivosti a sociálna pomoc v tehotenstve¹⁵

70,1% žien už porodili dieťa/deti (z celkového absolútneho počtu 997), pričom 54,4% z nich malo dieťa počas posledných piatich rokov. Počty (všetkých) živonarodených detí jednej matke ukazuje tabuľka 3.8.

Na pravidelné lekárske vyšetrenia počas posledného tehotenstva chodilo 93,7% matiek, pričom najčastejšie ich vyšetruval lekár (95,5%). Vyšetrenia zdravotnými sestrami možno chápať ako isté náhradné riešenie v prípade absencie kvalifikovaného odborného lekára – takéto vyšetrenia absolvovalo 3,6% matiek. Podiel matiek, ktoré boli na pred pôrodných vyšetreniach u zdravotnej sestry a nie u lekára, sa líšil podľa typu bydliska. Najvyšší podiel matiek, ktoré v čase posledného tehotenstva vyšetruvala zdravotná sestra, bol medzi ženami bývajúcimi v rozptýlených obydliach (7,3%). Podiel vyšetrení zdravotnými sestrami v tejto podskupine matiek je dvojnásobne vyšší než celkový podiel takýchto vyšetrení za celý súbor rómskych žien. Pre porovnanie, spomedzi matiek bývajúcich na okraji obcí bolo zdravotnými sestrami vyšetrené len necelé jedno percento.

Tab. 3.9: Štruktúra rómskych žien – matiek podľa osoby vykonávajúcej vyšetrenie počas posledného tehotenstva (v %)

TYP VYŠETRUJÚCEJ OSOBY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Celý súbor rómskych žien -matiek
Lekár	95,7	99,1	91,7	95,5
Zdravotná sestra	2,9	0,1	7,3	3,6
Pôrodná asistentka	0,7	-	0,9	0,6
Neodpovedala	0,7	-	-	0,3
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Najčastejším miestom vyšetrení bola ambulancia (82,2%) a nemocnica (16,4%). Iné typy služieb – návšteva lekára v domácnosti a služby súkromných kliník – boli využívané v minimálnej miere. Pôrodnica v nemocnici bola najčastejším miestom pôrodu, pôrod doma absolvovalo zanedbateľný počet žien.

Ako vidno z predchádzajúcich údajov, na pravidelné lekárske prehliadky chodil vysoký podiel žien v tehotenstve. V tejto súvislosti im bola položená aj otázka, či sú informované o možnosti príplatku k sociálnym dávkam pre tehotné ženy, ktorý je podmienený absolvovaním pravidelných lekárskeho kontrol. Len jedna štvrtina rómskych žien vedela o možnosti získať tento príspevok k sociálnym dávkam, pričom najviac z nich býva v segregovaných osadách (46,4%). Ženy býajúce v rozptýlených obydliach sú najmenej informované, o možnosti získať uvedený príspevok malo približne dvakrát menej žien (24,2%) než v segregovaných osadách.

Respondentkám bola položená aj otázka ohľadom informovanosti o metódach oddialenia alebo prevencie tehotenstva.

Informácie o týchto metódach potvrdilo 63,6% rómskych žien, najviac informovaných žien bolo medzi respondentkami žijúcimi v rozptýlených obydliach (67,1%), najmenej medzi respondentkami žijúcimi v segregovaných osadách (61,5%).

Tab. 3.10: Informovanosť o príspevku k sociálnym dávkam pre tehotné ženy podmieneného pravidelnými lekárskeymi kontrolami podľa typu bývania (v %)

TYP BÝVANIA	Áno	Nie
Segregovaní	46,4	31,9
Separovaní	29,4	33,0
Rozptýlení	24,2	35,1
Matky spolu	100,0	100,0

3.4.6. Subjektívne hodnotenie zdravotného stavu

Medzi Rómami prevažuje pozitívne hodnotenie vlastného zdravotného stavu. So zvyšujúcim sa počtom členov domácnosti stúpa rapídne počet spokojných so zdravím. (Môže ísť o dôsledok toho, že na otázky odpovedal iba jeden člen domácnosti za všetkých ostatných). Viac než polovica Rómov považuje svoj zdravotný stav za veľmi dobrý, približne jedna štvrtina ho hodnotí ako dobrý. Za veľmi zlý ho označilo len 4,4% Rómov.

Najmenej priaznivo hodnotia svoj zdravotný stav Rómovia žijúci v rozptýlených obydliach. Podiel negatívnych hodnotení (zlý a veľmi zlý) je vyšší než u Rómov žijúcich na okraji obce alebo v segregovaných obydliach. Rovnako, kým podiel odpovedí „veľmi dobrý“ u Rómov z okrajov obcí a zo segregovaných obydľí prevyšuje podiel v celom podsúbore Rómov (59,2%), u Rómov z rozptýlených obydľí je podiel týchto odpovedí nižší.

Tab. 3.11: Subjektívne hodnotenie rómskej populácie vlastného zdravotného stavu (v %)

STUPNE HODNOTENIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Veľmi dobrý	62,0	61,2	53,7	59,2
Dobrý	24,0	24,1	26,5	24,0
Zlý	10,1	11,4	13,2	11,5
Veľmi zlý	3,6	3,2	6,5	4,4
Neodpovedal	0,3	0,1	0,1	0,2
SPOLU	100,0	100,0	100,0	100,0

Medzi respondentmi a respondentkami, ktorí/é vnímali zdravotný stav negatívne, dominovali osoby s chronickými ochoreniami. Z tých, ktorí považujú svoj zdravotný stav za veľmi zlý, trpelo chronickými ochoreniami 92,6% rómskej populácie staršej ako 6 rokov, spomedzi tých, ktorí svoj zdravotný stav hodnotia ako zlý, to bolo 68,8%. Prejavila sa teda silná súvislosť medzi chronickým ochorením a subjektívnym vnímaním vlastného zdravotného stavu.

¹⁵ Na otázku odpovedali ženy vo fertillnom veku, t.j. 14-49 rokov (N=997 žien).

4

SOCIÁLNA SITUÁCIA RÓMSKYCH DOMÁCNOSTÍ

4. SOCIÁLNA SITUÁCIA RÓMSKÝCH DOMÁCNOSTÍ

4.1. Materiálne podmienky života: bývanie a vybavenosť domácností

4.1.1. Druh obydli

Druh obydli patril medzi základné výberové znaky. Vzhľadom na to, že pri realizácii výberu nastali isté posuny v zastúpení jednotlivých domácností podľa druhu obydli, uvádza sa na úvod podrobný popis výskumného súboru z hľadiska tohto znaku.

Box 8 : Bytová situácia v SR

Pri poslednom sčítaní, ktoré sa v SR uskutočnilo v roku 2001 bolo zistené, že z celkového počtu bytov pripadalo na byty v rodinných domoch 49,2% a na byty v bytovkách 49,9% (zostávajúcich 0,9% bytov prináležalo k ostatným budovám).

Zo všetkých nasčítaných bytov bolo 73,8% v osobnom vlastníctve a 14,9% tvorili družstevné byty (zvyšok pripadal na iné formy vlastníctva – 11,3%).

Čo sa týka technickej infraštruktúry bytov v SR, situácia bola v roku sčítania nasledovná:

- kanalizačnou prípojkou bolo vybavených 60,2% bytov
- plynovú prípojku malo 74,8% bytov
- vodovod v byte bol u 94,7% bytov
- teplú vodu zo zdroja mimo bytu malo 62,2% bytov
- ústredné (dialkové) kúrenie vykázalo 76,3% bytov

(Údaje sú uvádzané podľa zdroja: Sčítanie..., 2001)

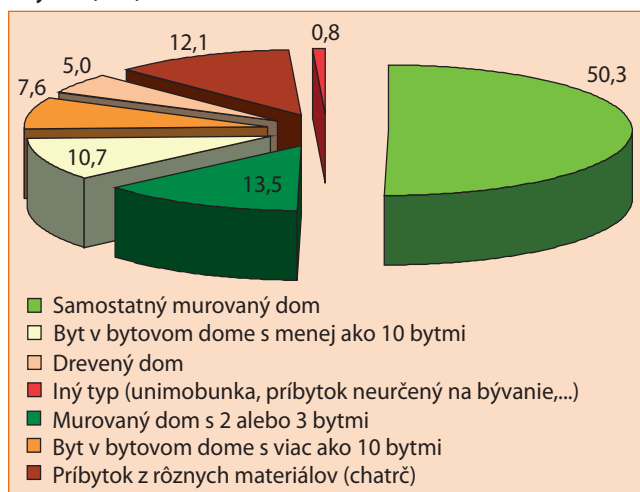
Box 9 : Velkostné charakteristiky bytov v SR

UKAZOVATEĽ	1960	1970	1980	1991	2001
Celková plocha 1 bytu v m ²	44,0	64,2	71,0	72,8	83,9
Počet obytných miestností na 1 byt	2,7	2,2	2,6	2,9	3,2
Počet obyvateľov na 1 obytnú miestnosť	2,5	1,8	1,4	1,1	1,0
Obytná plocha na 1 obyvateľa v m ²	7,9	10,2	12,8	14,6	17,5
Podiel bytov s 2+ cenзовými domácnosťami (v %)	18,4	15,1	15,1	11,8	18,8

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v roku 2001. Štatistický úrad SR, Bratislava 2002.

Približne polovicu skúmaných rómskych domácností tvorili také domácnosti, ktoré žili v samostatných murovaných domoch a 13,5% v murovaných domoch s dvoma alebo troma bytmi¹⁶. Spolu 18,3% pripadalo na bytové domy, z toho 10,7% na bytové domy s menej ako 10 bytmi a 7,6% s viac ako 10 bytmi. 12,1% skúmaného súboru rómskych

Graf 4.1: Zloženie súboru rómskych domácností podľa druhu obydli (v %)

príbytkov pripadalo na domácnosti žijúce v príbytkoch postavených z rôznych materiálov, označovaných ako chatrče. Spolu s 0,6% tých, ktorí žijú v unimobunkách a 5% žijúcich v drevených obydliach, ide spolu o 17,7% rómskych domácností bývajúcich v zjavne neštandardných podmienkach.

Situácia je značne odlišná podľa úrovne integrácie rómskej populácie. Kým v rámci obyvateľov segregovaných osád pripadalo na domácnosti bývajúce v murovaných domoch menej ako 50%, spomedzi domácností zo separovaných bydlísk to bolo takmer 60% a u rozptýlených 84,2%. Úplne opačná tendencia sa prejavila v prípade chatrčí: tento druh obydli bol najviac zastúpený medzi segregovanými (až 23,3% domácností zo segregovaných osád obýva príbytok hodnotený ako chatrč). U žijúcich separovane to bola približne desatina a v rámci rozptýlených sa tento typ obydli takmer nevyskytoval. Spolu viac ako 35% domácností bývajúcich v separovaných osadách žije v príbytkoch z dreva alebo neštandardných materiálov.

Porovnanie s domácnosťami všeobecnej populácie, ktoré žijú v geograficky blízkom prostredí, vykázalo z hľadiska druhu obývaného domu či bytu výrazné rozdiely. U majority je situácia podstatne iná: takmer tri štvrtiny týchto domácností (72,7%) žije v samostatných murovaných domoch a 8,2% v murovaných domoch s dvoma alebo troma murovanými bytmi. Ďalších 18,6% žije v bytoch nachádzajúcich sa v domoch s väčším počtom bytov. Iné typy obydli sa vo vzorke príslušníkov majoritnej časti obyvateľstva takmer nevyskytujú.

¹⁶ Treba si však uvedomiť, že napriek tomu, že sa jedná o murované domy, kvalita obydli bola pomerne nízka.

Tab. 4.1: Druh obydliá rómskych domácností podľa typu bývania (v %)

DRUH OBYDLIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Samostatný murovaný dom	40,3	48,3	62,5	50,3
Murovaný dom s 2 alebo 3 bytmi	7,5	11,3	21,7	13,5
Byt v bytovom dome s menej ako 10 bytmi	14,6	8,8	8,8	10,7
Byt v bytovom dome s viac ako 10 bytmi	6,3	12,5	4,2	7,6
Drevený dom	8,3	5,8	0,8	5,0
Príbytok z rôznych materiálov (chatrč)	23,3	10,8	2,1	12,1
Iný typ (unimobunka, príbytok neurčený na bývanie...)	-	2,5	-	0,8
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

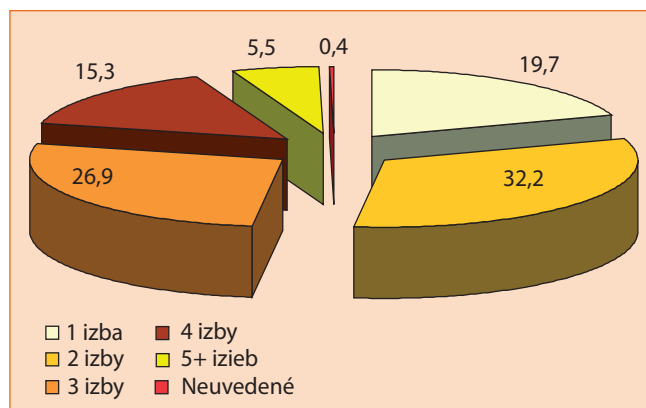
Tab. 4.2: Zloženie skúmaného súboru domácností podľa typu obydliá – porovnanie rómskych a geograficky blízkych všeobecných domácností (v %)

DRUH OBYDLIA	Rómske domácnosti	Domácnosti geograficky blízkej populácie
Samostatný murovaný dom	50,3	72,7
Murovaný dom s 2 alebo 3 bytmi	13,5	8,2
Byt v bytovom dome s menej ako 10 bytmi	10,7	9,0
Byt v bytovom dome s viac ako 10 bytmi	7,6	9,6
Drevený dom	5,0	0,3
Príbytok z rôznych materiálov (chatrč)	12,1	0,3
Iný typ (unimobunka, príbytok neurčený na bývanie,...)	0,8	-
Domácnosti spolu	100,0	100,0

4.1.2. Veľkostné charakteristiky rómskych obydlií

Na hodnotenie veľkosti domu alebo bytu sa používajú dva základné ukazovatele: počet izieb¹⁷ a rozloha v metroch štvorcových. U obidvoch týchto veľkostných charakteristík sa prejavili značné rozdiely tak podľa stupňa integrácie rómskej populácie, ako aj v porovnaní s majoritnou populáciou.

Graf 4.2: Zloženie súboru rómskych domácností podľa počtu izieb (v %)

Takmer pätina rómskych domácností žije v obydlií, ktoré má len jednu izbu. Ďalšia tretina má na bývanie k dispozícii dve izby a viac ako jedna tretina tri izby. Väčšie byty alebo domy s počtom izieb štyri a viac sa týka 20,8 % rómskych domácností. Viacizbové obydliá sa oveľa

viac spájajú s rómskou populáciou žijúcou integrovane s majoritným obyvateľstvom a najmenej sa spájajú s bývajúcimi v segregovaných osadách. Zatiaľ čo v osadách žila v jednoizbovom obydlií takmer tretina domácností, medzi rozptýlenou rómskou populáciou to bolo necelých 8 %.

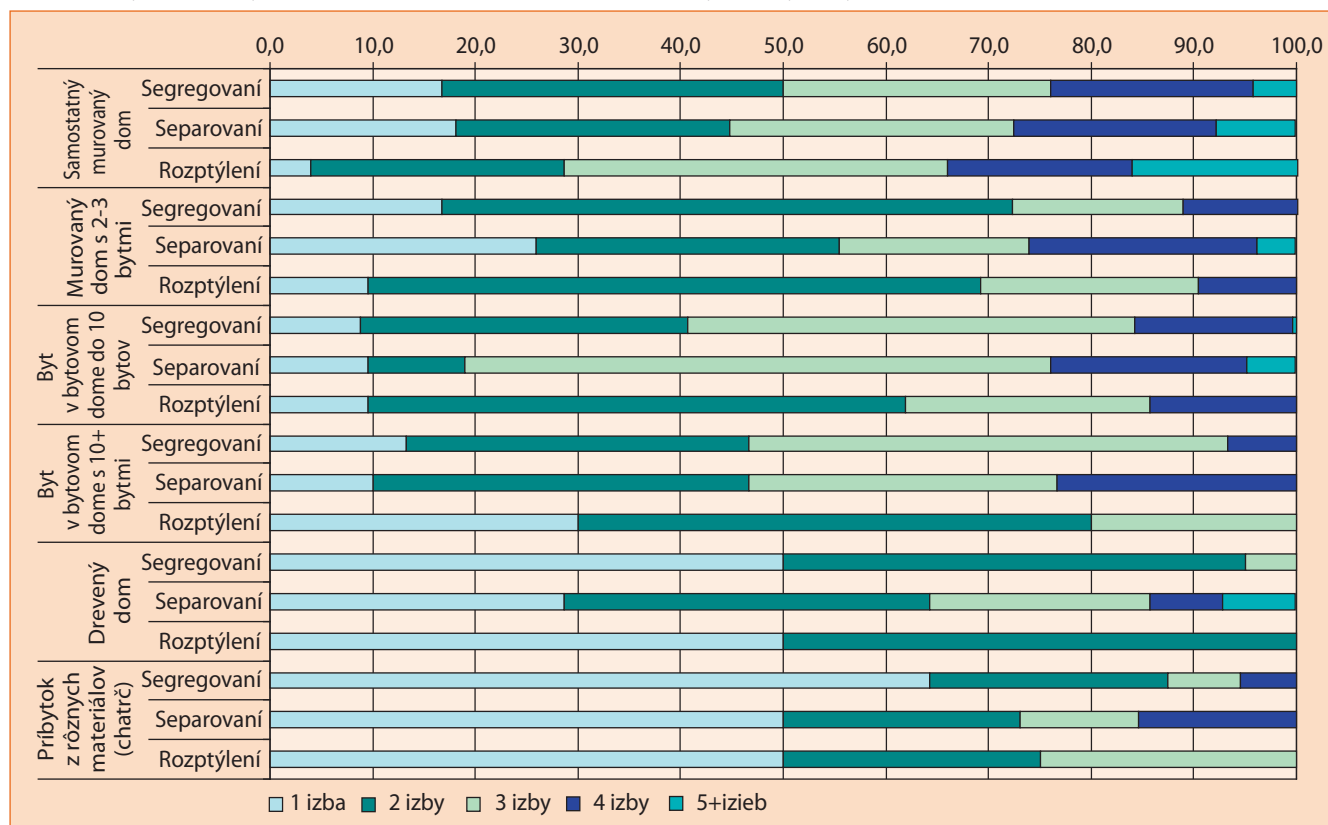
Tab. 4.3: Obydliá rómskych domácností podľa počtu izieb a typu bývania (v %)

POČET IZIEB	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
1 izba	29,2	22,1	7,9	19,7
2 izby	33,3	27,5	35,8	32,2
3 izby	22,9	26,7	31,3	26,9
4 izby	12,5	18,8	14,6	15,3
5+ izieb	1,7	4,9	10,0	5,5
Neuvedené	0,4	-	0,4	0,4
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Pohľad na štruktúru rôzne integrovaných rómskych domácností cez druh obývaného domu či príbytku potvrdzuje, že menšie obydliá sa spájajú skôr so segregovanými rómskymi domácnosťami a s chatrčami či drevenými domami. U rómskych domácností bývajúcich rozptýlene prevažujú dvoj a trojizbové príbytky, najmä pri murovaných domoch či bytovkách. Viacizbové obydliá sa týkajú skôr murovaných domov a rozptýlenej rómskej populácie: z rómskych domácností žijúcich integrovane a v murovaných domoch žilo viac ako 30 % v dome so 4 a viac izbami. Najväčšiu heterogenitu podľa druhu príbytku vykázala skupina separovaných (ktorí žijú na okraji alebo vo vnútri obce, ale v separovanej časti). U tejto skupiny sa počet izieb značne líšil podľa druhu obývaného príbytku.

V prípade jednoizbových obydlií ide u rómskych domácností veľmi často o príbytky s malou rozlohou. 69,7 % z nich má menej než 20 m² a len u jednej štvrtiny sa ich rozloha pohybuje od 20 do 40 m². Medzi dvojizbovými príbytkami prevládajú také, ktorých veľkosť nepresahuje 40 m². Pri obydliach s vyšším počtom izieb rastie aj podiel príbytkov s väčšou rozlohou. V rámci súboru priestorovo blízkych všeobecných domácností je situácia trochu odlišná. Medzi jednoizbovými príbytkami dominujú tie, ktoré majú rozlohu 21 – 40 m². Medzi príbytkami s dvoma izbami je najviac tých, ktorých veľkosť sa pohybuje od 41 do 60 m². Ak sa po-

¹⁷ V tomto výskume sa izba rozumie miestnosť, ktorá sa používa na jedenie alebo spanie, mohlo ísť aj o priestor rozdelený nejakou prepážkou (vrátane kuchyne ale nie kúpeľňa, toaleta, špajza, sklad a pod.)

Graf 4.3: Obydlia rómskych domácností podľa počtu izieb, druhu obydlija a typu bývania (v %)

rovnáva veľkosť bytov či domov v kategóriách podľa počtu izieb, možno identifikovať rozdiely v skúmanom súbore Rómov a priestorovo blízkej všeobecnej populácie.

Plastickejší obraz o veľkostných charakteristikách rómskych obydlií podávajú priemerné hodnoty a prepočty na počet členov domácnosti. Tak z demografických a sociologických analýz (*Národná...*, 2000; Vaňo 2001, 2002; Vašečka 2002a, 2002b; *Living...*, 2002 a veľa ďalších), ako aj z úvodného popisu skúmanej vzorky (kapitola 2) vyplýva, že rómske domácnosti sa vyznačujú podstatne vyšším počtom členov ako majorita, hlavne tí, ktorí bývajú v segregovaných a separovaných sídlach. Vzájomné prepojenie tejto kvantitatívnej charakteristiky s ukazovateľmi veľkosti obydlií podáva komplexnejšiu správu o úrovni bývania rómskej populácie v SR.

Všetky uvedené priemerné charakteristiky jednoznačne poukazujú na zhoršené podmienky súvisiace s veľkosťou bývania u tej časti rómskej populácie, ktorá žije segregovane. Hoci sa tieto domácnosti vyznačujú vyšším počtom členov, žijú v podstatne menších obydliach, a to už pri porovnaní s ostatnými skupinami tejto minority. Majú výrazne nižší počet izieb pripadajúcich na jedného člena (0,6 izby, u rozptýlených je to 1 izba), ako aj výrazne menší priestor na jedného člena (10,2 m², pričom za separovaných je to vyše 16 m² a za rozptýlených takmer 20 m²).

Pri porovnaní so všeobecnou populáciou, hoci priestorovo blízku, sa situácia z hľadiska veľkosti obývaného priestoru výrazne prechýľuje v neprospech rómskej populácie. Hoci na rómske domácnosti pripadá v priemere o dvoch členov viac, priemerný počet izieb na obydlie obývané domácnosťou vykázal o celú jednu izbu menej. Na jedného člena

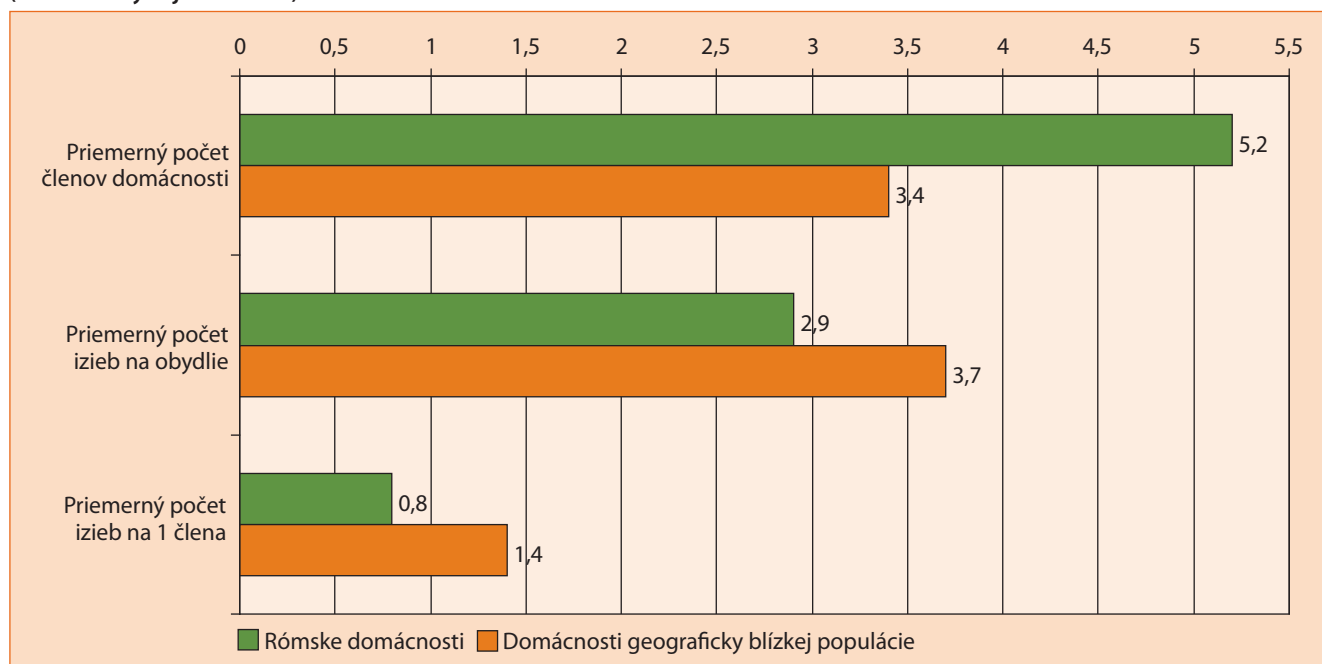
Tab. 4.4: Veľkosť obydlija podľa počtu izieb a štvorcových metrov – porovnanie rómskych a geograficky blízkejších všeobecných domácností (v %)

POČET IZIEB	do 20 m ²	21-40 m ²	41-60 m ²	61-80 m ²	81+ m ²	Neuvedené	SPOLU
1 izba:							
Všeobecné domácnosti	38,5	53,8	7,7	-	-	-	100,0
Rómske domácnosti	69,7	25,4	2,8	1,4	-	0,7	100,0
2 izby:							
Všeobecné domácnosti	5,3	35,1	45,6	8,8	5,3	-	100,0
Rómske domácnosti	7,8	55,2	30,6	5,6	0,9	-	100,0
3 izby:							
Všeobecné domácnosti	1,0	8,2	29,9	34,0	26,8	-	100,0
Rómske domácnosti	0,5	13,9	41,8	34,0	9,3	0,5	100,0
4 izby:							
Všeobecné domácnosti	1,0	1,9	13,3	37,1	46,7	0,0	100,0
Rómske domácnosti	2,7	3,6	14,5	42,7	36,4	0,0	100,0

Tab. 4.5: Priemerné veľkostné charakteristiky rómskych obydľí podľa typu bývania (relevantné jednotky)

PRIEMERNÉ CHARAKTERISTIKY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Priemerný počet členov domácnosti	5,7	5,2	4,9	5,2
Priemerný počet izieb na obydľia	2,6	2,6	3,3	2,9
Priemerný počet m ² na obydľie	45,1	60,2	67,2	57,5
Priemerný počet izieb na 1 člena	0,6	0,7	1,0	0,8
Priemerný počet m ² na 1 člena	10,2	16,1	19,4	15,2
Priemerná doba bývania v obydľí (v rokoch)	16,8	26,3	21,3	21,5

Graf 4.4: Priemerné veľkostné charakteristiky obydľí – porovnanie rómskych a geograficky blízkejších všeobecných domácností (v relevantných jednotkách)

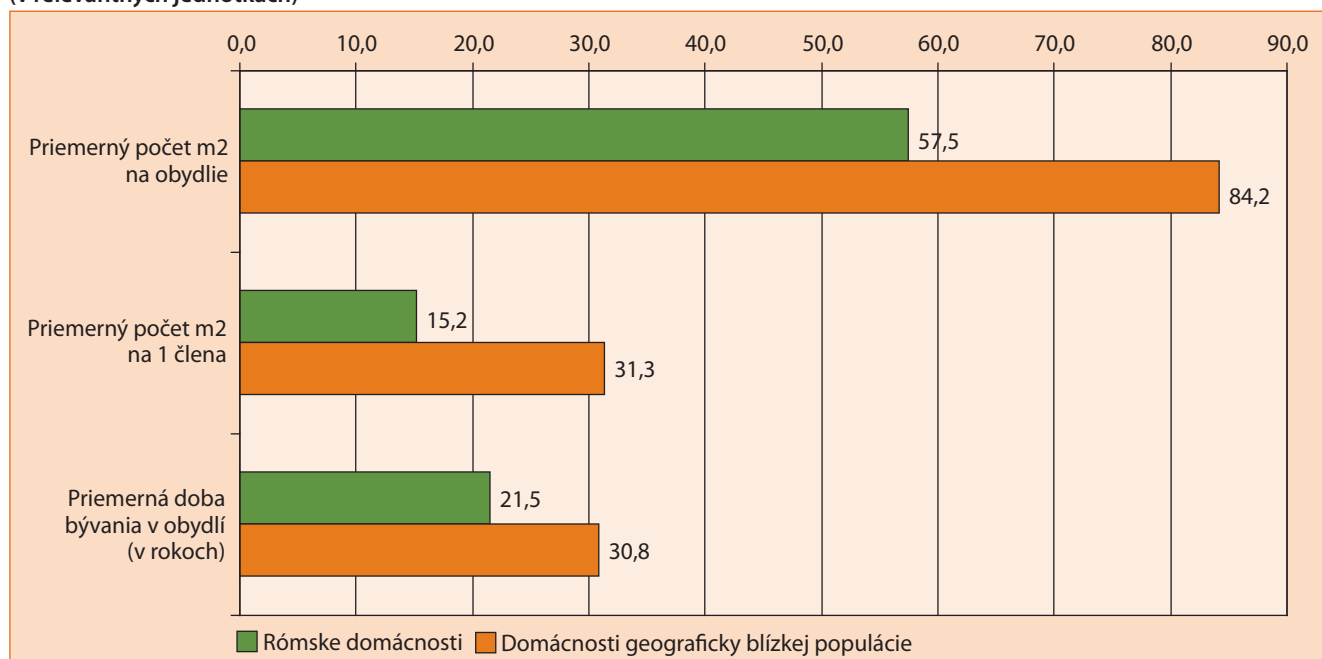

rómskej domácnosti vychádza v priemere 0,8 izby, na jedného člena geograficky blízkej majority je to 1,4 izby.

Rovnaké tendencie sa prejavujú aj z hľadiska rozlohy obydľia: i podľa tohto ukazovateľa sú rómske domácnosti z hľadiska bývania výrazne poddimenzované než všeobecné

na populácia žijúca v blízkom okolí. Na 1 rómske obydľie pripadá necelých 60 m², zatiaľ čo na 1 dom či byt obývaný majoritou je to takmer 85 m². Kým v priemere na jedného člena všeobecnej domácnosti vychádza 31,3 m², u rómskych domácností je to o polovicu menej (15,2 m²).

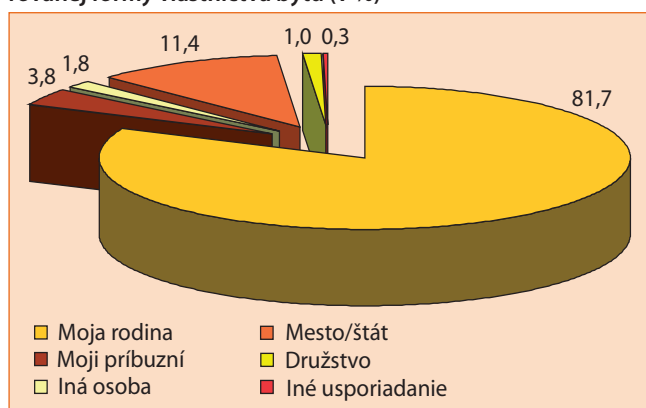
Graf 4.5: Priemerné veľkostné charakteristiky obydľí – porovnanie rómskych a geograficky blízkejších všeobecných domácností (v relevantných jednotkách)

4.1.3. Vlastnícky vzťah k domu či bytu

Z hľadiska vlastníctva sa väčšina rómskych domácností prihlásila k tomu, že obývaný byt alebo dom je majetkom niektorého člena či členky rodiny (viac ako 81 %). Takýto vysoký podiel osobného vlastníctva bude vzhľadom ku skúmanej populácii pravdepodobne do značnej miery výsledkom neporozumenia položenej otázky. Prípadne sa tu môže prejavovať iné významové pochopenie pojmu vlastníctva u rómskej minority („ak v obydlí bývam, tak je moje“). Z prebiehajúceho spoločenského diskurzu na Slovensku je totiž zrejme, že uvedená vysoká deklarovaná úroveň vlastníckeho vzťahu k obývanému príbytku nezodpovedá množstvu zverejnených prípadov nevysporiadania vlastníckych vzťahov už len vo vzťahu k pôde, na ktorej obydlia stoja. Takýto problém riešia v súčasnosti mnohí starostovia obcí.

Graf 4.6: Zloženie súboru rómskych domácností podľa deklarovanej formy vlastníctva bytu (v %)

V prospech vyššie uvedeného predpokladu o neporozumení otázky ohľadne vlastníctva obydlia hovorí i fakt, že vlastníctvo bytu členom najbližšej rodiny uvádzali najviac Rómovia zo segregovaných obcí. Získané odpovede vypovedajú skôr o predstavách, ako o reálnom vlastnícko-právnom stave. Podpriemerný podiel domácností žijúcich vo vlastnom dome či byte bol zaznamenaný medzi domácnosťami žijúcimi v separovaných častiach obcí. V rámci tejto skupiny bolo najsilnejšie zastúpené štátne alebo obecné vlastníctvo bytov. Tento podiel je vysoko nad hodnotami dosiahnutými za ostatné dva segmenty domácností (segregovaní a rozptýlení).

Pri zisťovaní vlastníctva bytu či domu, ktorý domácnosť aktuálne obýva, sa medzi Rómami a priestorovo blízkou všeobecnou populáciou tiež zaznamenali isté rozdiely.¹⁸ Z príslušníkov majority deklarovalo bývanie v obydlíach vlastnených rodinou viac ako 90 %, spomedzi rómskych domácností sa k bývaniu vo vlastnom obydlí prihlásilo 81,7 %. Taktiež je zrejme, že u Rómov je v porovnaní so všeobecnou populáciou veľmi vysoký podiel takých domácností, ktoré deklarujú, že žijú v obydlíach vlastnených štátom¹⁹ alebo obcou (11,4% oproti 2 %).

Tab. 4.6: Priemerné veľkostné charakteristiky rómskych obydľí podľa typu bývania (relevantné jednotky)

VLASTNÍK OBYDLIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Moja rodina	87,9	73,8	83,3	81,7
Moji príbuzní	3,8	5,0	2,5	3,8
Iná osoba	0,8	0,4	4,2	1,8
Mesto/štát	6,7	19,6	7,9	11,4
Družstvo	0,8	0,8	1,3	1,0
Iné usporiadanie	-	0,4	0,8	0,3
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

4.1.4. Prenájom bývania

Z rómskych domácností, ktoré sa neprihlásili k osobnému vlastníctvu obývaného príbytku a deklarovali iného vlastníka než člena rodiny (okolo 20 % rómskych domácností), vyše ¾ platí za bývanie nájom (2,3 % tovarom alebo službami). Zostávajúca štvrtina uviedla, že za bývanie neplatí. Zaujímavé informácie poskytuje pohľad na to, kto tieto byty domácnostiam prenájíma. Rómske domácnosti najčastejšie bývajú v obecných bytoch (68 %), v oveľa menšej miere sú podnájomníkmi štátu (17 %). Prenájom od súkromných spoločností (8 %) a súkromných osôb (6 %) má pomerne malé zastúpenie.

Tab. 4.7: Spôsob prenájmu obydľí v rómskych domácnostiach podľa typu bývania (v %)

PRENÁJÍMATEĽ OBYDLIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Štát	9,5	18,4	20,0	17,0
Mesto/obec	76,2	77,8	46,7	68,0
Súkromný vlastník (firma, družstvo)	9,5	2,0	18,7	8,0
Súkromná osoba	4,8	2,0	13,3	6,0
Neuvedené	-	-	3,3	1,0
Domácnosti v prenajatom obydlí spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Aj v tomto prípade sa prejavili isté rozdiely podľa stupňa integrácie so všeobecnou populáciou. Kým medzi domácnosťami žijúcimi separovane alebo v segregovaných osadách jasne medzi prenajímateľmi obydlia dominujú obce či mestá (viac ako 75 % z rómskych domácností žijúcich v nájomnom byte), medzi domácnosťami, ktoré žijú rozptýlene bol podiel obcou prenajímaných bytov podstatne nižší (necelá polovica rozptýlených domácností)²⁰.

4.1.5. Použitý stavebný materiál

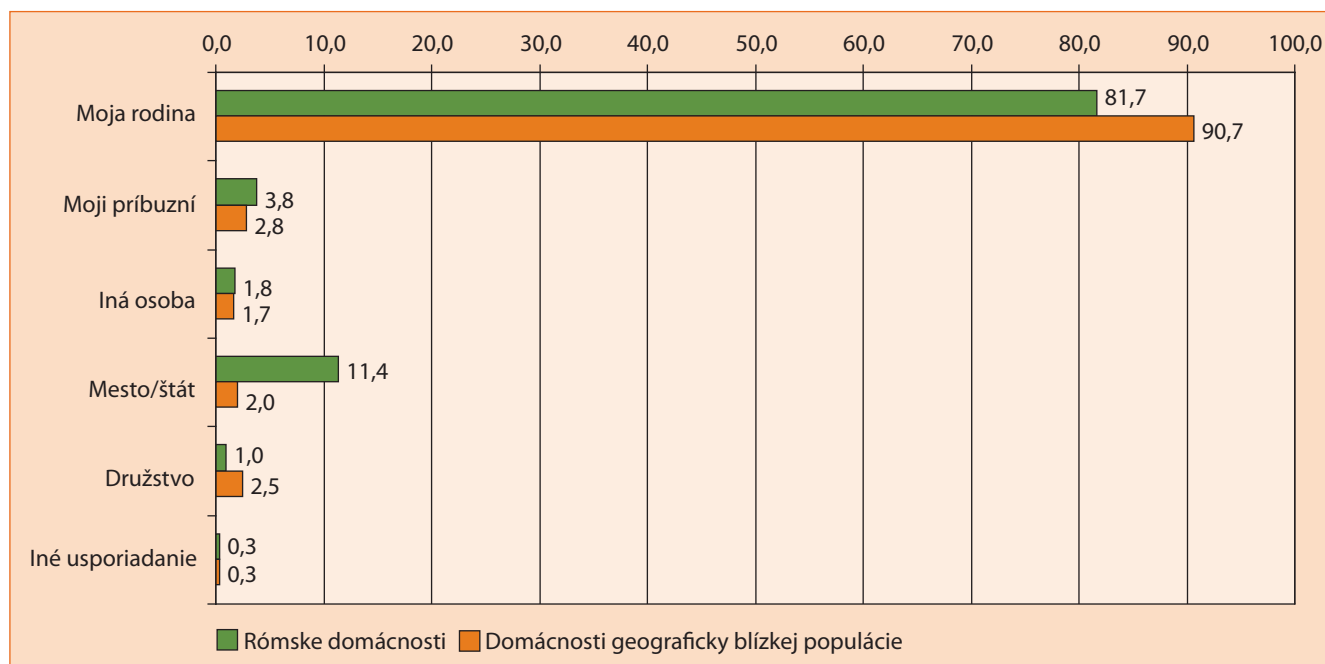
Porovnanie skúmaných podsúborov podľa základného materiálu, z ktorého sú vytvorené vonkajšie múry obydlia, uvádza nasledujúca tabuľka. Z tohto hľadiska je potrebné

¹⁸ Je však ťažké zhodnotiť, nakoľko sú výsledkom odlišného porozumenia otázky o vlastníctve obydlia medzi týmito dvomi skupinami, a nakoľko odrážajú reálne vlastnícke pomery. Istú všeobecnú tendenciu však môže takéto porovnanie naznačiť.

¹⁹ V rámci procesu decentralizácie a transformácie vlastníctva, štát previedol svoj majetok do kompetencie samospráv. Majetok, ktorý takto obce dostali do vlastníctva bol obrovský, ale zároveň aj značne zadĺžený ... Kvôli neschopnosti spravovať zadĺžený majetok a kvôli ideologickému tlaku na liberalizáciu trhu boli tieto byty rozpredané nájomcom. V roku 2000 ostalo vo vlastníctve obcí 6,2 % nájomných bytových jednotiek (Fotta 2004).

²⁰ Z domácností geograficky blízkej všeobecnej populácie býva v prenajatých bytoch či domoch iba malá časť (necelých 10 %), vo väčšine prípadov ide o prenájom družstevných bytov (47,8 % zo všetkých nájomných bytov).

Graf 4.7: Obydlie podľa typu vlastníka – porovnanie rómskych a geograficky blízkych všeobecných domácností (v %)

upriamiť pozornosť na niekoľko skutočností. Medzi róm-skými domácnosťami je výrazne vyšší podiel obydli, ktorých obvodové múry sú postavené z dreva, nepálených tehál a rôznych, bližšie nešpecifikovaných materiálov. Medzi domácnosťami prináležiacimi k majorite je výrazne vyšší podiel tých, ktoré bývajú v tehlových domoch alebo bytoch. Drevo ako konštrukčný materiál sa najčastejšie vyskytuje u Rómov zo segregovaných osád, najmenej u Rómov v rozptýlených obydliach. V rámci rómskej populácie je podiel obydli z pálených tehál najvyšší medzi Rómami z rozptýlených domácností a najnižší medzi Rómami zo segregovaných osád.

Pokiaľ ide o materiály, z ktorých sú zhotovené strechy obydli, najčastejšie bola zhotovená zo škridiel, a to tak u majoritnej populácie (47,9%), ako aj u rómskych domácností (41,9%). Drevo je častejším stavebným materiálom medzi Rómami (6,5%) než medzi domácnosťami náležiacimi k všeobecnej populácii (0,8%). Betón patrí k najrozšírenejším materiálom podláh v oboch podsúboroch (78,8% geograficky blízka všeobecná populácia, 74,3% Rómovia). Zaujímavé je porovnanie týchto podsúborov v prípade hlinenej podlahy. Kým u všeobecnej populácie sa takmer

nevyskytuje (0,6%), v prípade rómskych domácností je prítomná u 10,7%, a to najčastejšie v segregovaných osadách (najmenej medzi domácnosťami z rozptýlených obydli).

Z perspektívy objektívne zistiteľných podmienok bývania, ako je veľkosť obydli či použité stavebné materiály, sú zrejme viaceré odlišnosti medzi všeobecnou populáciou žijúcou v blízkosti Rómov a róm-skými domácnosťami z rôznych typov osídlení. Na základe použitých ukazovateľov bývania vykázali horšiu situáciu rómske domácnosti než je situácia bývania priestorovo blízkej populácie. V rámci rómskej populácie je najnepriaznivejšia situácia u róm-ských domácností bývajúcich v segregovaných osadách.

4.1.6. Dostupnosť a kvalita pitnej vody v obydli

Kvalitu životných podmienok dotvára bezproblémový prístup ku kvalitnej a nezávadnej vode. Nedostatočný prístup k pitnej vode sa dokonca dá považovať za jednu z foriem environmentálnej diskriminácie²¹. V tomto ukazovateli podmienok bývania sa prejavili výrazné rozdiely medzi róm-skými domácnosťami a domácnosťami geograficky blízkej majoritnej populácie. Kým v domácnostiach majori-

Tab.4.8: Materiály vonkajších múrov obydli – porovnanie skupín (v %)

MATERIÁL	Všeobecné domácnosti	Rómske domácnosti	Rómovia podľa typu bydliska		
			Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Tehly	53,0	38,1	33,3	38,8	42,1
Betónové panely	11,8	13,2	12,9	17,1	9,5
Nepálené tehly	7,9	15,4	13,3	8,8	24,2
Drevo	0,8	7,6	12,9	8,8	1,3
Rôzny materiál	4,5	9,0	13,3	7,1	6,7
Iné	21,8	16,6	14,2	19,5	16,2
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

²¹ Prístup k pitnej vode je jedným z vážnych celosvetových problémov a predstavuje akútnu hrozbu hlavne v rozvojových krajinách. Je paradox, že na Slovensku s obrovským vodohospodárskym potenciálom je pitná voda pre niektorých obyvateľov problémom... [mnohé osady] ... sú závislé na studniach s nekvalitnou pitnou vodou, ktoré navyše kapacitne nestačia pre početnú rómsku komunitu (Filčák 2004).

Tab. 4.9: Hlavný zdroj vody pre domácnosť – porovnanie skupín (v %)

ZDROJ VODY	Všeobecné domácnosti	Rómske domácnosti	Rómovia podľa typu bydliska		
			Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Verejný vodovod	73,2	45,8	35,4	51,3	50,8
Potrubie z dvora	12,7	9,0	8,3	5,4	13,3
Pumpa v obci	2,3	12,8	17,9	11,7	8,8
Krytá studňa alebo vrt	10,4	23,9	26,3	23,3	22,1
Voda z prameňa	0,3	2,1	3,3	2,5	0,4
Voda z potoka	0,3	1,8	1,7	2,5	1,3
Voda v obydlí príbuzných, známych	0,6	4,4	6,4	3,3	3,3
Neuvedené	-	0,1	0,4	0,4	-
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

ty výrazne prevažuje zabezpečenie vody prostredníctvom verejného vodovodu (73,2%), u Rómov sú zdroje vody diverzifikovanejšie. Takmer jedna štvrtina z nich čerpá vodu z krytej studne alebo vrtu (v porovnaní s desatinou domácností majority) a 12,8% ich využíva verejný zdroj vody v obci. Úplne neštandardným spôsobom (voda z prameňa alebo potokov) si vodu zabezpečuje 3,9% rómskych domácností. V rámci rómskych domácností sa situácia líšila podľa typu bydliska, kde najviac rozdielov bolo medzi domácnosťami žijúcimi na okrajoch obcí a v rozptýlených obydliach na jednej strane a domácnosťami zo segregovaných obydli na strane druhej.

Podiel domácností, ktoré majú zdroj vody priamo v obydlí (verejný vodovod alebo potrubie z dvora), je medzi rómskymi domácnosťami výrazne nižší (54,8%) než medzi domácnosťami všeobecnými (85,9%). Rómske domácnosti musia zabezpečovať vodu častejšie z prostredia mimo svojho obydli. Podiel domácností so zdrojom vody priamo v obydlí bol nižší za segregované obydli (43,7%) než pre zvyšné dva typy bývania. V segregovaných osadách bol aj vyšší podiel domácností, ktoré využívajú verejný zdroj v obci a krytú studňu, prípadne vrt.

Hlavný zdroj vody sa nachádzal mimo obydli u 45,2% rómskych domácností. U týchto domácností sa tiež zisťovalo, ako ďaleko od obydli sa zdroj vody nachádza. 16,9% z nich musí po vodu dochádzať do vzdialenosti väčšej ako 50 metrov a 42,8% má hlavný zdroj vody vo vzdialenosti od 11 do 50 metrov od obydli. Menej než desať metrov musí za vodou chodiť 39,2% rómskych domácností. Z rómskych domácností žijúcich v separovaných častiach obce musí za vodou dochádzať do vzdialenosti väčšej ako 50 metrov 19,2% domácností a z domácností zo segregovaných osád 20%.

Tab. 4.10: Vzdialenosť hlavného zdroja vody od obydli podľa typu bývania (v %)

VZDIALENOSŤ	Segregovaní (%)	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
do 10 metrov	31,1	41,3	51,1	39,2
11-50 metrov	48,9	38,5	38,4	42,8
Viac ako 50 metrov	20,0	19,2	9,3	16,9
Neuvedené	-	1,0	1,2	1,1
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Názory geograficky blízkej a rómskej populácie sa nelíšili ohľadne kvality vody: v oboch súboroch si drvivá väčšina myslí, že voda z daného zdroja je dobrá na pitie (81,1%

domácností všeobecných a 81,4% rómskych domácností). Za nevhodnú na pitie ju považovalo 9,3% príslušníkov majority a 7,9% rómskych domácností. Názory na kvalitu vody sa podľa typu bývania nelíšili.

4.1.7. Zdroj teplej vody

Príslušníci majority si teplú vodu najčastejšie zabezpečujú prostredníctvom elektrických (39,7%) a plynových (23,9%) ohrievačov vody. V rámci rómskych domácností je situácia odlišná. Viac než polovica z nich (55,8%) používa ako zdroj teplej vody kachle na drevo (spomedzi geograficky blízkej majority tento spôsob produkcie teplej vody využíva len 13%). Druhým najčastejším zdrojom teplej vody v rómskych domácnostiach je elektrický ohrievač (16,7%). Bez teplej vody sú 4% rómskych domácností (0,6% domácností prináležiacich k majority).

Medzi rómskymi domácnosťami v rôznych typoch bydliska existujú veľké rozdiely v tom, ako sú rôzne spôsoby zabezpečovania teplej vody využívané. Kým kachle na drevo využívajú viac než tri štvrtiny rómskych domácností v segregovaných osadách, medzi domácnosťami žijúcimi v separovaných častiach obcí alebo rozptýlene sú využívané podstatne v menšej miere. Naopak, podiel domácností využívajúcich elektrické ohrievače je najnižší v segregovaných osadách a najvyšší medzi Rómami žijúcimi v rozptýlených obydliach.

K najpoužívanejším materiálom ako palivo na varenie i zdroj vykurovania patrí v rómskych domácnostiach drevo. Kým všeobecné domácnosti používajú na varenie najčastejšie plyn z potrubia (56,1%), rómske domácnosti využívajú v prevažnej miere drevo (62,8%), a to najmä domácností zo segregovaných osád (87,1% z nich). Podobne kachle na drevo ako spôsob vykurovania používa 66,4% domácností Rómov, pričom centrálné vykurovanie má len 6,1% domácností. U domácností geograficky blízkej všeobecnej populácie prevažujú radiátory napájané z bojlerov (40,6%) a radiátory s centrálnym vykurovaním (29%).

Najvyšší podiel rómskych domácností, ktoré využívajú na vykurovanie kachle na drevo, je v segregovaných osadách, kde dosahuje hodnotu 86,3%. Tento podiel je podstatne nižší medzi Rómami z okrajov obcí (57,5%) a z rozptýlených obydli (55,4%). V rámci rómskych domácností vykázali nadpriemerné využívanie centrálného vykurovania domácnosti žijúce rozptýlene (9,6%), zo segregovaných osád to bolo len 2,1%.

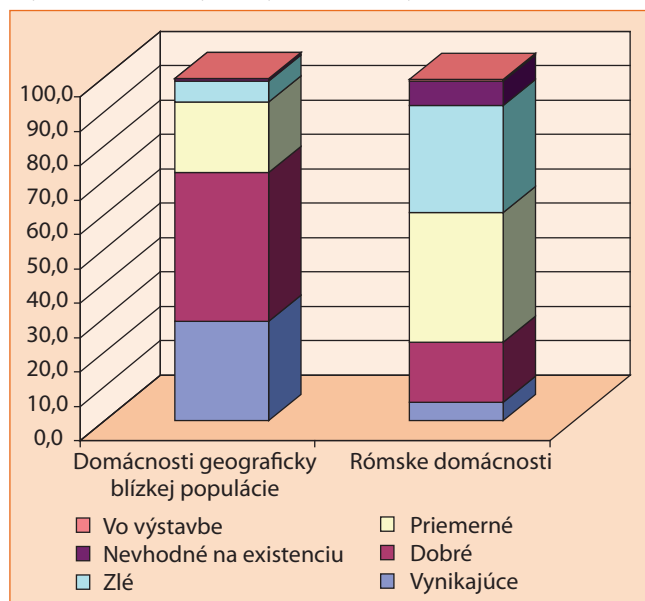
Tab. 4.11: Zdroje teplej vody v domácnosti – porovnanie skupín (v %)

ZDROJ TEPLEJ VODY	Všeobecné domácnosti	Rómske domácnosti	Rómovia podľa typu bydliska (%)		
			Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Verejný vodovod	19,2	9,6	1,7	13,8	13,3
Plynový ohrievač vody	23,9	6,8	0,4	8,3	11,7
Elektrický ohrievač vody	39,7	16,7	10,4	17,9	21,7
Kachle na uhlie	1,7	3,1	3,3	2,5	3,3
Kachle na drevo	13,0	55,8	78,3	48,8	40,4
Iný	2,0	4,0	2,4	4,1	5,5
Žiaden zdroj teplej vody	0,6	4,0	3,3	4,6	4,2
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

4.1.8. Subjektívne hodnotenie podmienok bývania

Porovnanie „objektívne“ ľahko identifikovateľných podmienok bývania s ich subjektívnym vnímaním môže poskytnúť plastickejší obraz pre celkovú interpretáciu situácie rómskej populácie z hľadiska bývania. Pozitívne hodnotenie podmienok bývania prevládalo jednoznačne u príslušníkov všeobecnej populácie: ako vynikajúce ich označilo 29 % príslušníkov majority a 43,4 % ich označilo za dobré. Spolu teda takmer tri štvrtiny respondentov, ktorí sú príslušníkmi geograficky blízkej všeobecnej populácie, hodnotilo aktuálne podmienky bývania pozitívne.

Graf 4.8: Hodnotenie podmienok bývania – porovnanie rómskych a geograficky blízkejších všeobecných domácností (v %)

Predstavitelia rómskej populácie boli v hodnotení oveľa kritickejší. Kladne ohodnotila svoje životné podmienky súvisiace s bývaním len necelá štvrtina Rómov, najčastejším hodnotením bola priemerná „známka“ (37,6 %). Za zlé ich označilo 31,1 % a za nevhodné na existenciu 7,1 % rómskych domácností.

Na základe objektívnych podmienok bývania sa v rámci rómskej populácie preukázala najnepriaznivejšia situácia v tej jej časti, ktorá býva segregovane. Existujúci rozdiel sa prejavil i na základe subjektívneho hodnotenia – až 42,1 % hodnotí podmienky bývania ako zlé a 14,6 % ako nevhod-

né pre existenciu (spolu viac ako 55 % negatívnych hodnotení). Len malá časť z nich označila podmienky bývania svojej domácnosti za vynikajúce alebo dobré (12 %), necelá tretina ich považuje za primerané.

Tab. 4.12: Hodnotenie podmienok na bývanie rómskou populáciou podľa typu bývania (%)

STUPNE HODNOTENIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Vynikajúce	2,9	6,3	7,1
Dobré	9,2	22,1	21,7
Priemerné	29,6	37,9	45,4
Zlé	42,1	29,6	21,7
Nevhodné pre existenciu	14,6	4,2	2,5
Vo výstavbe	1,7	0,0	0,0
Neuvedené	-	-	1,7
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0

Podmienky bývania, pod ktorými sa všeobecne rozumie spôsob konštrukcie obydli a vybavenosť obydli základnou infraštruktúrou (voda, plyn a podobne), sa líšia tak pri porovnávaní rómskych domácností a domácností priestorovo blízkej majority, ako aj v rámci rómskych domácností podľa stupňa integrácie s majoritnou populáciou. Ukázalo sa, že z hľadiska materiálnych podmienok bývania je situácia najpodobnejšia u domácností geograficky blízkej všeobecnej populácie a rómskych domácností žijúcich rozptýlene. Situácia v podmienkach bývania je podstatne odlišná u rómskych domácností žijúcich segregovane či v separovaných častiach obcí.

4.1.9. Vybavenosť domácností spotrebnými predmetmi

Príslušníci všeobecnej populácie geograficky blízkej a Rómovia vykazovali odlišné vzorce vybavenosti domácností predmetmi dlhodobej spotreby. Rozdiely sú aj medzi rómskymi domácnosťami vymedzenými typom bydliska. Najčastejšie sa vyskytujúcimi spotrebičmi v domácnostiach majority boli farebné TV prijímače, automatické práčky a mobilné telefóny²². Viac než polovica všeobecných domácností vlastnila aj bicykle, chladničky a magnetofón či CD prehrávač. V domácnostiach Rómov bol tiež najčastejším spotrebičom farebný TV prijímač, za ním nasleduje podľa početnosti výskytu chladnička a obyčajná práčka.

Takmer pri všetkých položkách je podiel domácností, ktoré vlastnia daný predmet, vyšší za všeobecnú populáciu než za

²² Mobilné telefóny sa môžu považovať za predmety osobnej spotreby.

Tab. 4.13: Vybavenosť domácností predmetmi dlhodobej spotreby – porovnanie skupín (v %)

DRUH PREDMETU	Všeobecné domácnosti	Rómske domácnosti	Rómovia podľa typu bydliska		
			Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Chladnička	55,8	47,1	39,2	51,3	50,8
Mraznička	38,5	10,0	6,3	9,6	14,2
Obyčajná práčka	32,1	43,3	34,6	44,2	51,3
Automatická práčka	60,6	15,4	5,8	17,9	22,5
Umývačka riadu	1,1	0,1	0,4	0,0	0,0
Šijací stroj	33,3	4,7	3,8	4,2	6,3
Telefón – pevná linka	43,4	6,7	3,3	8,3	8,3
Telefón – mobil	59,2	30,8	17,5	40,4	34,6
Čiernobiely TV prijímač	9,6	18,2	24,6	15,0	15,0
Farebný TV prijímač	86,1	72,6	63,8	77,5	76,6
Satelit	13,0	5,3	4,2	6,3	5,4
Magnetofón, cd/hifi prehrávač,	53,5	35,4	33,7	39,6	32,9
Video rekordér	27,9	11,8	7,5	15,0	12,9
Počítač	23,1	1,7	0,8	2,1	2,1
Bicykel	56,1	28,9	22,5	30,0	34,2

Poznámka: V tabuľke sú uvedené podiely domácností, ktoré vlastnia aspoň jeden kus daného spotrebiča. Dopočet do 100% predstavujú domácnosti, ktoré nevlastnia daný typ spotrebiča.

rómske domácnosti. Výnimkou sú dva typy spotrebičov, ktoré sa častejšie vyskytovali v rómskych domácnostiach: išlo o obyčajnú práčku a čiernobiely TV prijímač, teda o predmety, ktorých „kvalitnejšie“ verzie (farebný TV prijímač a automatická práčka) sú častejšie u majority. Porovnanie výskytu spotrebičov v domácnostiach všeobecných a v domácnostiach Rómov prináša aj ďalšie zistenia. Veľké rozdiely sú predovšetkým pri vlastníctve telefónu (pevné linky) a počítača, kde podiel všeobecných domácností z blízkeho okolia niekoľkonásobne prevyšuje podiel rómskych domácností. Rozdiely vo vybavenosti domácností existujú aj medzi Rómami podľa typu bydliska, a to vo väčšine prípadov v neprospech domácností zo segregovaných osád.

Nie len „infraštruktúrne“ podmienky bývania, ale aj vybavenosť domácností predmetmi dlhodobej spotreby vypovedajú o horšej situácii rómskych domácností, a v rámci nich u domácností žijúcich v segregovaných osadách. V tejto skupine domácností je situácia u niektorých ukazovateľov, ako napríklad priestorové aspekty obydla, kvalita stavebného materiálu či zdroj pitnej vody, až niekoľkonásobne nepriaznivejšia ako v ostatných skupinách rómskych domácností či v rámci geograficky blízkej majority. Objektívnym podmienkam bývania zodpovedá aj subjektívne hodnotenie, ktoré je za skupinu žijúcich segregovane najkritickejšie. Podmienky bývania tejto skupiny rómskych domácností výrazne zaostávajú za štandardom bežným v SR, ale aj v geograficky blízkom prostredí.

4.2. Odkázanosť na sociálne dávky

Úprava systému sociálnej pomoci zaznamenala v období predchádzajúcom zberu dát v teréne významné reformné zmeny. Za jeden z najvýznamnejších krokov zmeny sociálneho systému na Slovensku sa dá označiť *Zákon č. 599/2003 o pomoci v hmotnej núdzi* prijatý v roku 2003. Znamená zmenu viacerých podstatných prvkov charakteristických pre dovtedajší systém sociálnej pomoci. Nezmenila sa definícia hmotnej núdze, zachovalo sa aj jej naviazanie na životné minimum: „Hmotná núdza je stav, keď príjem

občana a fyzických osôb, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, nedosahuje životné minimum“ (*Zákon č.599/2003 o pomoci v hmotnej núdzi*, §2).

Uvedený zákon odstránil rozlišovanie objektívnych a subjektívnych dôvodov hmotnej núdze a zaviedol úplne novú štruktúru dávky, ktorá pozostávala zo základnej dávky a rôznych druhov príplatkov. Základná dávka v hmotnej núdzi mala rôznu výšku podľa zloženia domácnosti (spoločne posudzovaných fyzických osôb) a bola doplnená štyrmi príspevkami: príspevkom na zdravotnú starostlivosť,

Box 10 : Vymedzenie jednotlivých dávok a príspevkov

Dávka v hmotnej núdzi: Je to dávka určená na zabezpečenie základných životných podmienok, patrí občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi, a fyzickým osobám, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú (tzv. spoločne posudzované osoby).

Príspevok na zdravotnú starostlivosť: Príspevok občanovi v hmotnej núdzi a spoločne posudzovaným osobám na výdavky spojené s úhradou za zdravotné služby (50 Sk/mesiac).

Príspevok na zdravotnú starostlivosť pre dieťa do 1 roku: Príspevok rodičovi do 1 roku veku dieťaťa podmienený situáciou hmotnej núdze a pravidelnými prehliadkami u detského lekára (350 Sk/mesiac).

Príspevok na bývanie: Určený občanovi v hmotnej núdzi na úhradu nákladov spojených s bývaním, ak splní podmienky nároku, t.j. preukázanie vlastníctva bytu či nájomného vzťahu a nemá nedoplatky (pre jednotlivca 1360 Sk/mesiac a pre rodinu 2 150 Sk/mesiac).

Aktivačný príspevok: Určený občanom v hmotnej núdzi, ktorí sa „aktívne spolupodieľajú na riešení sociálnej situácie“, aktívne si hľadajú uplatnenie na trhu práce, zvyšujú si kvalifikáciu a zručnosti, vykonávajú práce v prospech obce (tzv. aktivačné práce) alebo dobrovoľnícke práce (maximálna výška: pôvodne 1 000 Sk, v čase výskumu 1 500 Sk, v súčasnosti 1 900 Sk; z maximálnej výšky príspevku sa niektoré štátne dávky odrátavali, občan nemusel dostať celú túto sumu).

Ochranný príspevok: Pre občana v hmotnej núdzi, pri takých životných situáciách, počas ktorých si občan v HN nemôže zabezpečiť príjem vlastnou prácou (vek, invalidita, starostlivosť o dieťa, choroba, účasť na resocializačných programoch, suma bola rovnaká ako v prípade aktivačného príspevku).

Box 11 : Sumy dávky v hmotnej núdzi v rokoch 2003-2006 (Sk/mesiac)

TYP DOMÁCNOSTI	2003		2004 -2005		2006	
	Jednotlivec	Dvojica	Jednotlivec	Dvojica	Jednotlivec	Dvojica
Bez detí	1 450	2 530	1 530	2 660	1 560	2 710
S dieťaťom alebo najviac so 4 deťmi	2 160	3 210	2 450	3 630	2 500	3 700
S viac ako 4 deťmi	3 160	4 210	3 640	4 850	3 710	4 950

Zdroj: www.employment.gov.sk

aktivačným príspevkom, príspevkom na bývanie a ochranným príspevkom.

Nová legislatívna norma výrazne rozšírila okruh skutočností, ktoré nemajú status príjmu pri hodnotení kritérií pre poskytnutie dávky v hmotnej núdzi. Za príjem sa pre tieto účely nepovažuje napríklad:

- 25 % z príjmu zo závislej činnosti
- 25 % zo starobného dôchodku priznaného dôchodcovi, ktorý získal obdobie dôchodkového poistenia najmenej 25 rokov
- 25 % materského
- 25 % z invalidného dôchodku
- prídavok na dieťa
- nevyhnutná okamžitá pomoc poskytnutá obcou
- daňový bonus
- aktivačný príspevok a viaceré ďalšie potenciálne zdroje príjmov

Bola upravená pôsobnosť orgánov štátnej správy a obcí v oblasti zmiernovania a posudzovania hmotnej núdze. Po uplynutí dvoch rokov malo prejsť zabezpečenie základných životných podmienok, príspevok na zdravotnú starostlivosť, ochranný a aktivačný príspevok ako prenesený výkon štátnej správy na obce. Obciam dal v rámci ich samosprávnej pôsobnosti možnosť rozhodovať o zmiernení hmotnej núdze priznaním príspevkov, čo podľa autorov zákona malo viesť k adresnejšiemu poskytovaniu pomoci.

4.2.1. Poberanie sociálnych príjmov viazaných na hmotnú núdzu

V Slovenskej republike je chudoba pre sociálno-politické účely definovaná ako nedostatok príjmu, ako stav hmotnej núdze, v ktorom príjmy domácnosti (spoločne posudzovaných osôb) nedosahujú životné minimum. Sociálno-politické reformy realizované v rokoch 2002-2004 boli, okrem iného, zamerané aj na otázky riešenia chudoby. Pôvodná dávka sociálnej pomoci bola nahradená novou dávkou, ktorú dopĺňajú viaceré nové príspevky. Deklarovaným cieľom novej štruktúry a úrovne pomoci v hmotnej núdzi bola pracovná aktivizácia poberateľov sociálnych dávok.

Viacere analýzy sociálnej situácie v SR a poberateľov sociálnych dávok či prieskumy realizované špeciálne v rómskych komunitách na Slovensku naznačujú, že v rámci rómskych domácností je výskyt hmotnej núdze vysoký²³.

Box 12 : Predstavenie situácie chudoby v SR

Údaje o chudobe v SR za obdobie po roku 1989 môžeme získať z rôznych zdrojov. Boli realizované viaceré výskumy zachytávajúce parciálne aspekty chudoby, jej subjektívneho vnímania, avšak počas 90. rokov chýbal kontinuálny proces monitoringu chudoby ako súčasť tvorby sociálnej politiky.

Dôležité údaje o rozložení príjmov poskytoval a stále poskytuje Mikrocenzus, ktorý je zameraný na zisťovanie údajov o socio-ekonomickej štruktúre a príjmoch domácností a na zisťovanie údajov o nákladoch na bývanie. Ponovembrové obdobie je zachytené v troch vlnách zisťovaní – v rokoch 1992, 1996 a 2002. Údaje z roku 1992 ukazujú, že najdôležitejším faktorom výskytu chudoby bola štruktúra domácnosti. V roku 1996 sa s chudobou spájali najsilnejšie tri faktory – dosiahnuté vzdelanie osoby stojacej na čele domácnosti, jej postavenie na trhu práce a lokalita bydliska domácnosti. Posledná vlna zisťovania z roku 2002 ukázala pokračujúci nárast podielu chudobných – v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. V roku 2002 dosiahol podiel osôb nachádzajúcich sa pod 60% mediánu ekvivalentného príjmu 21%. Pod hranicou 50% mediánu ekvivalentného príjmu bolo 16% obyvateľov SR. Ku kategóriám najviac vystaveným riziku chudoby patrili nezamestnaní (47%), neúplné rodiny (40%) a deti vo veku do 15 rokov (30%).

V roku 2005 pribudlo medzi štatistické celonárodné zisťovania jedno nové, s ktorým odborná verejnosť spája veľké očakávania. Ide o Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach (EU SILC). Popri identifikácii úrovne a štruktúry peňažnej chudoby vychádza aj zo širšieho konceptu sociálneho vylúčenia. Na národnej úrovni poskytuje informácie o príjmoch, materiálnej deprivácii, názoroch domácností na ich finančnú situáciu a pod. Výsledky tohto zisťovania nie je možné metodologicky porovnať s výsledkami predchádzajúcich mikrocenzových šetrení, avšak je základom pre ďalšie opakované zisťovania s rovnakou metodikou.

Podľa predbežných údajov (zverejnených na www.statistics.sk) bol v roku 2005 podiel osôb ohrozených rizikom chudoby (pod 60% mediánu ekvivalentného príjmu) 13,3%. Pod hranicou 50% mediánu sa ocitlo 8,3% obyvateľov a pod hranicou 40% mediánu ekvivalentného príjmu bolo 4,8% osôb.

Z vekových kategórií sú najviac ohrozené deti vo veku do 15 rokov (17,8%), pričom s rastúcim vekom klesá podiel ohrozených osôb. Z hľadiska typu domácností chudoba je najčastejšia v domácnostiach s jedným rodičom (30,2%) a domácnostiach s dvoma dospelými členmi a tromi a viac závislými deťmi (25,2%). Na výskyt chudoby vplyva aj vzťah k trhu práce. Výskyt chudoby u pracujúcich (8,6%) je podstatne nižší než u nezamestnaných (38,4%).

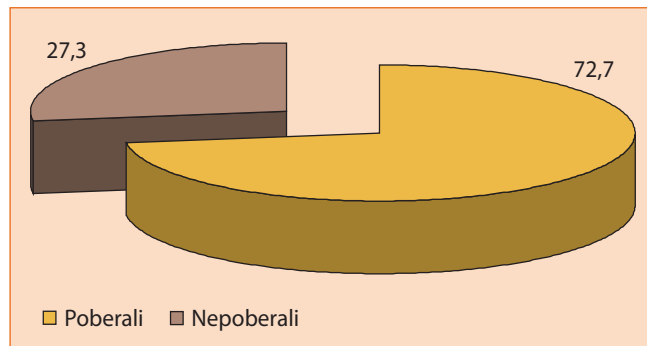
Ďalší veľmi dôležitý zdroj údajov o chudobe poskytujú administratívne systémy poskytovania pomoci v hmotnej núdzi. Keďže dávka v hmotnej núdzi je poskytovaná ľuďom, ktorých príjem nedosahuje životné minimum, agregované údaje o počtoch poberateľov dávky v hmotnej núdzi (predtým dávky sociálnej pomoci) poskytujú dôležité informácie o podiele obyvateľstva, ktoré je „oficiálne“ považované za chudobné. Počet poberateľov dávky sociálnej pomoci výrazne narástol v rokoch 1999-2001, keď v roku 2001 dosiahol číslo 325 195 poberateľov. Na získanie relevantného údaju o rozsahu takto definovanej chudoby je potrebné k týmto číslam ešte pripočítať členov domácností poberateľov dávok. Takto získaný počet osôb odkázaných na sociálne dávky potom poskytuje informáciu o obyvateľstve nachádzajúcom sa v hmotnej núdzi (odkázaného na dávky v hmotnej núdzi).

V roku 1993 sa počet poberateľov sociálnej pomoci v SR pohyboval pod hranicou 400 tisíc, čo predstavovalo 7,2% obyvateľov SR (Gerbery, Džambazovič 2006). V rokoch 1994 až 1996 tento podiel prechodne poklesol na doteraz najnižšiu úroveň (7%), aby potom postupne narastal. Najvyššiu hodnotu dosiahol v roku 2001, keď podiel obyvateľstva v hmotnej núdzi bol 11,7% celkového počtu obyvateľov SR. Od roku 2002 tento podiel kontinuálne klesá, v roku 2004 sa pohyboval na úrovni 7,1%.

²³ Prieskumy Inštitútu pre výskum práce a rodiny, Inštitútu pre verejné otázky, S.P.A.C.E., Svetovej banky, UNDP a ďalšie.

Podľa zisťovania rómskych domácností, až 72,7 % skúmaných domácností uviedlo, že v priebehu posledného mesiaca dostali nejaké príjmy, ktoré súvisia s hmotnou núdzou. Bez takéhoto príjmu bolo iba 27,3 % domácností.

Graf 4.9: Poberanie príjmov súvisiacich s hmotnou núdzou rómskymi domácnosťami (v %)

Otázka: Dostali ste za posledný mesiac príjmy, ktoré súvisia s hmotnou núdzou?

Poberanie príjmov tohto typu bolo rozšírené u všetkých typov domácností, bez ohľadu na stupeň priestorovej integrácie s majoritnou populáciou. Vo všetkých troch sledovaných podsúboroch totiž presiahol podiel tých, ktorí nejaký finančný obnos viazaný na situáciu hmotnej núdze dostali, hranicu 70 %. Výskyt takýchto príjmov bol predsa len zvýšený v prípade domácností žijúcich v segregovaných osadách, kde sa priblížil 80 %.

Tab. 4.14: Poberanie sociálnych príjmov súvisiacich s hmotnou núdzou podľa typu bývania (v %)

POBERANIE	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Poberali	77,8	70,6	70,1	72,7
Nepoberali	22,2	29,4	29,9	27,3
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

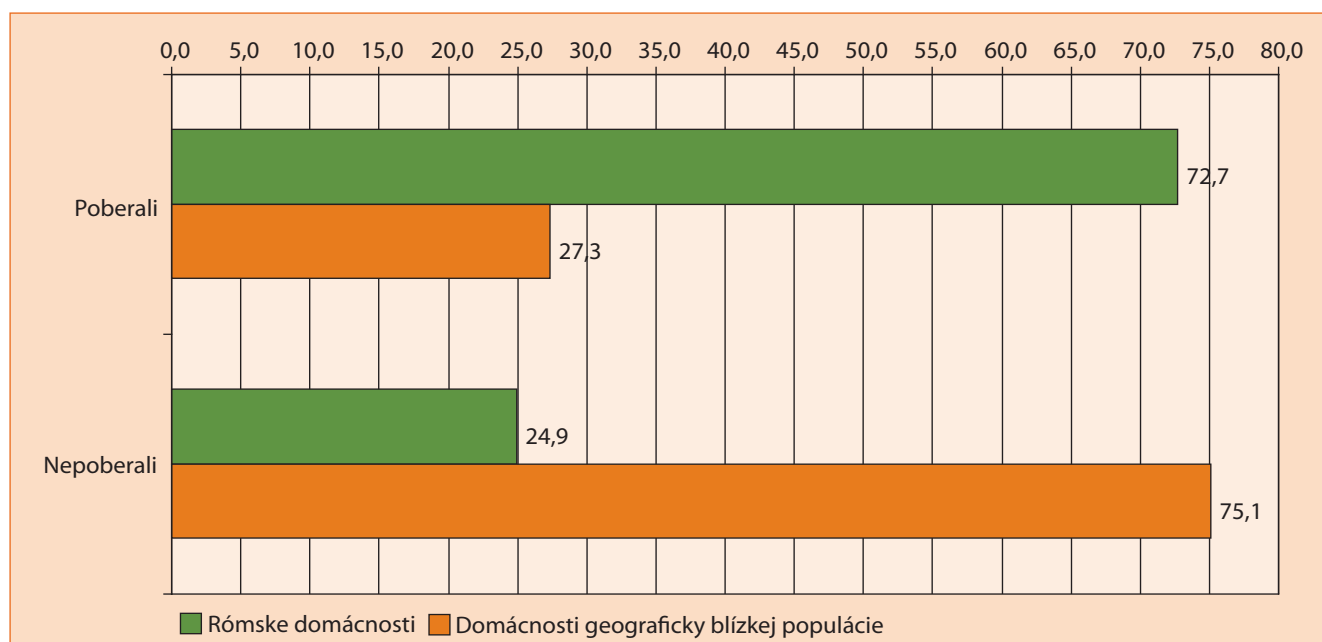
Veľmi často sa v analytických správach spomínajú a vyhodnocujú regionálne rozdiely v úrovni sociálnej odkázanosti (*Správy o sociálnej situácii obyvateľov SR*, regionálne analýzy Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny, publikácie Sociologického ústavu SAV o regionálnych typológiách a podobne). Poukazuje sa nie len na zaostávanie niektorých okresov či regiónov SR z hľadiska ekonomického rozvoja, na veľké disproporcie v nezamestnanosti, hlavne dlhodobej, ale aj na výrazné rozdiely čo sa týka sociálnej deprivácie. Veľmi často sa pri charakteristike okresov s horšou sociálnou situáciou poukazuje na etnické zloženie obyvateľstva okresu: horšie ukazovatele vykazujú tie z nich, kde je v rámci populácie okresu silnejšie zastúpená rómska minorita (pozri Príloha). Nepriamo sa tak naznačuje, že na konečnom výsledku regiónu sa vo výraznej miere podieľa predovšetkým zlá situácia rómskych domácností a komunit.

Porovnanie úrovne výskytu príjmov súvisiacich s hmotnou núdzou medzi všeobecnou populáciou regionálne blízkou a rómskou minoritou horšiu situáciu rómskych domácností potvrdzuje. Napriek tomu, že kontrolný súbor všeobecnej populácie sa vyberal z geograficky blízkeho prostredia, u majority sa domácnosti s príjmom viazaným na hmotnú núdzu objavovali trojnásobne zriedkavejšie. Príjem vymedzený hmotnou núdzou deklarovala v rámci domácností priestorovo blízkej všeobecnej populácie jedna štvrtina z týchto domácností. Hoci je aj takáto úroveň pomerne vysoká, v porovnaní s rómskou populáciou ide o výrazne lepšie parametre, ktoré vypovedajú o disproporciách vo vnútri rovnakého geografického priestoru.

4.2.2. Poberanie dávky v hmotnej núdzi

„Príjem súvisiaci s hmotnou núdzou“ je širšie vymedzenie, ako samotná dávka v hmotnej núdzi. Okrem dávky a príspevkov k dávke môže zahŕňať široké spektrum finančnej podpory od charitatívnych či neziskových organizácií, prípadne od obce alebo iných subjektov. Z tých rómskych domácností, ktoré priznali poberanie príjmu súvisiaceho s hmotnou núdzou (72,2 % rómskych domácností), dávku v hmotnej núdzi poberalo necelých 60 %.

Graf 4.10: Poberanie príjmov súvisiacich s hmotnou núdzou – porovnanie rómskych a geograficky blízkejších všeobecných domácností (v %)

Tab. 4.15: Rómske domácnosti poberajúce dávku v hmotnej núdzi podľa výšky dávky (v %)

KATEGORIZÁCIA I.	Podiel v %	KATEGORIZÁCIA II.	Podiel v %	KATEGORIZÁCIA III.	Podiel v %
Do 1500 Sk	9,4	Do 1500 Sk (vrátane)	32,0	Do 1500 Sk (vrátane)	32,0
1500 – 2499 Sk	35,0	1501-2500 Sk	13,2	1501-3000 Sk	24,3
2500 – 3499 Sk	15,9	2501-3500 Sk	15,6	3001 Sk a viac	20,4
3500 Sk a viac	16,4	3501 Sk a viac	15,9		
Neuvedená suma	23,3	Neuvedená suma	23,3	Neuvedená suma	23,3
Domácnosti spolu	100,0	Domácnosti spolu	100,0	Domácnosti spolu	100,0

Uvádzaná výška dávky v hmotnej núdzi sa pohybovala v pomerne širokom rozpätí. Najčastejšie uvádzanou bola suma 1 500 Sk, ktorú deklarovalo 22,5 % domácností. Dávku nižšiu ako 1 500 Sk uviedlo 9,4 % domácností poberaúcich dávku a 44,8 % uviedlo sumu vyššiu ako hranica 1 500 Sk. Takmer jedna štvrtina predstaviteľov skúmaných rómskych domácností konkrétnu sumu neuviedla. Tab. uvádza percentuálne podiely poberaateľov dávky v hmotnej núdzi za jednotlivé finančné pásma.

4.2.3. Poberanie príspevku na zdravotnú starostlivosť

Príspevok na zdravotnú starostlivosť poberalo 34,9 % tých rómskych domácností, ktoré za posledný mesiac dostali nejaký príjem súvisiaci s hmotnou núdzou (ide o 26,4 % domácností z celého súboru rómskych domácností). Výška príspevku, ktorá závisí od počtu spoločne posudzovaných osôb v domácnosti, najčastejšie dosahoval úroveň 50 Sk (čo je základná suma na jednu osobu). Aj v tomto prípade, – podobne ako pri otázke na dávku v hmotnej núdzi, určitá časť (10,1 %) respondentov neuviedlo presnú sumu. Rozdiely však neboli veľmi výrazné.

4.2.4. Poberanie aktivačného príspevku

Aktivačný príspevok priznalo za posledný mesiac 65,8 % rómskych domácností, ktoré boli príjemcom akéhokoľvek príjmu súvisiaceho so stavom hmotnej núdze (ide o 47,9 % všetkých rómskych domácností). Najvyšší podiel príjemcov aktivačného príspevku bolo medzi domácnosťami žijúcimi v rozptýlených obydliach (68,4%) a najnižší medzi domácnosťami z okrajov obcí (62,1%).

4.2.5. Poberanie príspevku na bývanie

Veľmi nízky počet rómskych domácností bolo príjemcom príspevku na bývanie, ktorý je určený na úhradu nákladov spojených s bývaním. Príjemcom príspevku bolo 15,7% domácností (z tých ktoré poberali nejakú dávku súvisiacu s hmotnou núdzou), čo predstavuje 11,4% všetkých rómskych domácností. Medzi dôvody nízkeho počtu poberaateľov patria podmienky nároku na príspevok, ktoré nespĺňajú mnohé domácnosti – a to napriek tomu, že žijú v stave hmotnej núdze (viď časť o bývaní). Podmienkou je, aby oprávnená osoba bola vlastníkom obytného priestoru (domu, bytu) alebo jeho nájomcom. Navyše, musí uhrádzať náklady spojené s bývaním, čo preukazuje dokladom o zaplatení týchto nákladov za posledných šesť mesiacov. V prípade neplatenia nákla-

dov musí žiadateľ o príspevok predložiť uznanie dlhu a rozloženie jeho splátok. Mnohé domácnosti nespĺňajú tieto podmienky práve z dôvodu charakteru ich obydliach – ide často o neskolaudované, nelegálne stavby bez formálne uznaných vlastníckych práv alebo náklady na bývanie presahujú schopnosť domácností ich pravidelne uhrádzať, čím vzniká prekážka pre splnenie druhého kritériá uznania nároku na príspevok. Týmto predpokladom zodpovedajú aj rozdielne podiely poberaateľov príspevku na bývanie medzi rómskymi domácnosťami podľa typu bývania. Kým spomedzi domácností žijúcich v rozptýlených obydliach poberala príspevok na bývanie viac než pätina (22,8%), medzi domácnosťami žijúcimi na okrajoch obcí to bolo 16,4% a u domácností zo segregovaných obydli len 7,8%.

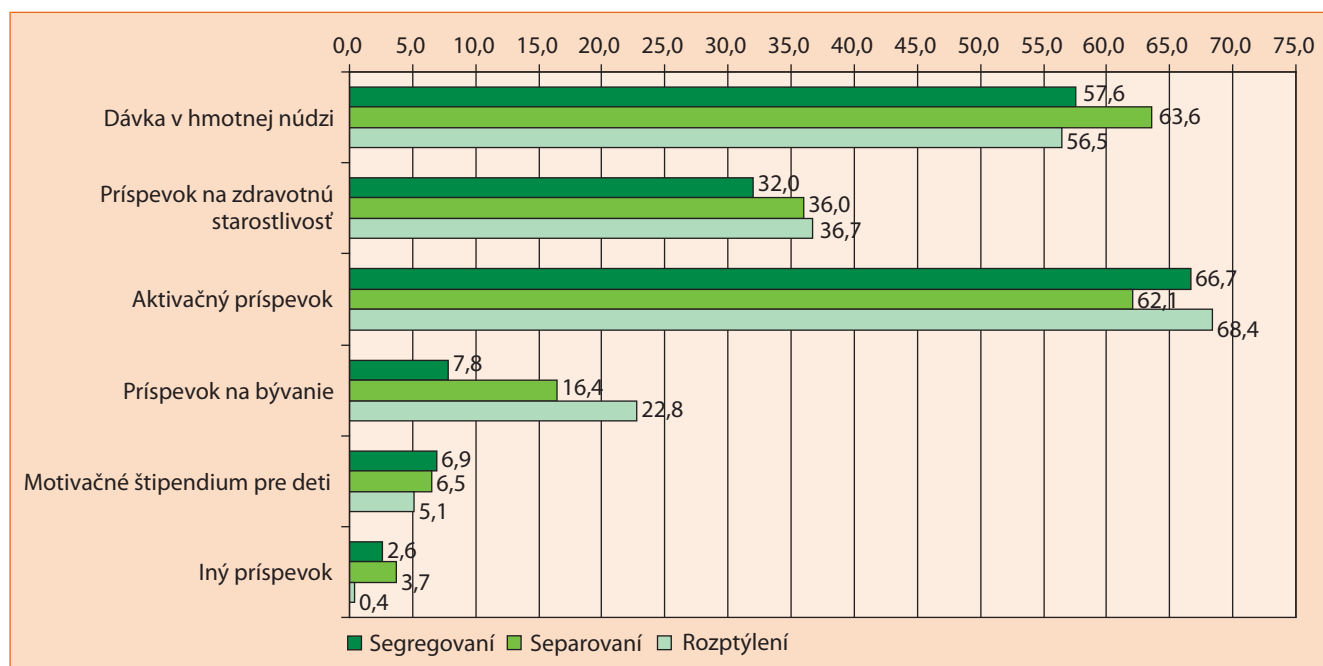
4.2.6. Poberanie motivačných štipendií

Ešte menej využívaným nástrojom na zmierňovanie hmotnej núdze bolo štipendium pre deti. Poberalo ho len 6,2% rómskych domácností, ktoré boli v hmotnej núdzi (teda priznali nejaký príjem súvisiaci so stavom hmotnej núdze za posledný mesiac).

Poberanie dávok a príspevkov sa podľa stupňa integrácie domácností líšilo, ale nie príliš výrazne. Najväčší rozdiel, ako už bolo uvedené vyššie, bol zaznamenaný u príspevku na bývanie. Ostatné príspevky sa pohybovali na približne rovnakej úrovni u všetkých troch typov bývania. K všeobecnejšie využívaným príspevkom patrila dávka v hmotnej núdzi a aktivačný príspevok, príspevok na bývanie, ale hlavne motivačné štipendia či iné príspevky sa čerpali málo. Príspevok na zdravotnú starostlivosť sa pohyboval s približne tretinovým poberaním na strednej úrovni poberania.

Medzi rómskymi a priestorovo blízkymi majoritnými domácnosťami, ktoré sú odkázané na čerpanie dávok a príspevkov v hmotnej núdzi, k výrazným rozdielom nedošlo. Jednotlivé príspevky sa poberajú takmer v rovnakej miere. Ak sa už rodina dostane do hmotnej núdze, záleží skôr na zložení domácnosti a vysporiadaní podmienok bývania, aké príspevky čerpá. Jediný rozdiel sa prejavil v úrovni čerpania motivačných štipendií. Môže to naznačovať, že podmienky sú pre rómske deti ťažšie splniteľné. Poberanie štipendia totiž závisí od prospechu dieťaťa v škole a jeho zlepšenia.

Z hľadiska poberania príjmov viazaných na hmotnú núdzu sa teda ako výrazný prejavil rozdiel v miere odkázanosti, ktorá je u rómskych domácností až trojnásobne vyššia. Už samotné poberanie dávok neznamená väčšie rozdiely.

Graf 4.11: Poberanie dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke podľa typu bývania (v %)

Poznámka: Uvádzajú sa podiely na počte tých domácností, ktoré poberali nejaký príjem súvisiaci s hmotnou núdzou (tvoria 72,7 % všetkých rómskych domácností), nie na všetky rómske domácnosti.

Podpora v hmotnej núdzi je v SR približne rovnako dostupná všetkým skupinám populácie.

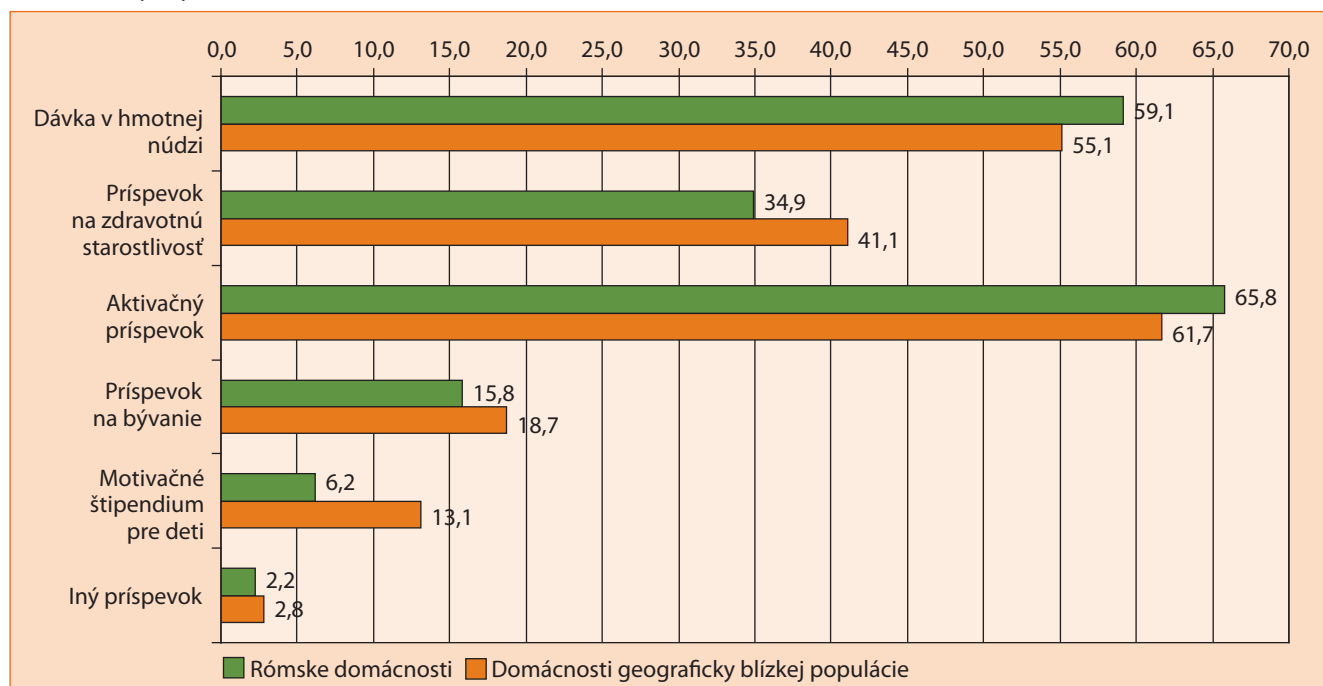
výdavkov je diferencovaná tak medzi rómskymi a majoritnými domácnosťami, ako aj v rámci rómskych domácností.

4.3. Výdavky domácnosti

4.3.1. Celková výška výdavkov

Na spotrebu a výdavky domácností vplyva viacero skutočností, od výšky a typu príjmu, cez zloženie a počet členov domácnosti až po preferencie v oblasti životného štýlu. Údaje z výskumu ukazujú, že situácia v oblasti

Najviac priestorovo blízkych domácností minulo za posledný mesiac sumu v intervale 8001-12000 Sk, medzi rómskymi domácnosťami sa mesačné výdavky najčastejšie pohybovali v rozmedzí od 4001 do 8000 Sk. Od hranice 12 000 Sk sa so stúpajúcou sumou mesačných výdavkov znižoval podiel domácností v oboch skúmaných podsuboroch, avšak u všeobecnej populácie bol tento podiel stále vyšší než u rómskych domácností.

Graf 4.12: Poberanie dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke – porovnanie rómskych a geograficky blízkej všeobecnej domácností (v %)

Tab. 4.16: Celkové výdavky rómskych domácností za posledný mesiac podľa typu bývania (v %)

FINANČNÉ PÁSMO VÝDAVKOV	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
do 4000 SK	6,7	6,3	5,0	6,0
4001-8000 SK	46,7	42,5	29,6	39,6
8001-12000 SK	27,5	28,8	36,7	31,0
12001-16000 SK	11,3	12,5	15,8	13,2
16001-20000 SK	4,6	4,2	5,89	4,9
20001 a viac SK	3,3	5,8	6,3	5,1
Neodpovedal	-	-	0,8	0,3
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Poznámka: V tabuľke sú uvedené výdavky domácností za posledný mesiac.

Rozloženie výšky výdavkov sa odlišovalo v podsúboroch definovaných na základe typu bydliska. Kým spomedzi domácností žijúcich na okrajoch obcí sa v druhej najnižšej výdavkovej kategórii nachádzalo 42,5% a spomedzi domácností zo segregovaných osád 46,7%, podiel domácností žijúcich v rozptýlených obydliach, ktoré spadali do tejto kategórii bol podstatne nižší (29,6%). Tento podiel bol nižší než hodnota za celú výskumnú vzorku Rómov (39,6%). Rozdiely – ale v opačnom garde – môžeme nájsť v susednej vyššej výdavkovej kategórii. Najvyšší podiel domácností, ktoré mali mesačné výdavky v intervale 8001-12000 SK bol medzi domácnosťami z rozptýlených obydli.

4.3.2. Štruktúra výdavkov podľa typu

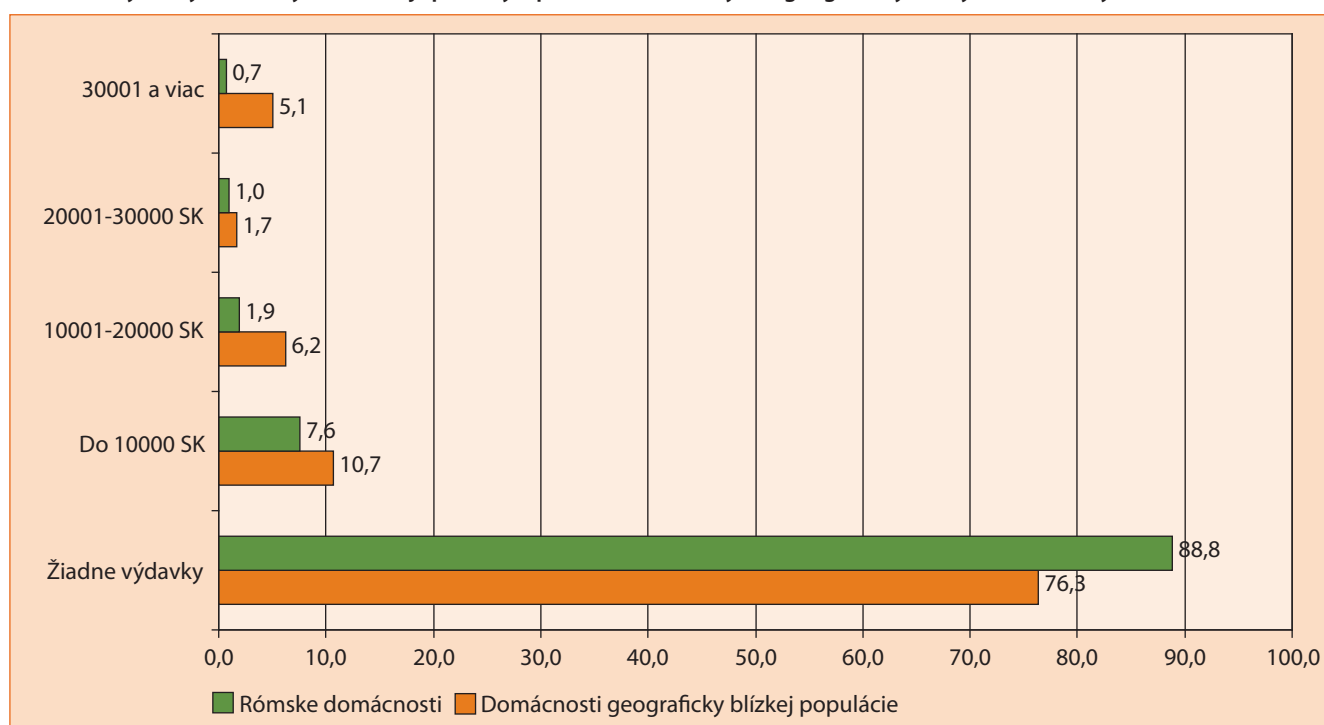
Sledované typy domácností sa odlišujú nie len podľa výšky celkovej vynaloženej sumy, ale aj podľa štruktúry výdavkov. Čo sa týka výdavkov na predmety dlhodobej spotreby za posledný rok (chladnička, práčka, televízor a podobne),

viac než tri štvrtiny majority i Rómov za posledný rok nevyaložilo žiadne finančné prostriedky na kúpu takýchto predmetov. Sumu nižšiu ako 10 000 Sk použila len jedna desatina príslušníkov majority a 7,6% Rómov. Viac než 30 001 Sk použilo 5,1% domácností z majority a len 0,7% rómskych domácností.

Situácia za výdavky na vzdelanie bola iná (do tohto typu výdavkov sa zahŕňali aj náklady na doučovanie, učebnice a vzdelávací materiál, odevy, dopravu alebo pobyt na internáte). Ukázalo sa, že deklarované náklady na vzdelanie boli vyššie u rómskych domácností, čo môže súvisieť s vyšším zastúpením detskej zložky v rámci tohto podsúboru. V súvislosti so vzdelaním nemalo žiadne výdavky 62% domácností príslušníkov majority a 47,8% rómskych domácností.

Podiel domácností, ktoré vynaložili za posledný rok do 10 000 Sk na vzdelávanie detí, bol medzi rómskymi domácnosťami približne dvakrát vyšší (36,3%) než medzi všeobecnými domácnosťami geograficky blízkymi (18,8%). U rómskych domácností potom podiel domácností v jednotlivých kategóriách klesal s rastúcou sumou výdavkov. Podobne klesal s rastúcou sumou výdavkov aj podiel domácností medzi domácnosťami majority, avšak v najvyššej výdavkovej kategórii stúpol a dosiahol 9,3%, čo predstavuje polovicu počtu domácností s nákladmi do 10 000 Sk.

Finančné prostriedky na náklady súvisiace so vzdelaním uvádzali najmä rómske domácnosti zo segregovaných osád (59,2%), najmenej sa objavovali u žijúcich rozptýlene (47,1%). Zaujímavé je porovnanie počtu domácností, ktoré vynaložili na tovary či služby súvisiace so vzdelaním viac než 20 000 Sk ročne. Kým medzi domácnosťami žijúcimi na okrajoch obcí ich bolo 5%, medzi domácnosťami zo segregovaných osád 7,9% a spomedzi domácností bývajúcich v rozptýlených obydliach 9,2%.

Graf 4.13: Výdavky na tovary dlhodobej spotreby – porovnanie rómskych a geograficky blízkych všeobecných domácností (v %)

Poznámka: V grafe sú uvedené výdavky domácností za posledný rok.

Tab. 4.17: Výdavky domácností na vzdelanie detí – porovnanie súborov (v %)

VÝŠKA VÝDAVKOV	Všeobecné domácnosti	Rómske domácnosti	Rómovia podľa typu bydliska		
			Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Žiadne výdavky	62,0	47,6	40,8	49,2	52,8
Do 10 000 SK	18,6	36,3	42,9	35,4	30,4
10 001- 20 000 SK	6,2	8,8	8,3	10,4	7,5
20 001 – 30 000 SK	3,9	4,2	5,0	2,9	4,6
30 001 SK a viac	9,3	3,2	2,9	2,1	4,6
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Poznámka: V tabuľke sú uvedené výdavky domácností za posledný rok.

Výdavky na zdravotnú starostlivosť boli spomedzi troch sledovaných typov výdavkov najrozšírenejšie. Žiadne výdavky v súvislosti so zdravotnou starostlivosťou za posledný rok nemalo len 6,8% domácností majority a 9,3% rómskych domácností. V oboch porovnávaných súboroch domácností vynaložila väčšina na zdravotnú starostlivosť menej než 10 000 Sk za rok. S rastom sumy vynaložených výdavkov na zdravotnú starostlivosť sa podiel domácností postupne znižuje, a to tak v skupine rómskych domácností, ako aj v domácnostiach priestorovo blízkej majority. Viac ako 30 000 Sk vynaložilo na zdravotnú starostlivosť v priebehu posledného roka 2,3% domácností majoritnej popu-

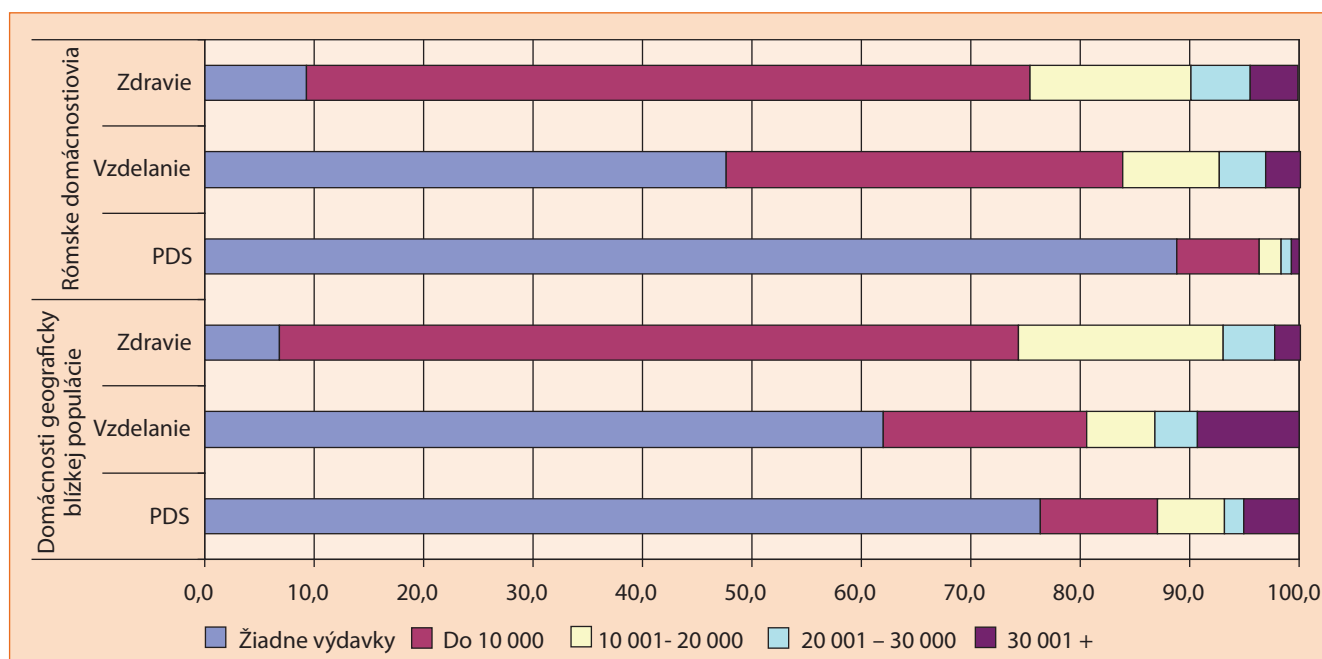
lácie a 4,4% rómskych domácností. V rámci rómskych domácností vykázali najnižšiu úroveň výdavkov na zdravotnú starostlivosť obyvatelia segregovaných osád.

Porovnanie výšky celoročných výdavkov na tri vybrané položky, t.j. výdavkov na predmety dlhodobej spotreby, na vzdelanie a na zdravotnú starostlivosť, ukazuje nasledovný graf. Z hľadiska takto vymedzenej výdavkovej štruktúry domácností išlo najmenej výdavkov na predmety dlhodobej spotreby: žiadne takéto výdavky v priebehu posledného roka nemalo 80% domácností priestorovo blízkej majoritnej populácie a okolo 90% rómskych domácností. Keď už sa tieto výdavky v domácnosti objavili, pohybovali

Tab. 4.18: Výdavky domácností na zdravotnú starostlivosť – porovnanie súborov (v %)

VÝŠKA VÝDAVKOV	Všeobecné domácnosti	Rómske domácnosti	Rómovia podľa typu bydliska		
			Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Žiadne výdavky	6,8	9,3	8,3	11,7	7,9
Do 10 000 SK	67,6	66,1	65,8	72,1	60,4
10 001- 20 000 SK	18,6	14,7	17,9	9,2	17,1
20 001 – 30 000 SK	4,8	5,4	4,2	4,6	7,5
30 001 SK a viac	2,3	4,4	3,8	2,5	7,1
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Poznámka: V tabuľke sú uvedené výdavky domácností za posledný rok.

Graf 4.14: Výška výdavkov na vybrané položky za posledný rok – porovnanie rómskych a geograficky blízkyh všeobecných domácností (v %)

Poznámka: V grafe sú uvedené výdavky domácností za posledný rok.

Tab. 4.19: Podiel domácností s nedoplatkami za bývanie či potraviny – porovnanie súborov (v %)

DRUH NEDOPLATKU	Všeobecné domácnosti	Rómske domácnosti	Rómovia podľa typu bydliska		
			Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Dodávka vody	2,3	6,1	5,0	7,5	5,8
Dodávka elektriny	2,0	10,8	9,6	10,4	12,5
Bývanie – iné (telefón, kúrenie)	2,3	7,6	6,3	8,3	8,3
Potraviny	0,8	5,1	5,4	3,8	6,3

Poznámka: Tabuľka uvádza podiel tých domácností, ktoré pri jednotlivých položkách odpovedali, že majú nedoplatok. Dopočet do 100% tvoria domácnosti bez nedoplatkov za danú službu či položku.

sa najčastejšie v rozmedzí do 10 000 Sk, a to u oboch pod-súborov. Najčastejšie sa vyskytovali výdavky na zdravotnú starostlivosť, ktoré pozná väčšina rómskych i majoritných domácností. V rámci tohto typu výdavkov bola najčastejšie zastúpená suma 20 001-30 000 Sk.

Rozloženie domácností do kategórií podľa celkovej sumy výdavkov vykazuje v oboch sledovaných základných skupinách podobné vzorce. Pri všetkých troch položkách je väčšina majoritných i rómskych domácností, ktoré mali nejaké výdavky, zaradená v intervale do 10 000 Sk. S rastúcimi sumami výdavkov podiel domácností klesá, výnimkou je relatívne vyšší podiel majoritných domácností, ktorých náklady na vzdelanie za uplynulý rok boli vyššie ako 30 000 Sk.

4.4. Zadlženosť a nedoplatky domácností

Sledovanie výskytu nedoplatkov ukázalo, že ich miera je pri všetkých sledovaných položkách vyššia u rómskych domácností. Rómske domácnosti majú najčastejšie podlžnosti za dodávku elektriny, kde má nedoplatky približne jedna desatina z nich. Najmenej sa vyskytujú podlžnosti za potraviny. Medzi rómskymi domácnosťami z rôznym stupňom integrácie nie sú v miere výskytu jednotlivých nedoplatkov veľké rozdiely. Zaujímavé je, že podiel dlhujúcich domácností zo segregovaných osád bol v porovnaní

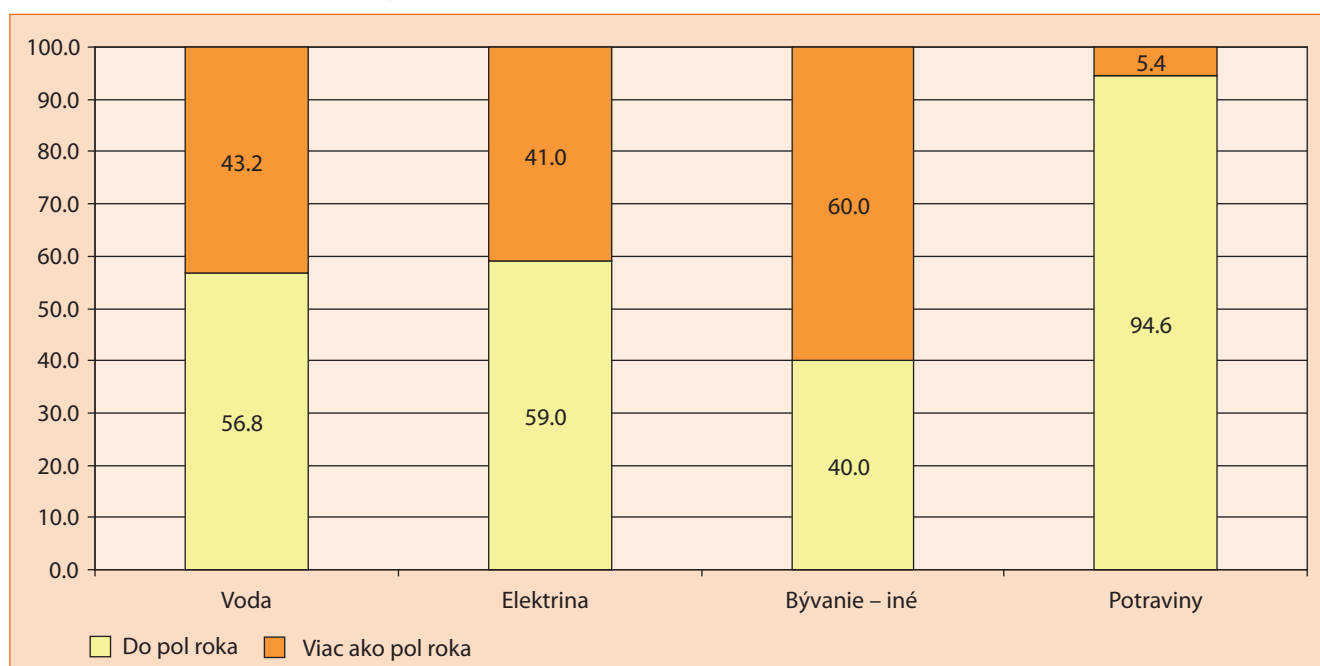
s ostatnými rómskymi domácnosťami najnižší, jedinou výnimkou predstavovali podlžnosti za potraviny.

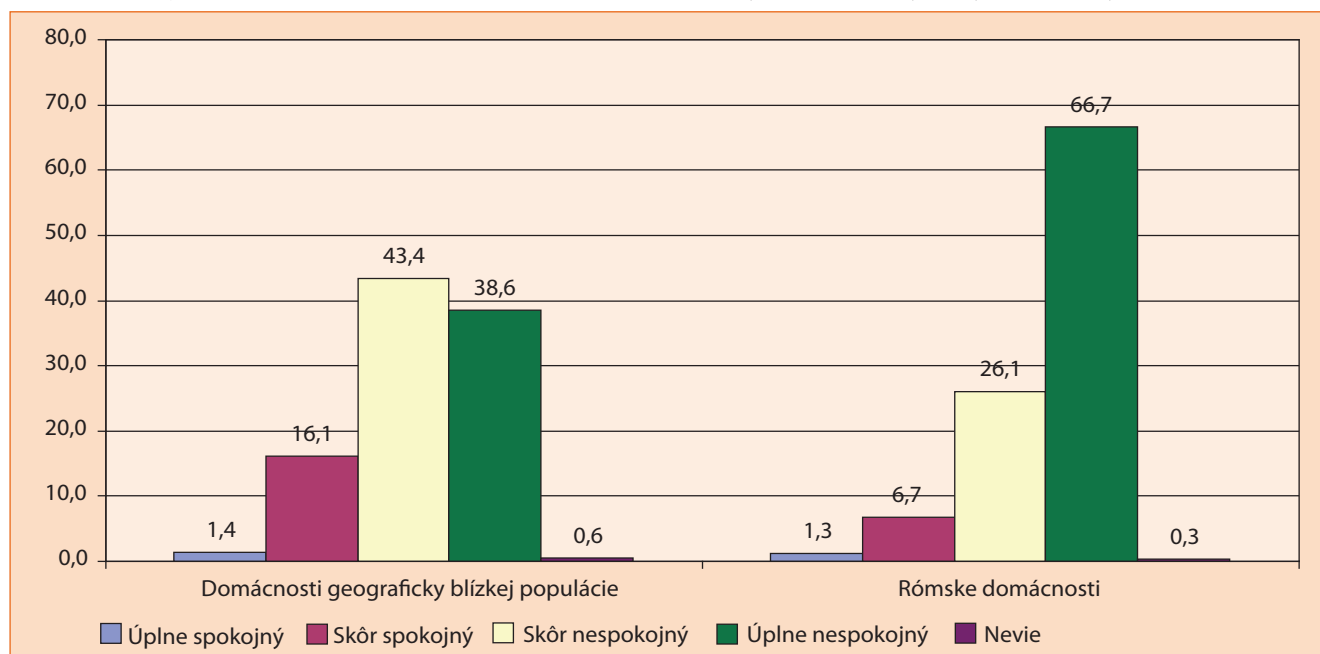
Nízke početnosti domácností s deklaroványmi nedoplatkami neumožňujú hlbšie analýzy. Dá sa porovnať len typ nedoplatku podľa doby jeho trvania. Spomedzi rómskych domácností, ktoré dlžili splátky za dodávku vody, až u 56,8% išlo o nedoplatok trvajúci menej ako pol roka, u zvyšných 43,2% bola podlžnosť staršia ako 6 mesiacov. Menej než šesť mesiacov dlží za dodávku elektriny 59% rómskych domácností s nedoplatkom, zvyšných 41% má starší dlh. Pri nezaplatených účtoch za ďalšie služby spojené s bývaním (telefón, kúrenie) prevládali také rómske domácnosti, ktorých dlh trval viac ako pol roka (60%). V prípade dlhov za potraviny dominovali krátkodobé dlžoby: tri štvrtiny domácností, ktoré dlžili za nákup potravín, mali túto podlžnosť jeden mesiac, viac ako polročné trvanie vykázalo len 10% rómskych domácností.

4.5. Subjektívne hodnotenie sociálnej situácie a očakávania do budúcnosti

Zisťovanie názorov na vlastnú sociálno-ekonomickú situáciu a miery spokojnosti so životom umožňuje lepšie pochopiť a uchopiť kvalitu skúmaných životných podmienok. V tomto výskume rómskych domácností sa použila batéria otázok zameraných na hodnotenie finančnej situácie domácnosti, úrovne výdavkov a spokojnosti so životom.

Graf 4.15: Doba trvania dlhu v rómskych domácnostiach (v %)

Graf 4.16: Spokojnosť so súčasnou finančnou situáciou – porovnanie rómskych a geograficky blízkejších všeobecných domácností (v %)

4.5.1. Spokojnosť so súčasnou finančnou situáciou

Empirické údaje preukázali, že medzi rómskymi domácnosťami prevažuje nespokojnosť s aktuálnou finančnou situáciou domácnosti. Zásadnú nespokojnosť vyjadrilo 65,7% rómskych domácností a miernejšiu nespokojnosť ďalších 26,1%. Nespokojnosť so súčasnou finančnou situáciou vyjadrila aj väčšina priestorovo blízkej majority, no v porovnaní s rómskymi domácnosťami je miera ich nespokojnosti nižšia. Spomedzi Rómov vyjadrilo spokojnosť len 8%, v rámci domácností priestorovo blízkej majority to bolo 17,5%.

4.5.2. Porovnanie súčasnej finančnej situácie s minulosťou

Popri hodnotení aktuálnej finančnej situácie je dôležité poznať rámce hodnotenia a porovnať súčasnú situáciu s nejakým časovým obdobím v minulosti. Vo výskumoch sa často využíva porovnanie so situáciou spred 3 rokov, kedy majú skúmané osoby posúdiť, či sa situácia v priebehu tohto obdobia zmenila a v akom smere. Takáto perspektíva umožňuje identifikovať, či je súčasný stav výsledkom zlepšenia alebo zhoršenia podmienok, alebo ide o pretrvávajúce rovnakého stavu.

Získané údaje ukazujú, že u prevažnej časti rómskych domácností došlo v posledných troch rokoch k zhorše-

niu finančnej situácie. Čiastočné zhoršenie skonštatovala viac než štvrtina Rómov, výrazne zhoršenie nastalo u vyše polovice, pričom najčastejšie sa týkalo domácností zo segregovaných osád. Zlepšenie finančnej situácie za posledné tri roky potvrdila veľmi malá skupina rómskych domácností – 6,6% (v rámci toho bol len zanedbateľný podiel tých, ktorých situácia sa zlepšila výrazne). Podiel pozitívnych trajektórií bol mierne vyšší medzi Rómami žijúcimi v rozptýlených obydliach (8,4%) a najnižší medzi Rómami zo segregovaných osád (5%). Zhoršenie finančnej situácie deklarovali častejšie domácnosti s vyšším počtom členov.

Porovnanie s všeobecnou populáciou vyznelo priaznivejšie pre príslušníkov majority. Situácia sa zlepšila u 14,6% z nich, status quo bol zachovaný približne u jednej štvrtiny. Podiel domácností, u ktorých nastalo zhoršenie, bol tiež nižší u všeobecnej populácie než u Rómov.

4.5.3. Očakávaná zmena situácie

Aktuálna situácia spolu s prežitou skúsenosťou môžu spoluformovať očakávania smerom do budúcnosti. Vo vzťahu k novej zmene finančnej situácie v najbližších 12 mesiacoch sa rómska komunita nevyznačuje veľkým optimizmom. Očakávané zlepšenie vyjadrila menej ako desatina rómskych domácností, zhoršenia sa obáva takmer päťnásobne

Tab. 4.19: Zmena finančnej situácie domácností za posledné tri roky – porovnanie skupín (v %)

STUPNE HODNOTENIA	Všeobecné domácnosti	Rómske domácnosti	Rómovia podľa typu bydliska		
			Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Výrazné zlepšenie	1,4	1,3	0,4	1,3	2,1
Mierne zlepšenie	13,2	5,3	4,6	5,0	6,3
Bez zmeny	24,8	13,6	13,3	13,3	14,2
Mierne zhoršenie	30,4	26,1	22,5	27,1	28,8
Výrazné zhoršenie	29,0	52,2	57,1	51,7	47,9
Nevie	1,1	1,5	2,1	1,7	0,7
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

viac týchto domácností. Neistota ohľadom budúcnosti sa neprejavuje len vo vysokom podiele tých, ktorí očakávajú zhoršenie finančnej situácie, ale aj relatívne vysokom počte respondentov, ktorí na danú otázku nevedeli odpovedať. Kým pri otázkach týkajúcich sa aktuálnej situácie a vývoja finančnej situácie v posledných troch rokoch bol podiel odpovedí „neviem“ (a teda schopnosť zaujať stanovisko) zanedbateľný, projekčná otázka vyvolala väčšiu mieru neistoty.

Miera očakávaní sa v rámci rómskych domácností podľa typu bydliska odlišovala. Kým medzi Rómami žijúcimi na okrajoch obcí zhoršenie očakávalo 38,7%, takéto obavy zdieľala približne polovica Rómov z rozptýlených obydľí. Rómovia bývajúcí rozptýlene zase vykazovali nižší podiel očakávaní, že situácia sa nezmení, a taktiež nižší podiel vyháňavých odpovedí.

Tab.4.21: Očakávaná zmena finančnej situácie v najbližších 12 mesiacoch podľa typu bývania (v %)

STUPNE HODNOTENIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Výrazné zlepšenie	0,8	0,4	0,0	0,4
Čiastočné zlepšenie	7,1	9,2	9,6	8,6
Bez zmeny	21,7	22,5	16,7	20,3
Čiastočné zhoršenie	26,7	23,3	33,3	27,8
Výrazné zhoršenie	15,4	15,4	17,9	16,3
Nevie	28,3	29,2	22,5	26,7
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

4.5.4. Hodnotenie úrovne spotreby potravín

Prevažujúce negatívne hodnotenie finančnej situácie domácností malo svoju odozvu aj v hodnotení spotreby a úrovne výdavkov vlastnej domácnosti. Takmer tri štvrtiny rómskych domácností považujú súčasnú úroveň spotreby potravín vo svojich domácnostiach za nedostačujúcu: 25,6% ju považuje za úplne neadekvátnu a 47,6% za menej než dostatočnú.

Spotreba potravín domácnosti závisí od počtu jej členov, čo sa odráža v rozložení hodnotení dostatočnosti spotreby

potravín podľa počtu členov domácnosti. Za úplne nepostačujúcu považuje spotrebu potravín 16,5% trojčlenných rómskych domácností, 21,6% päťčlenných a 34,9% domácností s viac ako siedmimi členmi.

4.5.5. Hodnotenie úrovne výdavkov na základné potreby

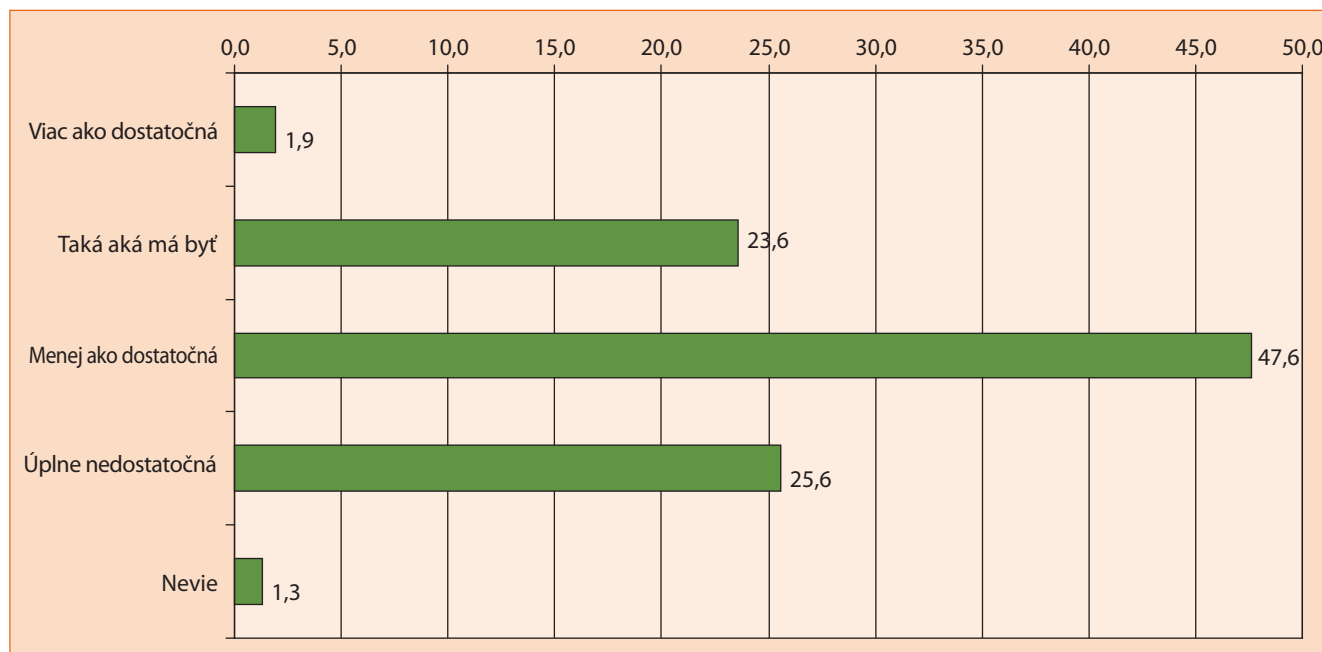
Celkový pesimistický náhľad rómskej populácie na vlastnú ekonomickú situáciu dotvára aj ich nespokojnosť s úrovňou výdavkov, ktoré vynakladajú na stravu a ostatné základné potreby (šatstvo, bývanie). 81,4% rómskych domácností označilo objem výdavkov na základné potreby za menej ako dostačujúci a len 15,7% ho považuje za primeraný („taký ako má byť“). Posudzovanie úrovne výdavkov na stravu a ostatné základné potreby sa v súbore Rómov líšilo podľa typu bydliska. Hoci všade dominujú záporné hodnotenia, názory Rómov žijúcich na okraji obce vyznievajú priaznivejšie. Výdavky na základné potreby hodnotí ako primerané viac než pätina Rómov žijúcich na okraji obce, čo je v porovnaní s podielom Rómov s rovnakým názorom v segregovaných a rozptýlených obydľiach vyššie číslo.

Tab. 4.22: Hodnotenie úrovne výdavkov rómskych domácností na základné potreby podľa typu bydliska (v %)

STUPNE HODNOTENIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Viac než dostačujúci	0,8	1,3	0,8	1,0
Primeraný	11,7	22,1	13,3	15,7
Nepostačujúci	86,3	73,8	84,2	81,4
Neviem	1,3	2,9	1,7	1,9
Domácnosti spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

U príslušníkov priestorovo blízkej populácie bolo rozloženie odpovedí odlišné. Úroveň spotreby potravín označilo za adekvátnu 55,2% z nich. Miera nespokojnosti s úrovňou spotreby potravín (spočítané varianty „menej než dostatočná a „úplne nedostatočná“) bola síce nižšia ako u Ró-

Graf 4.17: Hodnotenie úrovne spotreby potravín v rómskych domácnostiach (v %)

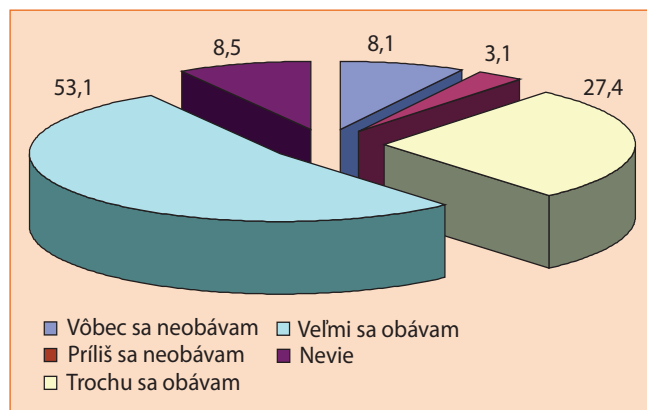

mov, ale aj tak predstavuje vysoké číslo (39,7%). Úroveň výdavkov na zabezpečenie základných potrieb hodnotilo 60% ako neadekvátnu a 35,5% ako primeranú. Z údajov je možné vidieť, že v oboch súboroch prevláda – aj keď s rozličnou intenzitou – negatívne subjektívne hodnotenie úrovne spotreby.

4.5.6. Obavy z budúcnosti

Podobne ako pri odhadoch zmeny finančnej situácie v najbližšom roku, aj pri očakávaní smerom k schopnosti zaistiť základné potreby pre seba a domácnosť prevládala v rómskych domácnostiach pesimizmus. Vyše polovica Rómov vyjadrila veľkú obavu, že toho nebudú schopní a ďalších 27,4% vyjadrilo obavu miernu. Žiadne pochybnosti si nepripúšťalo 8,1%.

Graf 4.18: Hodnotenie schopnosti zabezpečiť domácnosť potravinami a základnými tovarmi počas nasledujúceho roka (rómske domácnosti, v %)

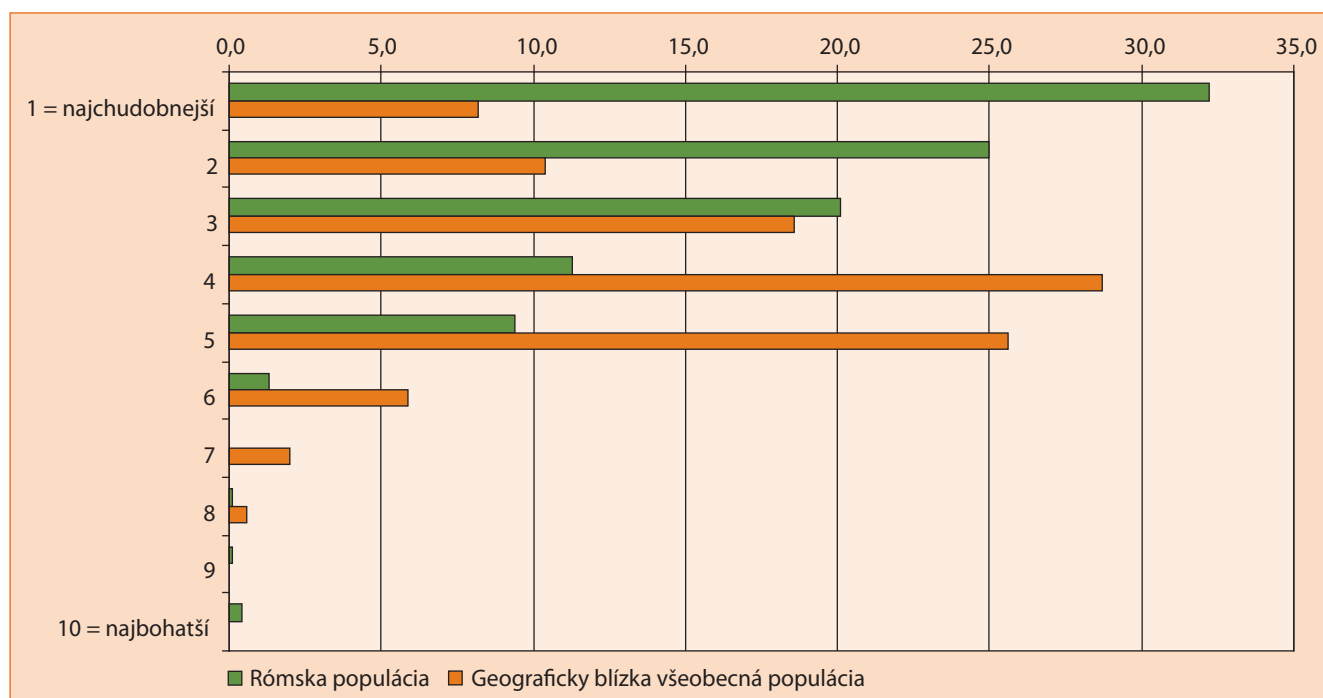
Obavy sa vyskytovali najčastejšie u rómskych domácností žijúcich rozptýlene: 59,1% z nich vyjadrilo veľkú obavu z toho, či budú schopní zabezpečiť základné potreby členov domácností (v porovnaní s 49,6% žijúcich separovane a 50,4% zo segregovaných obcí). Najvyšší percentuálny podiel tých, ktorí takéto obavy vôbec nezdieľajú, bol medzi Rómami žijúcimi na okrajoch obcí.

4.5.7. Sebazaradenie na škále chudoby

Popri otázkach skúmajúcich hodnotenie finančnej situácie a spotreby domácností bola respondentom predložená desaťstupňová škála od 1 (najchudobnejší) po 10 (najbohatší), na ktorej sa mali respondenti zaradiť na základe zhodnotenia vlastnej situácie. Medzi oboma sledovanými súborami sa ukázali podstatné rozdiely v rozložení respondentov do pomyselných priečok. V súbore Rómov sa početnosť s rastúcim stupňom znižovala, čo znamená že so zvyšujúcim sa statusom klesal počet respondentov, ktorí sa do uvedených „tried“ zaradili²⁴. Do najnižšej triedy – medzi najchudobnejších – sa zaradila takmer jedna tretina všetkých Rómov, do druhej najnižšej triedy jedna štvrtina a do tretej najnižšej jedna pätina. V prvých dvoch najnižších stupňoch sa umiestnila viac než polovica rómskych domácností.

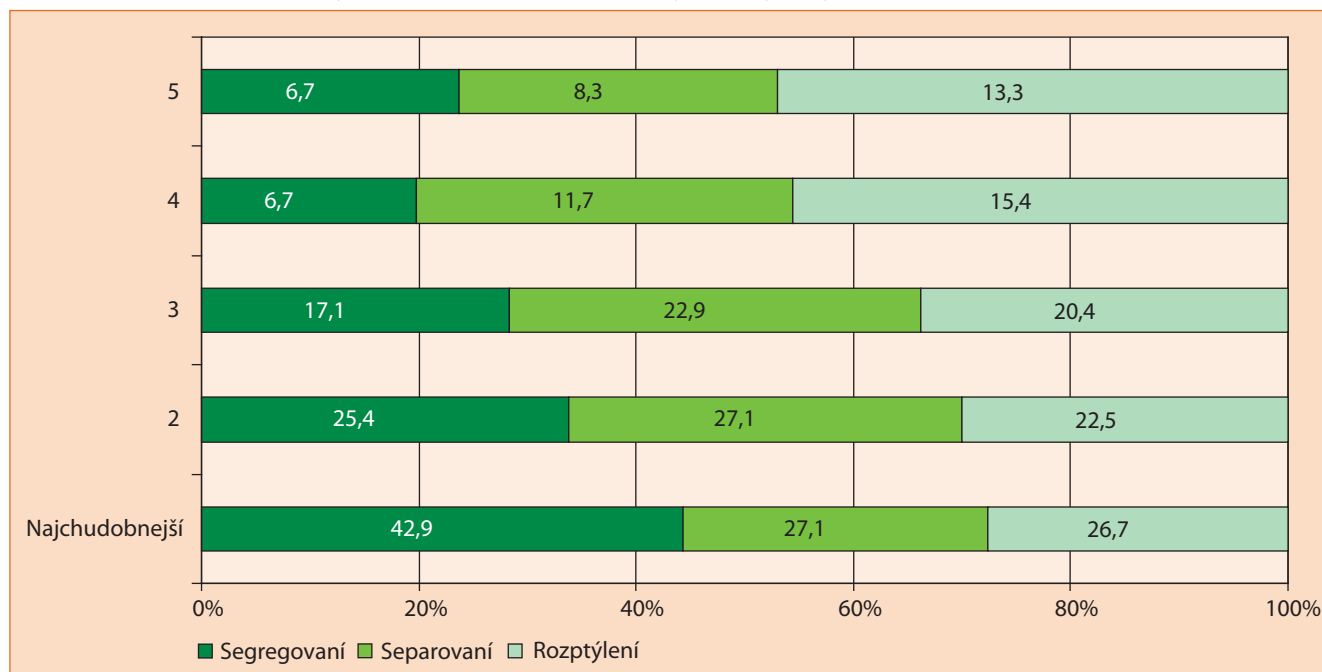
Príslušníci všeobecnej populácie sa najčastejšie zaradili do štvrtej a piatej triedy (blízko priemeru), čo zodpovedá približne výsledkom reprezentatívnych výskumov za populáciu SR zameraných na skúmanie subjektívneho vnímania chudoby. Aj v týchto výskumoch patria medzi najčastejšie obsadzované stupne priemer a podpriemer. V štvrtej triede sa umiestnilo 28,7% majoritnej populácie a v piatej triede 25,6% – spolu viac než polovica. V prvých troch naj-

Graf 4.19: Sebazaradenie na škále chudoby – porovnanie rómskych a geograficky blízkyh všeobecných domácností (v %)

²⁴ Výnimkou sú „triedy“ 8 až 10, avšak ich početnosti sú tak nízke, že nie sú relevantné. Navyše, nízka početnosť a veľmi vysoký status tried dávajú možnosť predpokladať, že odpovede respondentov nemusia odrážať skutočné podmienky domácností.

Graf 4.20: Sebazaradenie rómskych domácností na škále chudoby podľa typu bývania (v %)

nižších triedach podiel nerómskych respondentov rástol so zvyšujúcou sa pozíciou. Pre porovnanie, kým v rámci rómskych domácností bol podiel domácností v dvoch najnižších triedach 57,2 %, medzi priestorovo blízkou majoritou dosiahol tento podiel 18,6 %.

Rozloženia rómskych domácností do predložených desiatich stupňov podľa typu bydliska mali niektoré charakteristiky spoločné a niektoré odlišné. Vo všetkých troch podsúboroch mali domácnosti väčšie zastúpenie v nižších triedach a ich podiel klesal s rastúcim statusom. Rozdiely spočívali v spôsobe, aký mala táto všeobecná formula podoby. Najvyšší podiel respondentov, ktorí seba a svoju domácnosť zaradili medzi najchudobnejšie domácnosti, sa ukázal medzi Rómami žijúcimi v segregovaných osadách. Toto veľmi nízke sebahodnotenie sa týka 42,9 % z nich, čo v porovnaní s Rómami žijúcimi na okraji obce (27,1 %) a v rozptýlených obydliach (26,7 %) predstavuje povšimnutiahodnú odchýlku. V druhej a tretej najnižšej triede bol podiel domácností najvyšší medzi Rómami z okrajov obcí. V tomto podsúbore bol počet respondentov, ktorí sa zaradili do najnižšej a druhej najnižšej triedy rovnaký.

4.6. Hlavné závery kapitoly 4

Údaje ukazujú, že v rámci rómskych komunít existuje vysoká miera odkázanosti na sociálne dávky, keďže takmer

tri štvrtiny domácností v priebehu posledného mesiaca dostali nejaký príjem, ktorý súvisel s hmotnou núdzou. Poberanie tohto typu príjmu bolo rozšírené bez ohľadu na typ bývania a stupeň priestorovej integrácie s majoritnou populáciou. Paradoxne sa tiež ukázalo, že rómske domácnosti nevyužívajú celú škálu nástrojov prístupných v systéme pomoci v hmotnej núdzi, ktoré boli zavedené v rámci sociálnych reforiem. Veľmi nízky počet rómskych domácností je príjemcom príspevku na bývanie, ktorý je určený na úhradu nákladov spojených s bývaním. Medzi dôvody nízkeho počtu poberateľov patria podmienky nároku na príspevok, ktoré mnohé rómske domácnosti nespĺňajú, napriek tomu, že žijú v stave hmotnej núdze. Veľmi nízka miera poberania motivačných štipendií v skúmanom súbore rómskych domácností naznačuje, že nemusí ísť len o nezáujem alebo neochotu rodičov ale, že kritériá pre motivačné štipendium sa „míňajú“ účinkom v situácii charakteristickej pre rizikové komunity. Uvedené fakty by mali vzbudiť pozornosť, keďže ide o nevyužívanie dôležitých nástrojov novej štruktúry sociálnej pomoci.

U väčšiny ukazovateľov sociálnej situácie sa ukázala horšia situácia rómskych domácností v porovnaní s domácnosťami priestorovo blízkej všeobecnej populácie. V rámci rómskych domácností horšie parametre životných podmienok vykázali tie, ktoré žijú segregovane. Pri subjektívnom hodnotení, prevažujú skôr negatívne hodnotenia životnej situácie a obavy z budúcnosti.

5

RÓMSKA POPULÁCIA A VZDELANIE: ŠTRUKTÚRA A SÚVISLOSTI

5. RÓMSKA POPULÁCIA A VZDELANIE: ŠTRUKTÚRA A SÚVISLOSTI

Jedným z kľúčových faktorov, ktorý sa na podmienkach života podieľa rôznymi spôsobmi (priamo aj nepriamo), je vzdelanie. Vzdelanie patrí medzi základné „aktíva“, ktorými disponujú jednotlivci, domácnosti alebo lokality (ľudský kapitál). Od vzdelania sa odvíjajú nie len vzory reprodukčného správania, súvisí s ním aj úspešnosť zapojenia sa a výhod z pôsobenia na trhu práce (zamestnanosť, kvalita práce, odmeňovanie).

V tejto súvislosti treba poukázať na to, že všetky analýzy trhu práce v SR jednoznačne dokladajú, že nezamestnanosť a predovšetkým dlhodobá nezamestnanosť sa najsilnejšie spája s nekvalifikovanou pracovnou silou, ktorá ukončila prípravu na povolanie s nízkym stupňom vzdelania. Takúto tendenciu či koreláciu potvrdzujú nie len analýzy štatistík zamestnanosti a nezamestnanosti (štatistiky evidovanej nezamestnanosti produkované a publikované Ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny, štatistické zisťovania Štatistického úradu SR – napr. Výberové zisťovanie pracovných síl, atď.), ale aj empirické výskumy a analýzy realizované viacerými pracoviskami univerzitného, akademického alebo nezávislého výskumu (Katedra sociológie FF UK, Ekonomická univerzita v Bratislave, Sociologický ústav SAV, Prognostický ústav SAV, Stredisko pre štúdium

Box 13 : Vzdelanie ako faktor zvýšeného rizika chudoby

Podľa správy Svetovej banky (Kiring, 2002) boli s chudobou najsilnejšie späté tri faktory, ktoré sa vzájomným pôsobením posilňujú: dosiahnuté vzdelanie osoby stojacej na čele domácnosti, jej zamestnanecký status, resp. postavenie na trhu práce, a miesto bydliska domácnosti (na jednej strane región a na strane druhej vidiecka alebo mestská oblasť).

Ďalším faktorom determinujúcim chudobu je výška dosiahnutého vzdelania prednostu domácnosti. Počet chudobných jednotlivcov žijúcich v domácnosti, v ktorej mala osoba na čele iba základné vzdelanie, býva vyšší ako priemer.

Pravdepodobnosť rizika upadnutia či zotrvania v chudobe je najvyššia v prípade, ak sa kumulujú niektoré determinujúce faktory chudoby. Sú nimi napr. nízke vzdelanie, zamestnanecký status – mimo trhu práce (nezamestnanosť, najmä dlhodobá), sezónna zamestnanosť, nízko platená práca, jeden rodič v rodine alebo väčší počet detí (resp. vysoký podiel vyživovaných osôb) a určitý región či miesto bydliska.

Medzi populáciou dlhodobo chudobných boli nadštandardne zastúpené ženy, obyvatelia s nízkym vzdelaním (základným alebo nedokončeným základným), rodiny bez zamestnaného člena v produktívnom veku, domácnosti starých ľudí (najmä osamelo žijúci dôchodca alebo dôchodcovský pár), dlhodobo nezamestnaní (nadpriemerné zastúpenie domácnosti s členom, ktorý je nezamestnaný dlhšie ako 6 mesiacov) a domácnosti, v ktorých niektorý člen nepochádzal z krajín EÚ (výskum z Rakúska).

Box 14 : Vzdelanie ako faktor nezamestnanosti

S nízkou kvalifikáciou súvisí marginálne postavenie na trhu práce, ako i vyššie riziko vylúčenia z trhu práce. Najviac evidovaných nezamestnaných pochádza zo skupiny vyučených osôb, osôb s ukončeným základným vzdelaním a bez vzdelania. Medzi dlhodobo nezamestnanými sa trvalo nachádza kategória osôb, ktoré pred vstupom do oficiálnej evidencie pracovali ako pomocní a nekvalifikovaní robotníci.

Ako ukazujú dáta po roku 1989, práve obyvatelia s nízkym stupňom vzdelania patrili medzi skupiny najčastejšie ohrozené stratou zamestnania – a teda aj nízkymi príjmami a v konečnom dôsledku chudobou. Podobne aj rodiny s viacerými deťmi alebo rodiny s jedným rodičom (najčastejšie s matkou) patria v súčasnosti medzi najchudobnejšie.

práce a rodiny /dnešný Inštitút pre výskum práce a rodiny/, Inštitút zamestnanosti, Inštitút pre verejné otázky, Svetová banka, UNDP a veľa ďalších).

5.1. Postup a základné línie analýzy vzdelanostnej situácie rómskej populácie

Analýza sa prioritne sústreďuje na zloženie podľa stupňa dosiahnutého vzdelania, typu navštevovanej školy (miera variácie v rámci domácnosti) a pociťovaných/skrytých bariér a selekčných mechanizmov. Pozornosť sa bude venovať aj „prenosu“ či reprodukcii dosiahnutého vzdelania medzi generáciami a väzbe medzi vzdelaním a uplatnením na trhu práce. V rámci tohto problémového okruhu sa budú sledovať nasledovné dimenzie/témy: úroveň vzdelania, stupeň gramotnosti, dynamika rastu vzdelania, príčiny nízkeho vzdelania, hodnota vzdelania a väzba vzdelania a úspešnosti na trhu práce.

Analýza štruktúry a súvislostí či dôsledkov vzdelania sa primárne sústreďuje na rómsku populáciu, iba u niektorých ukazovateľov sa využije možnosť porovnania so všeobecnou populáciou žijúcou v bezprostrednej blízkosti rómskeho etnika. Porovnanie sa využije pri tých aspektoch a dimenziách, u ktorých neprekáža odlišné vekové zloženie a odlišná štruktúra podľa ekonomickej aktivity u súboru reprezentujúceho blízke okolie Rómov. Rozdiely v zložení rómskeho a nerómskeho súboru nie sú výsledkom pochybenia metodiky a nedostatkov pri zbere dát. Odlišná štruktúra je odrazom reálneho regionálneho rozloženia: vyššia koncentrácia rómskeho obyvateľstva sa obyčajne geograficky spája s blízkosťou „starších“ komunít a obcí.

Základnú triediacu líniu bude predstavovať porovnanie situácie rómskej populácie podľa bydliska. Pôjde o komparáciu troch základných podsúborov: obyvatelia rómskych osád (segregovaní), bývajúci v okrajových častiach obcí (separovaní) a skupina rozptýlených (integrovani). Takýto prístup umožní sledovať efekty integrácie nie len na konečnú úroveň dosiahnutého vzdelania, ale aj identifikovať a zmerať vplyv prekážok rôzneho typu na prístup k vzdelaniu a jeho efektívne uplatnenie pri zaradení a pôsobení na trhu práce. So súborom sa teda prevažne pracuje ako s „(kvázi)oblastným výberom“ – čo znamená, že sa nevyslovujú závery o celom súbore rómskej populácie, ale porovnáva sa navzájom rozloženie dát v jednotlivých podsúboroch vymedzených typom bývania vo vzťahu k majoritnej populácii.

5.2. Špecifikácia analytických súborov a ich základný popis

Pre analýzu vzdelanostnej situácie je nevyhnutné rozlíšiť osoby s ukončeným vzdelaním (ukončenou prípravou na povolanie) od detskej populácie v predškolskom veku či navštevujúcej školu. Pokiaľ ide o osoby s ukončenou školskou dochádzkou, tieto tvorili 55,8% celkového súboru rómskej populácie, zvyšných 44,2% pripadalo na deti a študujúcich. V nasledujúcej časti analýzy sa bude striedavo pracovať s týmito dvomi skupinami rómskej populácie vymedzenými ukončením školskej dochádzky, preto je potrebné venovať pozornosť ich základnému popisu z hľadiska pohlavia, veku a typu bývania.

- Základný popis rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním

Rómovia s ukončenou školskou dochádzkou/prípravou na povolanie predstavovali v konečnom vyjadrení 2 104 osôb. V priemere pripadajú na jednu skúmanú domácnosť približne 3 takéto osoby. Súbor je rovnomerne rozložený do troch skupín podľa stupňa integrácie/separácie bývania, t.j. zostalo zachované tretinové rozdelenie z celkového súboru. V každej skupine sú približne rovnako zastúpené ženy a muži.

Tab. 5.1: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa typu bývania a pohlavia (abs.)

VEKOVÉ SKUPINY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Ženy	360	354	361	1 075
Muži	344	341	344	1 029
Spolu	704	695	705	2 104
Podiel v %	33,5	33,0	33,5	100,0

Z hľadiska veku sú medzi rómskou populáciou s ukončeným vzdelávaním najsilnejšími kategóriami osoby vo veku 30-49 rokov a 15-29 rokov. Veková skupina 50 a viac rokov má síce v porovnaní s predchádzajúcimi dvomi nižšie percentuálne zastúpenie, je však natoľko silné, že umožňuje jemnejšie komparácie. V súbore sa vyskytlo niekoľko málo jednotlivcov, u ktorých sa deklarovalo ukončenie vzdelávania napriek veku nižšiemu ako 15 rokov. Späť sa nedá identifikovať, či išlo o omyl alebo výrazne špecifické situácie, ale aj vzhľadom na veľmi nízke početnosti budú z ďalších analýz vylúčené.

Tab. 5.2: Veková skladba rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa typu bývania (v %)

VEKOVÉ SKUPINY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Menej ako 15 rokov	2,1	1,3	0,7	1,4
15-29 rokov	43,3	37,7	38,0	39,7
30-49 rokov	40,8	40,3	41,1	40,7
50 a viac rokov	13,8	20,7	20,3	18,3
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0
Priemerný vek	34,19	36,57	36,87	35,87

Uvedený demografický popis oprávňuje k záveru, že takéto zloženie výskumnej vzorky podľa pohlavia, veku a typu bývania spĺňa všetky základné predpoklady pre ďalšie podrobnejšie triedenia.

- Základný popis rómskej populácie s neukončeným vzdelávaním

Do súboru detskej a študujúcej rómskej populácie, t.j. s neukončenou školskou dochádzkou či následnou prípravou na povolanie, sa zaradilo 1 665 jednotlivcov (v priemere 2,3 na jednu domácnosť). Ich počet postupne klesá od segregovaných, kde ich je najviac, cez separovaných, po žijúcich rozptýlene, čo zodpovedá celkovému zastúpeniu detskej zložky v rámci podsúborov vymedzených typom bývania. Skladba podľa pohlavia je vyvážená tak v celom súbore jednotlivcov s neukončeným vzdelávaním, ako aj v rámci jednotlivých stupňov integrácie/segregácie (cca 50%).

Tab. 5.3: Zloženie rómskej populácie s neukončeným vzdelávaním podľa typu bývania a pohlavia (abs.)

VEKOVÉ SKUPINY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Ženy	314	288	247	849
Muži	343	258	215	816
Spolu	657	546	462	1 665
Podiel v %	39,5	32,8	27,7	100,0

Z hľadiska veku absolútne prevažujú vekové skupiny do 15 rokov, teda predškolský vek a vek povinnej školskej dochádzky. Deti predškolského veku (veková skupina 0-5 rokov) dosiahla 39% zastúpenie a deti školského veku (6-14 rokov) tvorili 48,3% rómskej populácie s neukončeným vzdelaním. Len minimálne je medzi rómskou populáciou s neukončeným vzdelávaním zastúpená populácia staršia ako 15 rokov. V celkovom súbore je to len 12,8%, pričom podiely sa pri porovnaní podľa typu bývania veľmi neodlišujú.

Tab. 5.4: Veková skladba rómskej populácie s neukončeným vzdelávaním podľa typu bývania (v %)

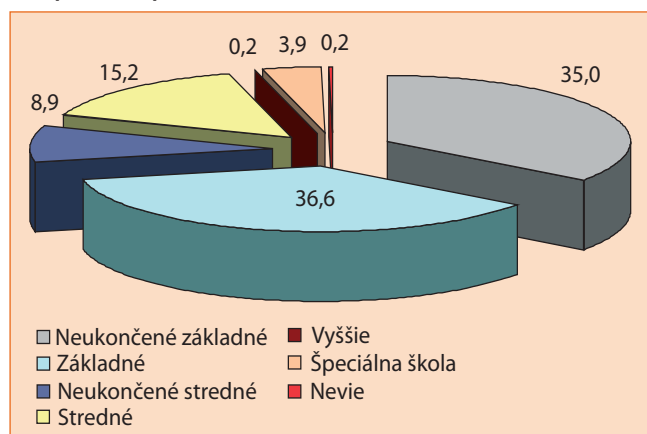
VEKOVÉ SKUPINY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Menej ako 6 rokov	41,2	36,8	38,5	39,0
6-14 rokov	46,9	49,3	49,4	48,3
15-29 rokov	11,9	13,6	11,7	12,4
30-49 rokov	-	0,4	0,4	0,2
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0
Priemerný vek	7,46	8,09	8,14	7,86

O dominancii veľmi malých detí v rámci tohto súboru svedčí aj priemerný vek – okolo 8 rokov, v podsúbore bývajúcich v osadách dokonca len necelých 7,5 roka. Vo vzťahu k vzdelaniu bude nutné súbor používať len pri ilustrácii veľmi špecifických aspektov (návštevnosť špeciálnych škôl a podobne).

5.3. Stupeň dosiahnutého vzdelania

Z celkového súboru skúmanej rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním tvorili až 35 % osoby, ktoré nedokončili základnú školu. Približne rovnaký podiel (36,6 %) pripadal na jednotlivcov, ktorí skončili svoje vzdelávanie základnou školou. Iba necelá štvrtina skúmaného súboru (24,3 %) pokračovala po ukončení základnej školy v ďalšom vzdelávaní. Z toho takmer 9 % neúspešne (prípravu na povolanie na strednej škole prerušili a skončili so statusom neukončené stredoškolské vzdelanie) a len 15,4 % skúmanej rómskej populácie dosiahlo stredné alebo vyššie vzdelanie. Z celkového súboru pripadali necelé 4 % na absolventov špeciálnych škôl.

Graf 5.1: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa stupňa vzdelania (v %)

Z hľadiska pohlavia sa v rámci skúmaného súboru prejavili isté odlišnosti. V rámci skupiny žien bolo v porovnaní s mužmi viac zastúpené neukončené základné a základné vzdelanie, menší podiel získali ženy za vyššie stupne vzdelania. Podiel absolvujúcich špeciálne školy bol u mužov i žien približne rovnaký (4 %). Celkovo sa dá vzdelanostná štruktúra skúmaných rómskych žien hodnotiť ako mierne zaostávajúca za vzdelanostnou štruktúrou mužov.

Tab. 5.5: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa stupňa vzdelania a pohlavia (v %)

STUPEŇ VZDELANIA	Muži	Ženy	Spolu
Neukončené základné	32,2	37,7	35,0
Základné	33,8	39,3	36,6
Neukončené stredné	10,4	7,5	8,9
Stredné	19,2	11,4	15,2
Vyššie	0,3	0,1	0,2
Špeciálna škola	4,1	3,8	3,9
Nevie	0,1	0,3	0,2
Spolu	100,0	100,0	100,0

Výraznejšie diferencie sa prejavili podľa veku. Podiel neukončeného základného vzdelania bol najvyšší v rámci najstaršej vekovej skupiny nad 50 rokov a s klesajúcim vekom sa postupne znižoval. Aj tak však podiel neukončeného základného vzdelania prekročil u najmladšej skupiny jednu štvrtinu (25,8 %). U najmladšej vekovej skupiny sa v porovnaní s ostatnými vekovými kategóriami prejavil zvýšený podiel základného (takmer 41 %) a neukončeného stredoškolského vzdelania (11,5 %). Je zaujímavé, že ukončené stredoškolské vzdelanie nezískalo najvyššie zastúpenie u najmladšej, ale u strednej vekovej kategórie. Kým u najmladších získali jednotlivci so stredoškolským vzdelaním podiel 13,7 %, v rámci strednej generácie vymedzenej vekom 30-49 rokov to bolo takmer 20 %. Stredoškolské vzdelanie nedosiahlo v najstaršej vekovej kategórii ani 10 %. Najvyšší podiel jednotlivcov, ktorí sa vzdelávali v špeciálnej škole, sa dosiahol u najmladšej vekovej skupiny – 7,5 %. V zostávajúcich dvoch starších vekových skupinách tento podiel neprekročil 2 %.

U vzdelania skúmanej rómskej populácie akoby sa prejavovali dve tendencie: smerom k mladšej generácii vzdelanostná úroveň narastá, ale len po stupeň „neukončená stredná škola“. Ukončené stredoškolské vzdelanie je najviac zastúpené v strednej generácii. Na druhej strane – u najmladšej generácie sa zvýšil výskyt absolventov špeciálnej školy.

Tab.5.6: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa stupňa vzdelania a veku (v %)

STUPEŇ VZDELANIA	15-29 rokov	30-49 rokov	50 a viac rokov	Priemerný vek
Neukončené základné	25,8	33,9	52,5	39,9
Základné	40,9	34,7	34,3	34,9
Neukončené stredné	11,5	9,5	2,4	30,7
Stredné	13,7	19,8	9,5	34,8
Vyššie	0,4	0,1	-	28,7
Špeciálna škola	7,5	1,9	1,1	26,8
Nevie	0,2	0,1	0,3	39,0
Spolu	100,0	100,0	100,0	35,9

Naznačené tendencie potvrdzujú aj priemerné veku za jednotlivé stupne vzdelania. Za neukončenú základnú školu dosiahol priemerný vek takmer 40 rokov, pri ukončenom základnom to bolo 35 rokov a pri neukončenom strednom vzdelaní klesol priemerný vek na necelých 31 rokov. Za ukončené stredoškolské vzdelanie sa priemerný vek opäť priblížil k 35 rokom. Čo sa týka špeciálnych škôl, priemerný vek sa pohyboval na oveľa nižšej úrovni – dosiahol 26,8 rokov.

Nárast podielu špeciálnych škôl potvrdzuje aj štruktúra súčasnej detskej populácie. Pri pohľade na aktuálnych žiakov a študentov (súbor rómskej populácie s neukončeným vzdelávaním) sa podiel navštevujúcich špeciálne školy zvýšil až na 12 %. Pritom najnižší podiel bol zaznamenaný v rámci rómskych domácností bývajúcich rozptýlene (8,7 %) a najvyšší v rámci obyvateľov osád (až 14,8 %).

Tab. 5.7: Zloženie rómskej populácie s neukončeným vzdelávaním podľa stupňa vzdelania a typu bývania (v %)

STUPEŇ VZDELANIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Neukončené základné	81,4	84,4	86,8	83,9
Neukončené stredné	3,5	3,3	3,7	3,5
Vyššie	-	0,2	0,4	0,2
Špeciálna škola	14,8	11,4	8,7	12,0
Nevie	0,4	0,7	0,4	0,5
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Rast návštevnosti špeciálnych škôl u mladej rómskej generácie má tri možné vysvetlenia. Prvým je, že v minulosti neexistovala široká sieť špeciálnych škôl a potenciálni frekventanti navštevovali bežnú základnú školu, ktorú neukončili. Ako druhé by sa núkala možnosť, že predpoklady pre zaradenie do bežného systému vzdelávania sa u mladej rómskej generácie v poslednom období zhoršili. Tretím možným vysvetlením by mohlo byť konštatovanie, že zaradovanie rómskych detí do špeciálnych škôl sa v posledných rokoch zvýšilo bez reálneho a objektívneho posúdenia ich vzdelávacích predpokladov. V procese zaradovania a preradovania rómskych detí sú zisťované aj prípady diskriminácie²⁵ (Tomatová 2004; Monitoring..., 2001; Správa..., ŠŠI 2004). Realizované výskumy a monitoriny (IVO, SNSLP, SGI) naznačujú, že najpravdepodobnejším je tretí uvádzaný dôvod – zamieňanie neznalosti či neovládania slovenského jazyka s nedostatočnými predpokladmi pre vzdelávanie, záujem o naplnenie špeciálnych škôl, riešenie absencie hygienických návykov u rómskych detí ich odsúvaním do špeciálnych škôl a podobne. Riešeniu by mohlo napomôcť zavedenie povinného nultého ročníka a využitie práce asistentov učiteľa pre tieto deti.

Tab. 5.8: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa stupňa vzdelania a typu bývania (v %)

STUPEŇ VZDELANIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Neukončené základné	44,2	37,4	23,5	35,0
Základné	36,7	31,5	41,5	36,6
Neukončené stredné	6,5	9,4	10,8	8,9
Stredné	8,5	18,1	19,1	15,2
Vyššie	0,1	0,3	0,1	0,2
Špeciálna škola	3,9	3,1	4,7	3,9
Nevie	0,1	0,1	0,3	0,2
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Z hľadiska typu bývania vykázali najhoršiu vzdelanostnú štruktúru obyvatelia segregovaných osád. Bol u nich zaznamenaný výrazne vyšší výskyt neukončeného základného vzdelania – až 44,2 %, kým v rámci skupiny rómskych obyvateľov bývajúcich rozptýlene to bolo približne o polovicu menej (23,5 %). Na druhej strane, podiel ukončeného základného, ale najmä stredného vzdelania sa u obyvateľov osád vyskytoval výrazne menej (8,5 % v porovnaní s 18-19 %). Na návštevnosť špeciálnych škôl nemal typ bývania výraznejší vplyv. Podrobnejšiu vzdelanostnú štruktúru podľa typu bývania a vzdelania uvádza tabuľka 5.9.

Tab. 5.9: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa stupňa vzdelania a typu bývania (v %)

STUPEŇ VZDELANIA	Veková skupina	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Neukončené základné	15-29 rokov	32,1	28,6	16,0
	30-49 rokov	47,7	33,9	20,1
	50 a viac rokov	61,9	56,7	41,8
Základné	15-29 rokov	43,6	35,3	43,3
	30-49 rokov	33,3	32,1	38,5
	50 a viac rokov	30,9	25,5	45,4
Neukončené stredné	15-29 rokov	7,1	13,1	14,8
	30-49 rokov	8,1	9,0	11,5
	50 a viac rokov	1,0	3,5	2,1
Stredné	15-29 rokov	8,4	15,5	17,9
	30-49 rokov	10,2	23,5	25,7
	50 a viac rokov	5,2	13,5	8,5
Vyššie	15-29 rokov	0,3	0,8	-
	30-49 rokov	-	-	0,3
	50 a viac rokov	-	-	-
Špeciálna škola	15-29 rokov	8,1	6,3	8,0
	30-49 rokov	0,7	1,4	3,5
	50 a viac rokov	1,0	0,7	1,4

Väčšina stredoškolského vzdelania, ktoré sa v rámci skúmanej rómskej populácie objavovalo, nepripadala na strednú školu s maturitou, ale na učňovskú školu. Výučný list získalo približne 15 % súboru, maturitné vysvedčenie však len necelé 2 %. Výskyt vyšších titulov bol iba ojedinelý. Viac ako 80 % rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním zostáva teda bez akéhokoľvek osvedčenia pre trh práce. Výsledný stav sa zhoršuje s mierou segregácie bývania: najhoršie výsledky vykázali obyvatelia segregovaných osád, kde ani podiel výučných listov neprekročil 8 %.

Tab. 5.10: Zloženie rómskej populácie s neukončeným vzdelávaním podľa osvedčenia/titulu a typu bývania (v %)

DOSIAHNUTÉ OSVEDČENIE/TITUL	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Výučný list	7,8	16,1	19,5	14,5
Maturitné vysvedčenie	0,8	3,7	1,5	1,9
Titul Bc.	-	-	0,2	0,1
Titul Ing, Mgr	-	0,2	-	0,1
Žiadny	91,4	80,0	78,8	83,5
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Analýza rómskej populácie z hľadiska dosiahnutého stupňa vzdelania ukázala značné zaostávanie v porovnaní s celkovou vzdelanostnou štruktúrou populácie SR. Kým za celú SR prekročil podiel vyššieho ako základného vzdelania 90 %, u rómskej populácie základné vzdelanie stále dominuje, dokonca má významné zastúpenie neukončené základné vzdelanie. I keď sa u mladšej generácie parametre zlepšujú, výrazný zvrät sa zatiaľ nepodarilo dosiahnuť. Ako problémový sa javí fakt, že ukončené stredoškolské

²⁵ Ide najmä o vytváranie segregovaných tried a škôl, paušálne požiadavky na odborné diagnostikovanie, odborné vyšetrenie až po zaradení do špeciálnej školy-triedy, krátkosť vyšetrenia, atď. (Tomatová, 2004a, 2004b).

vzdelanie má pri porovnaní medzi staršou a strednou generáciou lepšie parametre za strednú generáciu, ale z porovnania strednej a najmladšej generácie vychádza taktiež lepšie stredná generácia. Hoci v priebehu rokov došlo k miernemu nárastu vzdelanostnej úrovne vymedzenej dosiahnutým stupňom vzdelania, v poslednom období ako keby sa tento pozitívny trend oslabil. Znepokojujúci je tiež rast návštevnosti špeciálnych škôl u najmladšej generácie. Ak je vzdelanie jedným zo základných predpokladov úspešného zaradenia sa na trh práce a následného zníženia rizika chudoby a sociálnej exklúzie, načrtnutá situácia neponúka príliš optimistické prognózy.

Aj v rámci rómskej populácie sa objavujú väčšie či menšie rozdiely. Popri veku je významným diferenciacným znakom úroveň segregácie bývania. Najhoršia situácia sa ukázala v prípade obyvateľov rómskych osád. Pri tak nízkom stupni vzdelania a dosiahnutom osvedčení o vzdelaní v kombinácii so segregovaným bývaním je ťažké nájsť akékoľvek zmysluplné uplatnenie na trhu práce. Riziko odkázanosti na sociálne dávky a uviaznutia v pasci chudoby je v tomto prostredí obrovské. Tiež pri generačnom porovnaní sa za toto prostredie prejavil iba minimálny pokrok.

5.4. Porovnanie návštevnosti školy a dosiahnutého stupňa vzdelania s generáciou rodičov

Ako sa ukázalo z výskumných dát, nie všetci rómski obyvatelia boli zaradení do systému vzdelávania. Pri odpovedi na otázku, či niekedy v živote chodili do školy, sa objavili aj záporné odpovede. Z celkového súboru 2 104 skúmaných rómskych obyvateľov s ukončeným vzdelávaním uviedlo 4,3 %, že do školy nikdy nechodili.* Opäť bola situácia vyhranenejšia za skupinu žijúcich segregovane, kde podiel tých, ktorí nikdy nechodili do školy, dosiahol takmer 6 %.

Tab. 5.11: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa návštevnosti školy a typu bývania (v %)

NAVŠTEVOVANIE ŠKOLY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Áno	94,2	97,5	95,6	95,7
Nie	5,8	2,5	4,4	4,3
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Medzi príčinami vypadnutia zo systému vzdelávania sa najčastejšie objavovali zdravotné problémy a zdravotné postihnutie (takmer jedna tretina z tých, ktorí nikdy školu nenavštevovali). Ako druhý najčastejší dôvod sa uvádzala povinnosť pracovať alebo pomáhať doma (vyše 19 % odpovedí). K frekventovanejším dôvodom sa ešte zaradilo to, že rodičia neposielali dieťa do školy a nezaujímajú o školu. Nedostatok finančných prostriedkov na náklady spojené so vzdelávaním a na vhodné oblečenie uviedlo 4,5 % relevantných prípadov.

Porovnanie návštevnosti školy s rodičovskou generáciou naznačuje, že situácia sa podstatnejším spôsobom zmenila. Z rodičovskej generácie takmer pätina otcov nenavšte-

vovala počas svojho života školu, z matiek to bol ešte vyšší podiel (22,5 %). Takýto podiel je takmer 5-krát vyšší ako v generácii detí.

Tab. 5.12: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa návštevnosti školy otca a mamy a typu bývania (v %)

NAVŠTEVNOSŤ ŠKOLY – OTEC	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Áno	74,6	83,9	78,0	78,7
Nie	22,7	15,6	20,6	19,7
NAVŠTEVNOSŤ ŠKOLY-MATKA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Áno	72,4	77,1	79,2	76,2
Nie	25,0	22,1	20,4	22,5

Tab. 5.13: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa stupňa vzdelania otca a typu bývania (v %)

STUPEŇ VZDELANIA – OTEC	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Neukončené základné	51,5	37,2	31,9	40,1
Základné	30,7	36,6	39,3	35,6
Neukončené stredné	3,0	1,8	5,2	3,3
Stredné	3,8	8,4	10,3	7,5
Vyššie	-	0,2	0,4	0,2
Špeciálna škola	0,8	1,0	1,0	1,0
Nevie	10,1	14,8	11,8	12,3
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Taktiež zastúpenie stredoškolského vzdelania bolo v rodičovskej generácii oveľa zriedkavejšie. Neukončené stredoškolské vzdelanie malo len 3,3 % otcov a strednú školu ukončilo len 7,5 % z nich. V generácii ich detí neúplné a úplne stredoškolské vzdelanie dosiahlo spolu viac ako 20 %, t. j. viac ako dvojnásobok.

5.5. Výsledky vzdelávania – úroveň gramotnosti

Dosiahnutý stupeň vzdelania je iba jedným, navyše formálnym ukazovateľom úrovne vzdelania. Efektívnosť vzdelávacieho procesu, respektíve dopady nezariadenia do školského systému merali vo výskume dva indikátory gramotnosti: schopnosť čítať noviny a schopnosť napísať jednostránkový list.

Tab. 5.14: Rómska populácia nenavštevujúca školu podľa schopnosti čítať noviny a typu bývania (v %)

SCHOPNOSŤ ČITAŤ NOVINY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Áno, s problémami	7,5	5,9	9,7	8,0
Nie	92,5	94,1	90,3	92,0
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Gramotnosť tých rómskych obyvateľov, ktorí z rôznych dôvodov nikdy nenavštevovali školu, bola veľmi obme-

* Podsúbor s ukončeným vzdelaním tvoria tí, ktorí/é majú viac ako 15 rokov a už nenavštevujú školu

dzená. Absolútna väčšina z nich nedokáže prečítať noviny (92%), zvyšných 8% noviny s problémami prečíta. Situácia vyznela rovnako pri posudzovaní schopnosti napísať jednostranový list: 92% list napísať nedokáže, 8% túto aktivitu síce vie spraviť, ale s problémami. Vypadnutie zo systému vzdelávania takmer na 100% má za následok negramotnosť. Typ bývania na tejto skutočnosti takmer nič nemení.

Tab. 5.15: Rómska populácia nenavštevujúca školu podľa schopnosti napísať list a typu bývania (v %)

SCHOPNOSŤ NAPÍSAŤ LIST	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Áno, s problémami	7,5	11,8	6,5	8,0
Nie	92,5	88,2	93,5	92,0
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Avšak ani návštevnosť školy nie je zárukou gramotnosti. Takmer 20% dospelých rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním a navštevujúcej niekedy v živote školu, dokáže čítať noviny len s problémami (14%) alebo vôbec nie (4,3%). U tejto skúmanej skupiny je výsledný stav značne odlišný podľa typu bývania. Za rómsku populáciu bývajúcú rozptýlene dosiahol podiel osôb majúcich problémy s čítaním novín 10%, za obyvateľov segregovaných osád to bolo takmer 30%.

Tab. 5.16: Rómska populácia navštevujúca školu podľa schopnosti čítať noviny a typu bývania (v %)

SCHOPNOSŤ ČÍTAŤ NOVINY	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Áno, ľahko	71,4	83,5	90,0	81,7
Áno, s problémami	20,9	14,1	7,2	14,0
Nie	7,7	2,4	2,8	4,3
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Ešte negatívnejšie vyznela úroveň gramotnosti rómskej populácie cez schopnosť napísať jednostránkový list. Napriek návštevnosti školy deklarovalo až 24,7% dospelých populácie s ukončeným vzdelávaním, že list buď vôbec nedokáže napísať (6,9%) alebo to dokáže urobiť iba s problémami (17,8%).

Tab. 5.17: Rómska populácia navštevujúca školu podľa schopnosti napísať list a typu bývania (v %)

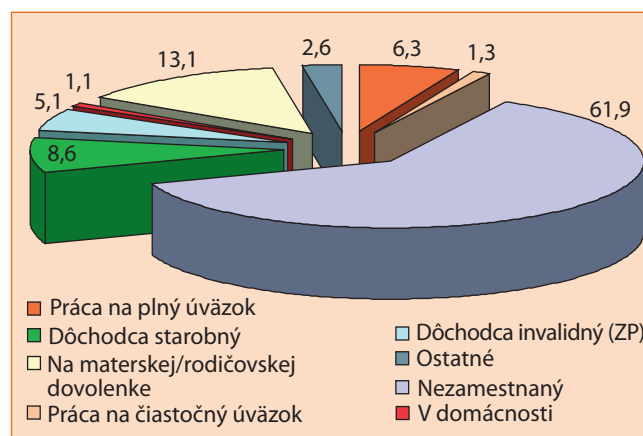
SCHOPNOSŤ NAPÍSAŤ LIST	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Áno, ľahko	62,1	78,3	85,0	75,3
Áno, s problémami	27,4	16,4	10,0	17,8
Nie	10,5	5,3	4,9	6,9
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Opäť sa aj pri tomto ukazovateli gramotnosti preukázala podmienenosť typom bývania: v rámci segregovaných rómskych obyvateľov dokáže list bez problémov napísať len približne 62%, kým u integrovaných je to 85%, t.j. rozdiel vyše 20%. Segregácia v mnohých prípadoch znamená stratu nadobudnutých zručností, prípadne obmedzenie možností takéto gramotnosti získať (málo podporné a stimulačné prostredie).

5.6. Väzba vzdelania na úspešnosť na trhu práce

Nízky stupeň dosiahnutého vzdelania a nízka kvalita vzdelania predstavujú, podľa mnohých štúdií, významnú bariéru pre uplatnenie sa na trhu práce. Štruktúra skúmanej rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa aktuálneho ekonomického statusu tieto zistenia len opätovne potvrdzuje. Napriek pomerne mladej výskumnej vzorke (priemerný vek za jednotlivcov s ukončeným vzdelávaním 36 rokov), len 7,6% bolo zaradených na trh práce. 6,3% pracovalo na plný úväzok alebo boli SZČO, zostávajúcích 1,3% vykonávalo prácu na čiastočný úväzok, resp. malo sezónne zamestnanie. Absolútna väčšina súboru, takmer 62%, bolo nezamestnaných. Starobní dôchodcovia tvorili necelých 9% a invalidní dôchodcovia vyše 5%. V domácnosti alebo na materskej či rodičovskej dovolenke bolo takmer 15% celkového súboru a zostávajúcích 2,6% malo ešte iné statusy.

Graf 5.2: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa aktuálneho ekonomického statusu (v %)

V aktuálnom ekonomickom statuse rómskych žien a mužov sa prejavili dosť podstatné diferencie. Nie len že v rámci žien bolo výrazne menej nezamestnaných osôb (50,6% zo žien vz. 73,8% z mužov) a výrazne viac jednotlivcov čerpajúcich voľno z dôvodu starostlivosti o malé deti (takmer štvrtina žien, u mužov iba 1%). V skupine žien mali dvojnásobne vyššie zastúpenie aj poberateľky starobného dôchodku. Výsledný podiel pripadajúci na pracujúce osoby bol potom za rómske ženy podstatne nižší ako u mužov (len 4,2% zo všetkých žien s ukončeným vzdelávaním). Vyrovnané z hľadiska pohlavia bolo iba zastúpenie jednej kategórie, a to invalidných dôchodcov (5,1%).

Tab. 5.18: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa ekonomického statusu a pohlavia (v %)

EKONOMICKÝ STATUS	Muži	Ženy	Spolu
Práca na plný úväzok	9,4	3,3	6,3
Práca na čiastočný úväzok	1,7	0,9	1,3
Nezamestnaný	73,8	50,6	61,9
Dôchodca starobný	5,9	11,1	8,6
Dôchodca invalidný (ZP)	5,1	5,1	5,1
V domácnosti	0,5	1,7	1,1
Na materskej/rodičovskej dovolenke	1,1	24,7	13,1
Ostatné	2,6	2,6	2,6
Spolu	100,0	100,0	100,0

Pri porovnaní cez typ bývania sa potvrdila očakávaná horšia participácia na trhu práce obyvateľov segregovaných osád, z ktorých v čase realizácie prieskumu pracovalo len 4 %. U zostávajúcich dvoch skupín to bolo dvojnásobne viac, avšak aj tak sa ich podiel pohyboval na veľmi nízkych hodnotách – na úrovni alebo tesne nad úrovňou 9 %. Medzi obyvateľmi rómskych osád sa objavilo zvýšené zastúpenie nezamestnaných (tvorili viac ako 66 % súboru) a jednotlivcov na dovolenke súvisiacej so starostlivosťou o malé dieťa. Podiel starobných dôchodcov bol v rámci segregovaných najnižší, čo súvisí s celkovým zložením analyzovaného súboru podľa veku (najmladšia skupina).

Tab. 5.19: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa ekonomického statusu a bývania (v %)

EKONOMICKÝ STATUS	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Práca na plný úväzok	3,4	8,2	7,4	6,3
Práca na čiastočný úväzok	0,7	1,6	1,6	1,3
Nezamestnaný	66,1	59,6	60,1	61,9
Dôchodca starobný	6,1	9,1	10,5	8,6
Dôchodca invalidný (ZP)	4,4	4,6	6,2	5,1
V domácnosti	1,0	1,0	1,3	1,1
Na materskej/rodičovskej dovolenke	15,9	12,8	10,6	13,1
Ostatné	2,4	3,2	2,3	2,6
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

I keď participácia na trhu práce je za skúmaný súbor rómskej populácie celkovo veľmi nízka, dáta ukázali vplyv vzdelania na mieru tejto participácie. Podiel pracovne angažovaných sa s každým stupňom dosiahnutého vzdelania zvyšoval – až na viac ako 20% podiel spomedzi osôb s ukončeným stredoškolským vzdelaním. Priamoúmerne k tomu sa u ukončeného stredoškolského vzdelania zredukoval

podiel osôb na materskej či rodičovskej dovolenke a tiež podiel nezamestnaných osôb. Na druhej strane možno vidieť, že napriek ukončenému stredoškolskému vzdelaniu dosiahlo zastúpenie nezamestnaných aj u tejto kategórie takmer 60 %. Vzdelanie síce zvyšuje u skúmanej populácie šance na trhu práce, na redukcii miery nezamestnanosti sa ale zatiaľ príliš zreteľne neprejavilo.

5.7. Hlavné závery kapitoly 5

Výskumné údaje ukázali veľmi nízku účasť rómskej populácie na trhu práce, ktorá je ešte znížená u obyvateľov segregovaných osád a u žien. Preukázal sa tiež vplyv dosiahnutého stupňa vzdelania na zamestnanosť.

Za jeden zo základných faktorov určujúcich marginálne postavenie rómskej populácie na trhu práce možno označiť nedostatočné zručnosti, schopnosti, ľudský kapitál indikovaný hlavne vzdelaním. Nízka úroveň vzdelania, keď významná časť rómskej populácie nemá ani dokončenú základnú školu (nezriedka ovplyvnené nedostatočnou znalosťou slovenského jazyka) je nie len dnes, ale bude s veľkou pravdepodobnosťou aj v budúcnosti, základným a určujúcim nedostatkom či prekážkou na trhu práce. Najhoršia je pozícia rómskych obyvateľov bez ukončeného základného vzdelania a so základným vzdelaním.

Úlohu vzdelania z hľadiska dlhodobých perspektív je značná: vyššia úroveň školského vzdelania dáva rómskym obyvateľom lepšie vyhliadky na uplatnenie sa na trhu práce. Z analýzy je však zrejmé, že tendencia k zlepšeniu vzdelanostnej úrovne rómskej populácie je v poslednom období slabá, dokonca u niektorých mladších vekových skupín došlo ku zhoršeniu. K dosiahnutiu širších efektov sú potrebné ďalšie podporné opatrenia a zmena vzorcov správania.

Tab. 5.20: Zloženie rómskej populácie s ukončeným vzdelávaním podľa ekonomického statusu a vzdelania (v %)

EKONOMICKÝ STATUS	NZ	Z	NS	S	Vyššie	ŠPŠ
Práca na plný úväzok	1,2	5,0	9,2	21,3	25,0	1,2
Práca na čiastočný úväzok	0,6	1,6	2,2	1,9	25,0	-
Nezamestnaný	60,6	66,3	66,8	58,4	25,0	64,2
Dôchodca starobný	15,5	6,2	1,6	4,4	-	2,5
Dôchodca invalidný (ZP)	7,5	4,5	1,6	2,9	-	8,6
V domácnosti	1,1	1,5	0,5	1,0	-	-
Na materskej/rodičovskej dovolenke	12,4	13,9	17,4	8,6	25,0	23,5
Ostatné	1,1	1,1	0,5	1,6	-	-
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

6

RÓMSKA POPULÁCIA A TRH PRÁCE: INKLÚZIA – EXKLÚZIA

6. RÓMSKA POPULÁCIA A TRH PRÁCE: INKLÚZIA – EXKLÚZIA

Vzťah inklúzie/exklúzie a sféry práce je mnohoúrovňový a zložitý: exklúzia z jednej sféry práce nemusí automaticky znamenať exklúziu z ostatných oblastí. Dôležitosť pracovnej oblasti podčiarkuje aj fakt, že účasť vo formálnom trhu práce sa všeobecne považuje za najvýznamnejšiu inklúziu dimenziu.

Box 15 : Štandardné a neštandardné formy práce (van Berkel, Moller 2002)

Najnovšia literatúra z oblasti zamestnanosti rozlišuje medzi prácou, ktorá zahŕňa ekonomické a sociálne práva, nie len inklúziu (formálny trh práce) a prácou, ktorá inkluduje, ale nezahŕňa ekonomické a sociálne práva (neplatená práca, neformálny trh práce). R. van Berkel v tejto súvislosti hovorí o štandardnej a neštandardnej práci. Štandardná práca je práca na plný úväzok, plne a formálne platená (založená na pracovnej zmluve, formálnych právach a povinnostiach), ide vlastne o formálne zamestnanie na primárnom trhu práce. Medzi neštandardné formy práce zahŕňa nasledovné druhy: nepravidelná práca (čiastkový úväzok s fixnou zmluvou, ide o formu práce odvodenú od štandardnej práce na formálnom trhu práce, tzv. flexibilné formy práce); práca v rámci programov zamestnanosti (práca so mzdou, ktorá je čiastočne alebo plne hradená zo štátnych zdrojov, práca na sekundárnom trhu práce); cieľový tréning (zameraný na uplatňovanie vzdelania v pracovnom prostredí); neplatená práca (v rámci rodinných alebo príbuzenských či priateľských sietí, aj dobrovoľnícka či komunitná práca); neformálna práca (platená práca bez zdanenia, sociálneho zabezpečenia a pracovného práva).

Takmer od samého počiatku, odkedy sa problém nezamestnanosti na Slovensku objavil, sa verejná diskusia i politická prax viac alebo menej intenzívne vracia k otázke aktívnej podpory a pomoci zamestnávania a stabilného začlenenia rómskej populácie do formálneho trhu práce (množstvo odborných publikácií i novinových článkov, formálne politické dokumenty, ako národné akčné plány zamestnanosti, sociálnej inklúzie či strategické materiály venované integrácii rómskych obyvateľov). Na iné možné formy pracovnej zaangažovanosti upozornila aj štúdia UNDP (Únik..., 2003).

Na jednej strane sú známe prípady, kedy sa inklúzii rómskych obyvateľov darí, na druhej strane sa nezriedka ozývajú hlasy (aj z oficiálnej roviny) zdôrazňujúce malý záujem a slabú aktivitu samotných Rómov nájsť si pracovné uplatnenie na trhu práce. Na mnohých konferenciách sa diskutovala tiež otázka slabej efektivity vytvorených opatrení aktívnej politiky trhu práce (napríklad na konferencii „Eliminácia diskriminácie Rómov na trhu práce“, dňa 30. marca 2006, organizovanou Medzinárodnou helsinkou feredáciou, Európskym centrom pre práva Rómov, Európskou informačnou kanceláriou a Nadáciou Milana Šimečku.)

Box 16 : Zamestnanosť a nezamestnanosť v SR

Zamestnanosť v SR sa v roku 2005 pohybovala na úrovni 49,8 za populáciu staršiu ako 15 rokov a 57,7 za vekovú skupinu 15-64 rokov. Už dlhodobo sa prejavujú rozdiely v zamestnanosti žien a mužov – zamestnanosť žien je podstatne nižšia: muži 15+ rokov = 57,8, ženy 15+ rokov = 42,6; muži 15-64 rokov = 64,6 a ženy 15-64 rokov = 50,9.

Nezamestnanosť je v SR pomerne novým javom – objavila sa po roku 1990 (predtým existovala všeobecná povinnosť pracovať i právo na prácu). V priebehu niekoľko málo rokov sa v súvislosti s prestavbou ekonomiky (prechod na trhové hospodárstvo, odstraňovaním prezamestnanosti, rastom konkurencioschopnosti, efektivity a podobne) dostala nezamestnanosť v SR na pomerne vysoké hodnoty, v niektorých rokoch dosiahla hranicu 20 percentuálnych bodov z celku pracovnej sily, v niektorých regiónoch prekročila úroveň 40 percentuálnych bodov. Nezamestnanosť SR bola za posledné roky charakteristická vysokými úrovňami miery nezamestnanosti, obrovskými regionálnymi rozdielmi v nezamestnanosti a posilňovaním dlhodobej nezamestnanosti (pozri Príloha).

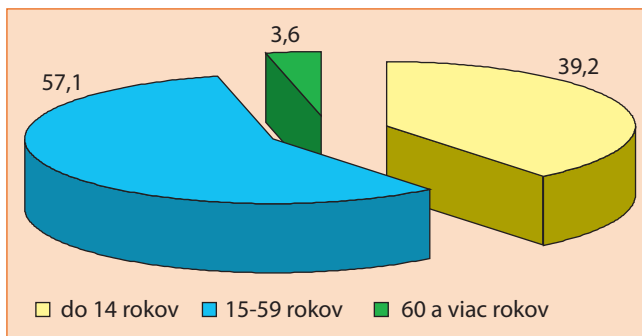
Pre hľadanie adekvátnych stratégií a opatrení podporujúcich inklúziu rómskej populácie do trhu práce sú veľmi dôležité spoľahlivé informácie. Realizovaný výskum sa pokúšal prispieť k vyplneniu informačne nepokrytých alebo slabo pokrytých miest. Okrem zisťovania reálnej úrovne zamestnanosti a nezamestnanosti a ich vnútornej heterogenity v rámci rómskej populácie sa usiloval tiež hľadať odpovede na otázky o skutočných potrebách rôznych skupín či vrstiev rómskej pracovnej sily vo vzťahu k uplatneniu sa na trhu práce, ako aj o adekvátnosti poskytovaných podporných opatrení a nástrojov vzhľadom na šírku problému nezamestnanosti v rámci tejto etnickej skupiny. Aká je povaha rómskych problémov a ich rozsah, tomu sa venovali predchádzajúce kapitoly (jazykové predpoklady, zdravotný stav, úroveň vzdelania, materiálna situácia života rómskych domácností a úroveň a podoby sociálnej odkázanosti). Cieľom tejto kapitoly je popísať podoby a šírku základných problémov, s ktorými sa rómska populácia stretáva na slovenskom trhu práce.

6.1. Štruktúra rómskych mužov a žien podľa produktívneho veku

Na Slovensku po niekoľko desaťročí platilo odlišné vymedzenie obdobia ekonomickej aktivity pre ženy a mužov. Muži získavali nárok na ukončenie pracovnej aktivity a odchod do dôchodku vo veku 60 rokov, ženy o tri roky skôr, t.j. vo veku 57 rokov, pričom sa im vek odchodu do dôchodku skracoval s každým narodeným dieťaťom. V súvislosti s tým štatistika vykazovala produktívny vek pre mužov 15-59 rokov a pre ženy 15-54 rokov (prispôbenie hranice prevažujúcemu dvojdetnému modelu). Od roku 2002-2003 došlo k zásad-

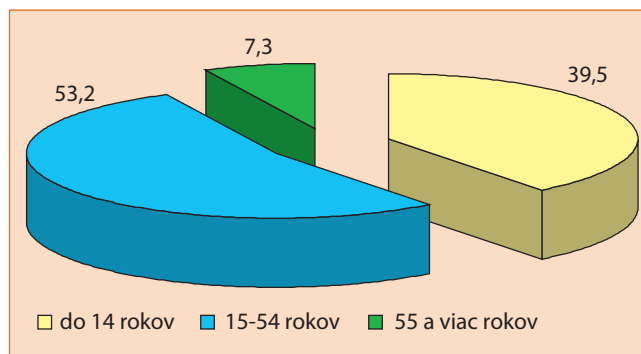
nej reforme celého dôchodkového systému v SR, ktorého súčasťou bolo, okrem iného, postupné vyrovňovanie veku odchodu do dôchodku pre mužov a ženy a jeho predĺženie na 62 rokov, ako aj odstránenie skrátenia vekového limitu za každé narodené dieťa. K úplnému vyrovňaniu na hranicu 62 rokov by malo prísť v roku 2014. Keďže v čase výskumu rozdiely medzi mužmi a ženami ešte platili, analýza z hľadiska produktivity a miery (ne)zamestnanosti sa zakladala na štatistickom vymedzení platnom v čase výskumu a uvádza sa zvlášť za mužov a ženy.

Graf 6.1: Štruktúra rómskych mužov podľa produktívneho veku (v %)

V porovnaní s celkovou populáciou SR je v štruktúre rómskych mužov a žien podstatne viac zastúpená skupina predproduktívnych obyvateľov a na druhej strane, podstatne menej skupina poproduktívnych. V celkovej populácii sa podiel detí do 14 rokov pohybuje na úrovni 17%, v rámci rómskej populácie tvoria takmer 40%. Naopak, zastúpenie poproduktívnych obyvateľov je v celkovej populácii SR podstatne vyššie (za posledné roky je to 19% – pozri Príloha), u rómskych mužov sú to len necelé 4% a u rómskych žien 7,3%. Produktívna časť populácie dosiahla u rómskych mužov vyše 57% podiel a v rámci rómskych žien mala 53,2% zastúpenie.

Graf 6.2: Štruktúra rómskych žien podľa produktívneho veku (v %)

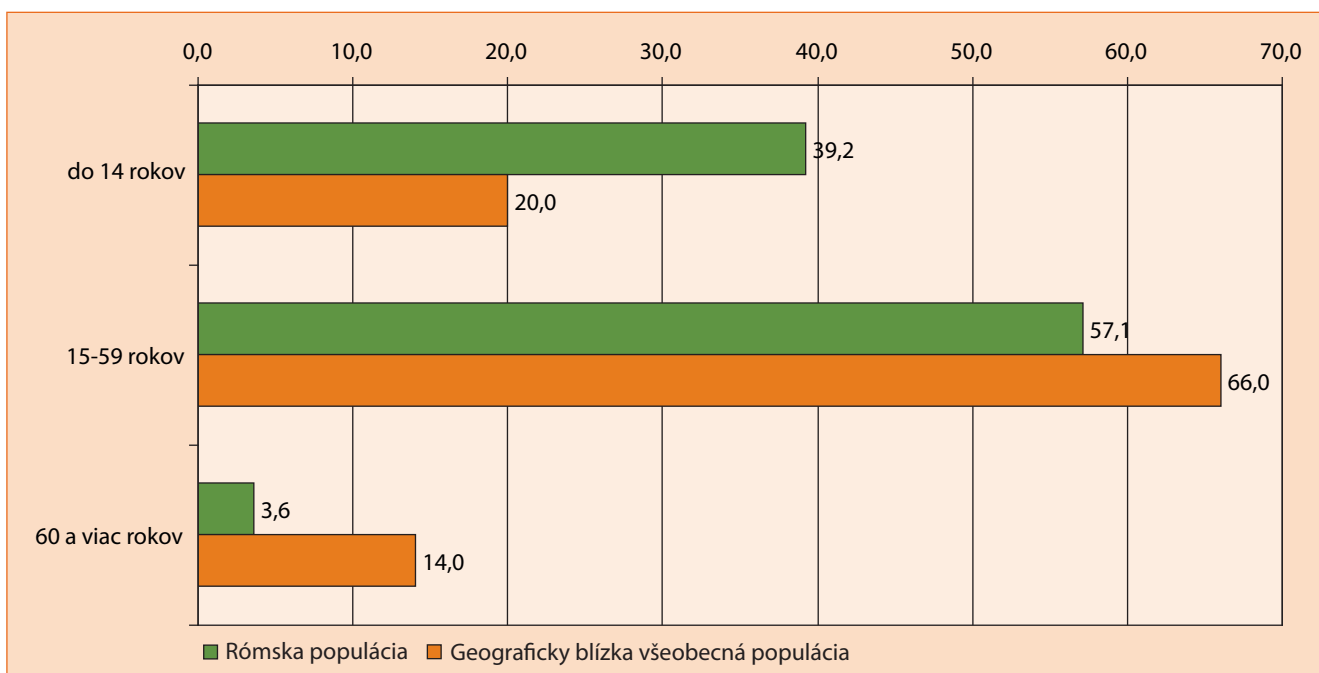

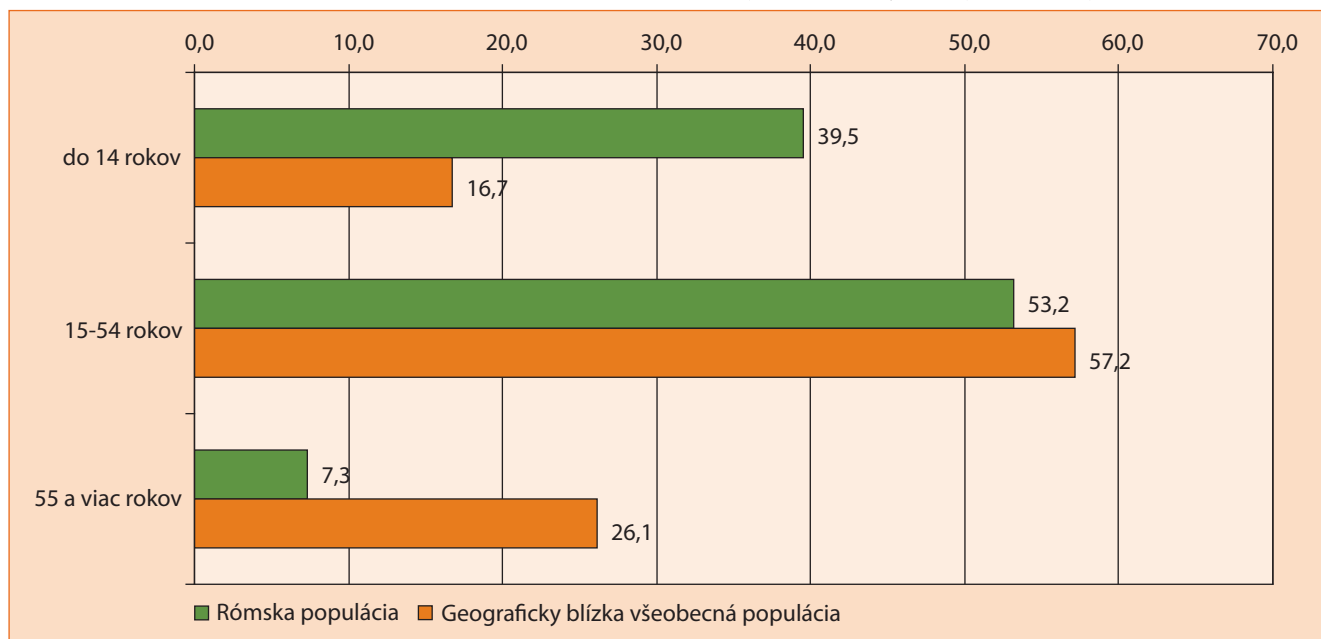
Z hľadiska stupňa priestorovej integrácie s majoritnou populáciou sa v štruktúre rómskych mužov a žien prejavili isté posuny. U tej časti rómskej populácie, ktorá býva segregovaná, sú oproti priemeru viac zastúpené deti do 14 rokov (dosiahli viac ako 45%) a menej skupina poproduktívnych (len 2,5%). Vo všetkých troch skupinách rómskej populácie dosiahli produktívni viac ako polovičné zastúpenie, najväčší podiel vykázali za rómskych mužov žijúcich rozptýlene. Taktiež vo všetkých troch skupinách určených typom bývania vykázali poproduktívne ženy dvojnásobne vyšší podiel ako poproduktívni muži (iný vek vymedzenia produktivity pre ženy a mužov).

Tab. 6.1: Štruktúra rómskych mužov podľa produktívneho veku a typu bývania (v %)

VEKOVÉ KATEGÓRIE	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
do 14 rokov	45,3	36,9	34,3	39,2
15-59 rokov	52,3	58,6	61,5	57,1
60 a viac rokov	2,5	4,5	4,1	3,6
Muži spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Graf 6.3: Štruktúra mužov podľa produktívneho veku – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

Graf 6.4: Štruktúra žien podľa produktívneho veku – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

Tab. 6.2: Štruktúra rómskych žien podľa produktívneho veku a typu bývania (v %)

VEKOVÉ KATEGÓRIE	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
do 14 rokov	42,0	40,2	36,0	39,5
15-54 rokov	53,6	51,7	54,3	53,2
55 a viac rokov	4,5	8,1	9,7	7,3
Ženy spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Štruktúra rómskej populácie na základe produktívneho veku sa nelíši len pri porovnaní s celkovou populáciou SR, ale aj s geograficky blízkou všeobecnou populáciou. Opäť sú najväčšie diferencie v podiele detí a starších ľudí. V rámci rómskych mužov je podiel detí dvojnásobne vyšší ako vo všeobecnej priestorovo blízkej populácii mužov, zastúpenie poproduktívnych je až trojnásobne menšie. U žien je rozdiel v najmladšej a najstaršej zložke populácie ešte vyšší: podiel dievčat sa odlišuje o 23% a podiel starších žien takmer o 12%.

Tak v prípade porovnávania vekovej skladby mužov ako i žien bol u rómskej a všeobecnej populácie najpodobnejší podiel produktívnej zložky. U mužov sa odlišoval o necelých 10%, porovnanie za ženy vykázalo rozdiel len 4%. Znamená to, že rómska a geograficky blízka všeobecná populácia sú si podobné podľa podielu produktívnych obyvateľov, no výrazne sa líšia podielom detí (podstatne vyšší v rámci rómskej populácie) a zastúpením najstaršej vekovej skupiny (vyššie u všeobecnej populácie). V rámci rómskej populácie tvoria poproduktívni muži a poproduktívne ženy iba veľmi nízky podiel. Súvisí to jednak s vyššou pôrodnosťou a teda vysokým podielom detskej zložky, ale výsledné malé zastúpenie je tiež výsledkom vyšších mier úmrtnosti.

6.2. Zamestnanosť a nezamestnanosť rómskych mužov a žien

Postavenie rómskych obyvateľov na trhu práce sa po roku 1990 výrazne zmenilo. I keď došlo k oficiálnemu uznaniu tejto etnickej menšiny (občianske a politické práva, právo na rozvoj vlastnej kultúry, politickú reprezentáciu a for-

muláciu vlastných záujmov) a v politických dokumentoch bola opakovane deklarovaná možnosť rozhodovať o vlastných životných dráhach, procesy súvisiace s prechodom na trhové hospodárstvo znamenali pre značnú časť rómskej populácie, že sa zaradili k „loserom“, teda tým, čo zo spoločenských zmien neťažili, ale nimi stratili. Možnosť rozhodovať o vlastnom živote zostala často iba v rovine deklarácií, v skutočnosti sa životné šance zúžili.

Pre mnohé skupiny rómskeho etnika, ako ukázali vyššie uvedené dáta, je príznačné viacnásobné spoločenské znevýhodnenie či vylúčenie. Odborníci na zamestnanosť alebo na rómsku problematiku sa zhodujú, že základom takéhoto postavenia (slabá spoločenská pozícia, vysoká miera chudoby) je ich marginálna, okrajová pozícia na trhu práce (napríklad Radičová 2001, Vašečka 2002a, *Chudoba rómov...* 2002, *Únik z pasce...* 2003, Mušinka 2004, *Zamestnávanie...* 2006, *At Risk...* 2006). Medzi jej prejavmi sa okrem regionálnej koncentrácie najčastejšie uvádza nízka miera zamestnanosti, dlhodobá nezamestnanosť, nestabilita pracovných miest, zapojenie do neformálneho trhu práce, slabá úspešnosť a efektivita pri hľadaní pracovných miest a pracovného uplatnenia (Winkler 2005). Vylúčenie z formálneho trhu práce nemusí ešte znamenať vylúčenie z ostatných foriem práce, pracovná angažovanosť môže prebiehať v neformálnom trhu práce, ale aj v rámci domáceho hospodárstva a podobne. Ani nezamestnanosť nemusí automaticky znamenať akúkoľvek absenciu v iných formách pracovnej angažovanosti. Nezamestnaný môže byť účastníkom programu aktivačných prác, alebo – v zmysle typológie foriem práce R. van Berkela – môže sa aktivizovať účasťou v kurzoch pripravujúcich pre trh práce (van Berkel 2002). Ako z tohto hľadiska vyzerá rómska populácia mužov a žien, predstavuje nasledujúca časť analýzy.

Zo všetkých rómskych mužov v produktívnom veku (15-59 rokov) malo v čase výskumu status pracujúceho 10,5%. Prevažoval plný pracovný úväzok pre zamestnávateľa, čiastočné úväzky a vlastná podnikateľská činnosť (vrátane samostatnej zárobkovej činnosti) sa objavovali iba ojediniele. Takáto veľmi nízka miera zamestnanosti sa ešte diferencovala na základe stupňa priestorovej integrácie s majoritnou populáciou: u mužov bývajúcich v segregovaných

Tab. 6.3: Ukazovatele pracovnej angažovanosti rómskych mužov podľa typu bývania (v %)

UKAZOVATEĽ	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Miera zamestnanosti	6,0	13,0	12,6	10,5
Celková pracovná angažovanosť za posledných 7 dní	34,4	37,6	28,1	33,4
- práca mimo domácnosti	8,2	17,1	12,0	12,4
- aspoň 1 hodina mimo domácnosti	5,1	1,4	3,5	3,4
- práca na domácom hospodárstve	21,0	18,5	12,3	17,3
- práca pre člena domácnosti	0,1	0,6	0,3	0,3
Účasť na aktivačných prácach (za posledný mesiac)	37,2	23,7	35,4	32,1
Zapojenie do rekvifikácie, tréningu (za posledný rok)	5,4	4,3	3,2	4,3
Miera nezamestnanosti	76,4	68,2	71,3	72,0
Miera vzdelávania	10,8	9,0	5,8	8,6

Poznámka: Všetky ukazovatele sú prepočítané na počet mužov v produktívnom veku (15-59 rokov).

osadách bola o polovicu nižšia (6%) ako u žijúcich v separovaných častiach obcí či rozptýlene (13%).

Miera oficiálne deklarovaného statusu pracujúceho sa líšila od miery celkovej pracovnej angažovanosti v priebehu posledných 7 dní.²⁶ Nie všetci muži oficiálne zaradení ako pracujúci museli v priebehu posledných 7 dní pracovať (výpadok zo zamestnania z dôvodu choroby), na druhej strane – niektorí „nepracujúci“ mohli nejakú formu práce vykonávať. Pracovná angažovanosť rómskych mužov za posledných 7 dní bola trojnásobne vyššia ako zistená miera zamestnanosti. Nejakú prácu vykonávalo počas posledného týždňa 33,4% rómskych mužov. Len 12,4% z tohto celkového objemu pripadalo na prácu mimo domácnosť (oficiálnu aj neoficiálnu – bez ohľadu na úväzok), ďalších 3,4% vyčerpávali náhodné práce pri podomovom predaji či výpomoci a 17,3% na prácu v domácom hospodárstve (ostatné práce pre člena domácnosti sa vyskytovali iba minimálne). Uvedený rozdiel medzi zamestnanosťou a pracovnou angažovanosťou za posledných 7 dní potvrdzuje, že vylúčenie z formálneho trhu práce nemusí zároveň znamenať vylúčenie z akejkoľvek formy práce. Najväčšiu dis-

proporciu medzi mierou zamestnanosti a pracovnou angažovanosťou za posledných 7 dní sa ukázal v prípade mužov žijúcich v segregovaných rómskych osadách (6% vz. 34,7%). Prevažne išlo o prácu v domácom hospodárstve.

Status nezamestnaného malo v čase výskumu 72% rómskych mužov v produktívnom veku. Takáto obrovská miera nezamestnanosti sa objavovala vo všetkých troch skupinách vymedzených typom bývania. Najvyššia miera nezamestnanosti prekračujúca tri štvrtiny celkového počtu produktívnych mužov sa spájala so segregovaným prostredím. Len malý podiel z nezamestnaných sa zapojil do aktivačných programov: do programu aktivačných prác sa zapojila v priebehu posledného mesiaca približne tretina produktívnych rómskych mužov, do vzdelávania a rekvifikačného programu len 4,3% počas posledných 12 mesiacov. Tieto podiely aktivovaných mužov sú v porovnaní s mierou nezamestnanosti veľmi nízke.

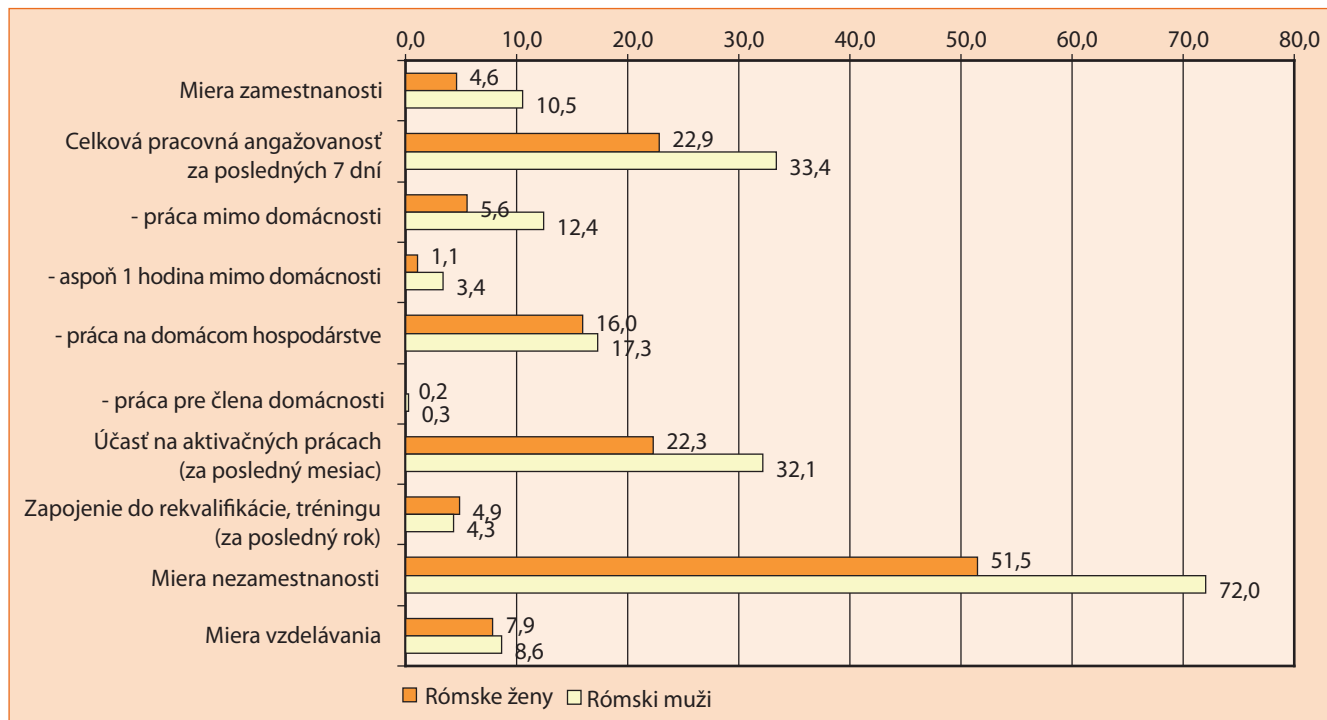
Posledný uvádzaný ukazovateľ, miera vzdelávania uvádza, aký podiel z populácie rómskych mužov vo veku 15 rokov a viac sa ešte vzdeláva, teda navštevuje školu. Študujúci

Tab. 6.4: Ukazovatele pracovnej angažovanosti rómskych žien podľa typu bývania (v %)

UKAZOVATEĽ	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Miera zamestnanosti	2,3	6,1	5,5	4,6
Celková pracovná angažovanosť za posledných 7 dní	21,3	27,2	20,6	22,9
- práca mimo domácnosti	4,5	7,9	4,3	5,6
- aspoň 1 hodina mimo domácnosti	1,4	-	2,1	1,1
- práca na domácom hospodárstve	14,8	19,3	13,8	16,0
- práca pre člena domácnosti	0,6	-	0,4	0,2
Účasť na aktivačných prácach (za posledný mesiac)	24,9	17,0	24,8	22,3
Zapojenie do rekvifikácie, tréningu (za posledný rok)	3,9	8,0	2,8	4,9
Miera nezamestnanosti	51,0	50,3	53,4	51,5
Miera vzdelávania	9,2	7,7	6,7	7,9

Poznámka: Všetky ukazovatele sú prepočítané na počet žien v produktívnom veku (15-54 rokov).

²⁶ Pracovná angažovanosť za posledných 7 dní (s vylúčením účasti na programe aktivačných prác) sa zisťovala sériou štyroch otázok, ktoré na seba nadväzovali. Prvá otázka sa týkala práce pre niekoho, kto nie je členom domácnosti (napríklad práca pre podnik, spoločnosť, vládu alebo iného jednotlivca), pritom nerozlišovala formálny a neformálny trh práce. V prípade odpovede „nie“ nadväzovala otázka zisťujúca aspoň 1-hodinovú pracovnú angažovanosť pri podomovom predaji alebo pomáhaní v záhrade či na stavbe („Nepracovali ste ani 1 hodinu? Ani predávanie žrebov, časopisov alebo iných výrobkov? Alebo pomáhanie v záhrade alebo na stavbe? Alebo niečo podobné?). Pri odpovedi „nie“ nasledovala otázka na prácu v domácom hospodárstve (na vlastnom alebo prenajímanom poli alebo záhrade, ktorú vlastní člen rodiny, alebo vykonávanie iných poľnohospodárskych prác či starostlivosť o dobytok patriaci členovi domácnosti). Opäť za zápornou odpoveďou nasledovalo zisťovanie pracovnej angažovanosti pre člena rodiny (ako živnostník alebo v podniku patriacom členovi domácnosti ako obchodník, predavač, holič, krajcír, tesár alebo vodič taxi). Celková pracovná angažovanosť udáva súhrn za všetky tieto typy práce v priebehu posledných 7 dní.

Graf 6.5: Ukazovatele pracovnej angažovanosti rómskych mužov a žien – porovnanie (v %)

tvorili necelých 9% mužov v produktívnom veku. Mohlo ísť o študentov stredných a vysokých škôl, ale aj o žiakov základných či špeciálnych škôl, ktorí nastúpili do školy neskôr a dokončujú základné vzdelávanie vo veku vyššom ako 15 rokov. Prejavená miera vzdelávania je za rómskych mužov veľmi nízka. Vypovedá o tom, že na vzdelávaní vo vyššom stupni sa v roku 2005 podieľalo len málo mužov.

Čo sa týka rómskych žien, ich miera zamestnanosti vykázala v priemere 4,6 percentuálnych bodov. Teda z rómskych žien v produktívnom veku (15-54 rokov) malo status pracujúcej necelých 5%, no v rámci bývajúcich v segregovaných osadách to bolo iba 2,3%. Pracovná angažovanosť rómskych žien za posledný týždeň vykázala až päťnásobne vyšší podiel. Prevažne išlo o prácu v domácom hospodárstve, prácu mimo domácnosti vykonávalo necelých 6% rómskych žien v produktívnom veku.

Zo všetkých produktívnych žien bola nezamestnaná približne polovica a tento podiel bol rovnaký za všetky skúmané prostredia podľa úrovne integrácie s majoritou. Vykázali ho tak rómske ženy žijúce rozptýlene, ako aj obyvateľky segregovaných osád či separovaných častí obcí. Do aktivačných prác sa za posledný mesiac zapojila približne pätina rómskych žien a rekvalifikačný kurz navštevovalo za posledný rok necelých 5% z nich. Z hľadiska typu bývania sa prejavil rozdiel u žien žijúcich v separovaných častiach obcí, ktoré sa v porovnaní s ostatnými dvomi skupinami menej zapájali do aktivačných prác a viac do vzdelávacích aktivít. Miera vzdelávania neprekročila za rómske ženy staršie ako 15 rokov ani 8%.

V porovnaní s mužmi vykázali rómske ženy nižšie miery u všetkých sledovaných ukazovateľov. Najväčší rozdiel sa prejavil v miere nezamestnanosti, ktorú mali rómske ženy o 20 percentuálnych bodov nižšiu. Vzhľadom na to, že nižšia miera nezamestnanosti žien sa neprejavila v ich vyššej

zamestnanosti je zrejme, že rozdiel odčerpávali iné ekonomické statusy. V prípade žien predovšetkým materská a rodičovská dovolenka, ale aj starobné dôchodky, nakoľko pri vyššom počte detí mohli byť rómske ženy v starobnom dôchodku ešte pred vekovou hranicou 55 rokov.

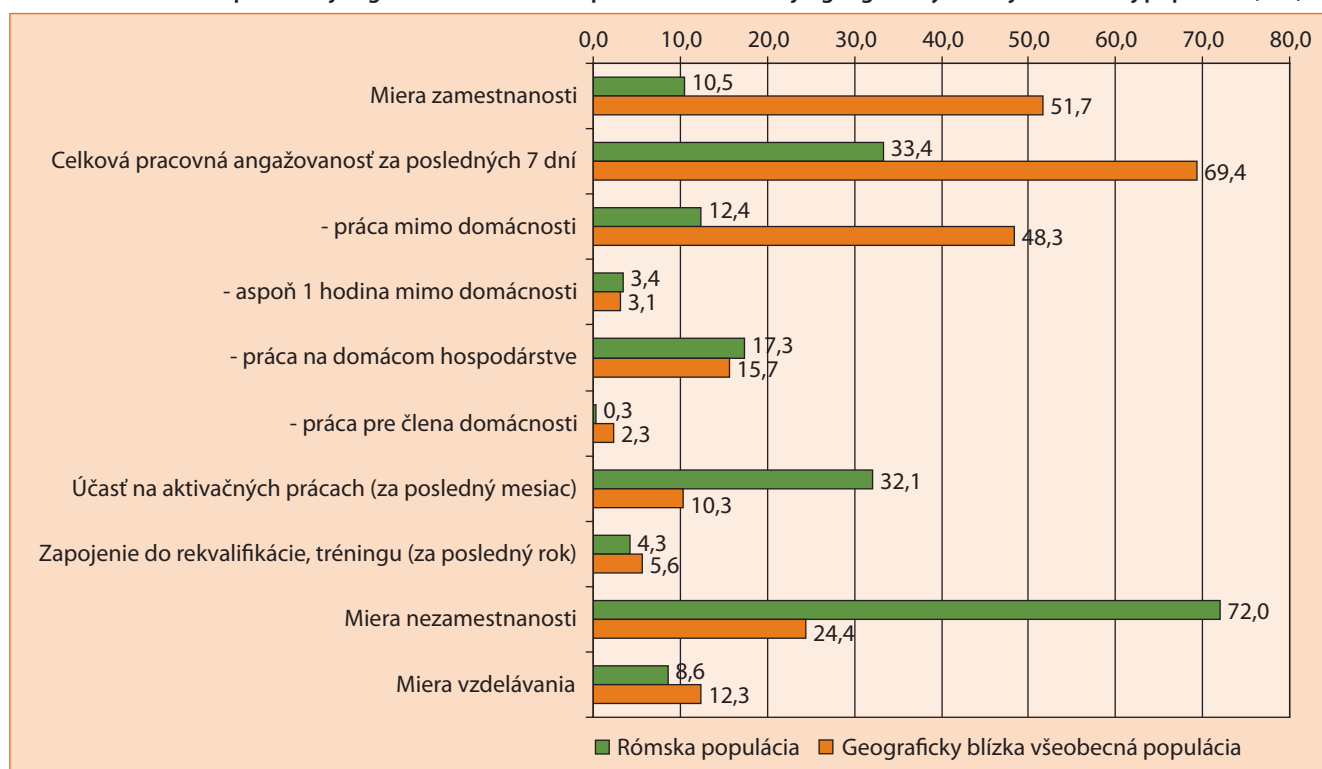
Z pracovných aktivít mali rómski muži a rómske ženy takmer zhodnú angažovanosť v rámci domáceho hospodárstva. Zo žien takúto aktivitu za posledných 7 dní vykonávalo 16% a z mužov 17,3%. Približne rovnaká bola aj účasť v rekvalifikačných kurzoch a tréningových programoch, kde dokonca podiel žien mierne prevážil. Išlo však o veľmi zanedbateľné proporcie, a to napriek tomu, že sa účasť zisťovala za celý uplynulý rok. Tiež miera vzdelávania vo veku nad 15 rokov bola u mužov i žien rovnaká (rovnako nízka).

Údaje naznačujú, že zapojenie rómskej populácie v produktívnom veku do trhu práce je veľmi nízke. Nie vždy vykonávajú prácu vo formálnom segmente trhu práce, pomerne častá je práca v domácom hospodárstve. Vyššia participácia na pracovných aktivitách mimo domácnosti než je uvádzaná miera zamestnanosti môže naznačovať na zapojenie sa do neformálneho alebo ilegálneho trhu práce, podrobnejšiu špecifikáciu formy práce však výskum nezistoval.

Pomerne veľká disproporcija sa prejavuje medzi mierou nezamestnanosti a účasťou v aktivačných a vzdelávacích programoch. Vzhľadom na to, že ide prevažne o dlhodobú nezamestnanosť (pozri nižšie) to môže znamenať, že tréningové či rekvalifikačné možnosti sa vyčerpali v predchádzajúcich rokoch, ale efekty v zmysle nájdenia zamestnania neboli príliš výrazné. Neúčasť v aktivačných prácach môže vypovedať tak o nedostatočnej motivácii, ako aj o deficitoch na strane ponuky. Najmä v oblastiach či lokalitách s vyššou koncentráciou dlhodobo nezamestnaných rómskych obyvateľov sa môžu možnosti ponuky nekvalifikovanej práce vyčerpať.²⁷

²⁷ Aktivačné práce ponúkajú v prevažnej miere obecné samosprávy a obsahovo ide primárne o drobné práce pri udržiavaní poriadku v meste či lokalite, ako sú upratovacie služby, čistenie objektov alebo obecných priestranstiev a podobne (Bodnárová, Filadelfiová 2005).

Graf 6.6: Ukazovatele pracovnej angažovanosti mužov – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

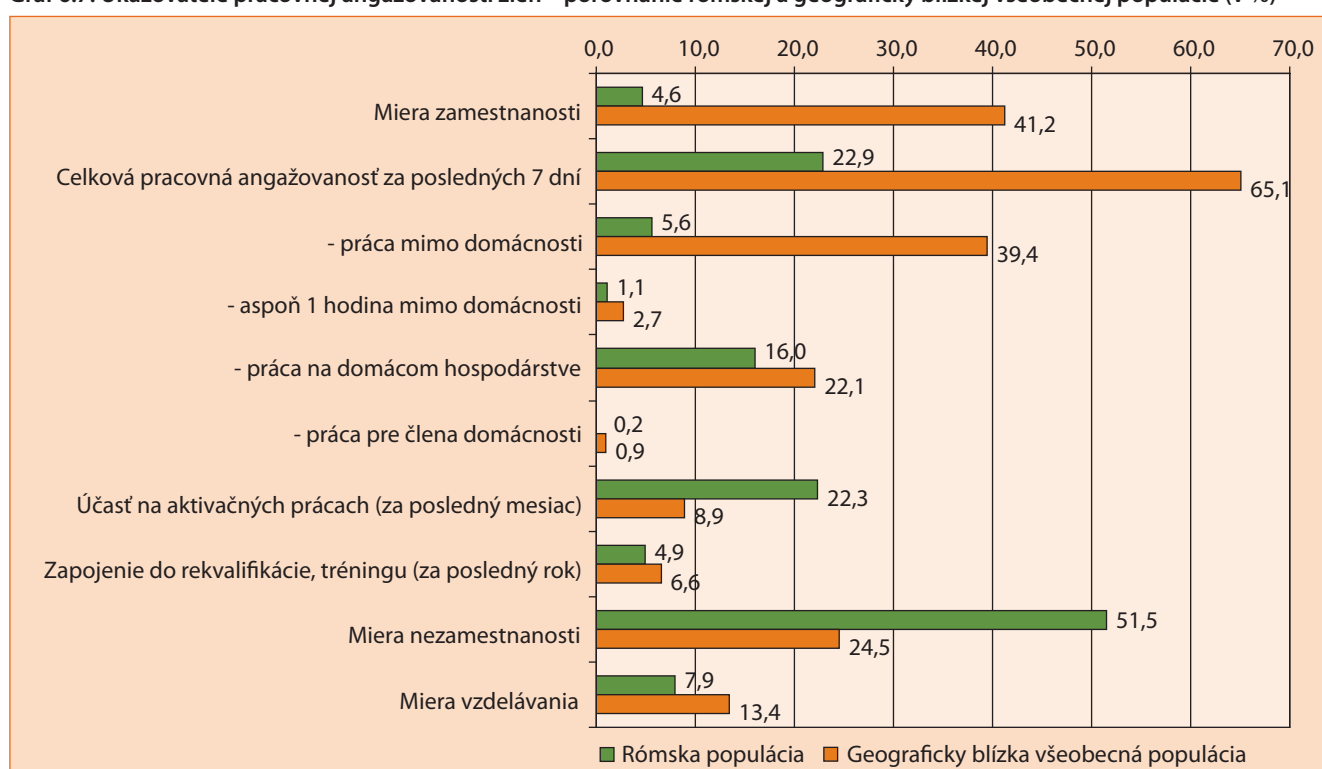

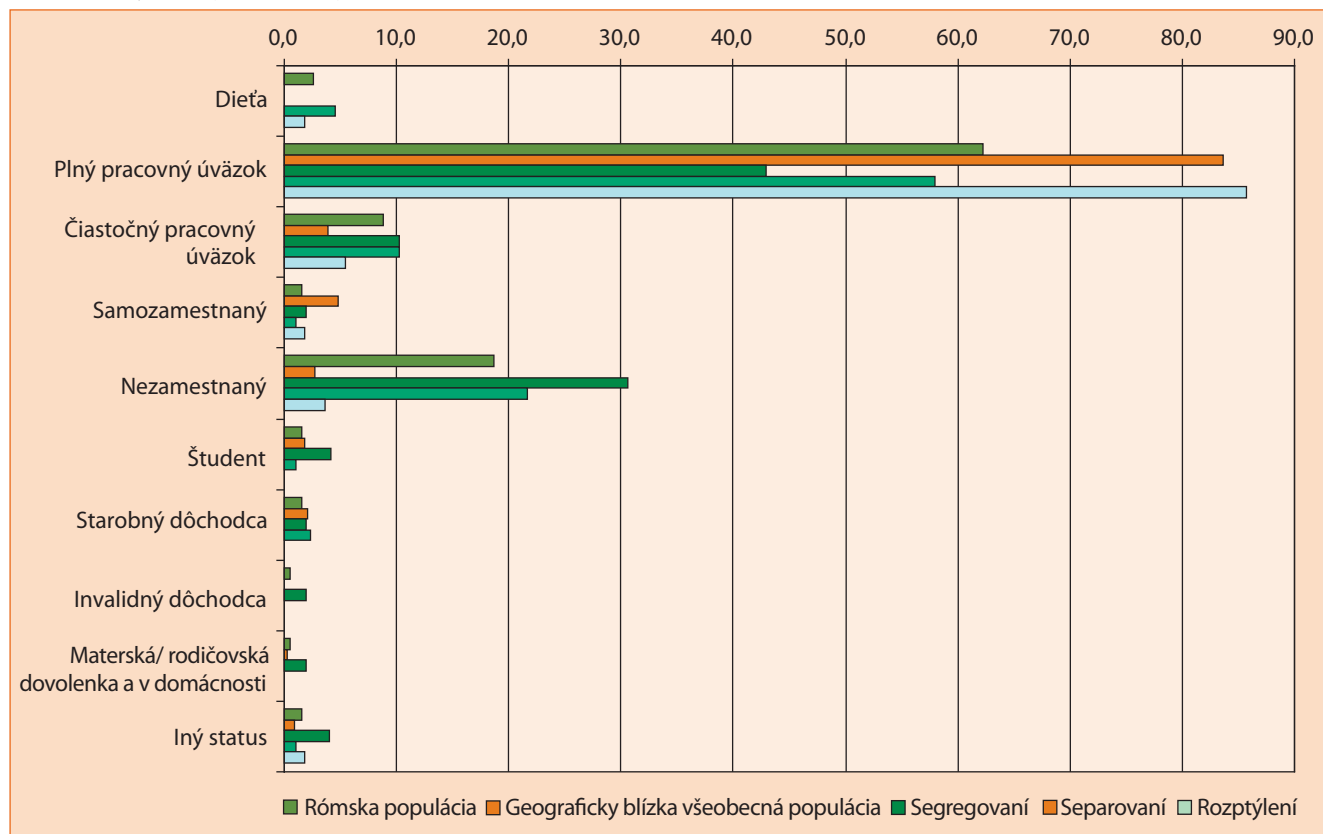
Porovnanie situácie zamestnanosti a nezamestnanosti medzi rómskou populáciou a všeobecnou geograficky blízkou populáciou naznačuje, že situácia rómskych mužov a žien je špecifická aj v rámci regiónov. Kým miera zamestnanosti rómskych mužov v produktívnom veku sotva prekročila 10%, u mužov z geograficky blízkej všeobecnej populácie to bolo vyše 51%. Pracovná angažovanosť mužov všeobecnej populácie za posledný týždeň bola tiež vyššia ako miera zamestnanosti, odohrávala sa však prevažne formou práce pre zamestnávateľa mimo domácnosti (48% vs. 12% za rómskych mužov).

Obrovský rozdiel sa prejavil tiež u miery nezamestnanosti rómskych a „všeobecných“ mužov. Nezamestnanosť rómskych mužov v produktívnom veku bola až trojnásobne vyššia ako v prípade nezamestnanosti tých istých mužov prináležiacich ku geograficky blízkej všeobecnej populácii. Pritom zapojenie do vzdelávacích programov bolo vyššie u všeobecnej populácie mužov a účasť na aktivačných prácach zasa u rómskych mužov.

Prejavil sa tiež rozdiel v úrovni vzdelávania mužov starších ako 15 rokov: za všeobecnú geograficky blízku populáciu

Graf 6.7: Ukazovatele pracovnej angažovanosti žien – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

Graf 6.8: Pracovná angažovanosť mimo domácnosti za posledný týždeň podľa ekonomického statusu – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

Poznámka: Otázka o pracovnej aktivite mimo domácnosti v priebehu posledného týždňa sa kládla všetkým členom domácnosti starším ako 12 rokov. V tomto prípade sa nebrala do úvahy práca v aktivačnom programe.

mužov vykázal tento ukazovateľ o 4 percentuálne body vyššiu hodnotu. Môže to znamenať vyšší podiel stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania u mužov prináležiacich ku všeobecnej populácii regiónu.

Pri porovnávaní žien v produktívnom veku za všeobecnú populáciu a príslušníčky rómskeho etnika boli rozdiely ešte vyhranenejšie ako v prípade mužov, hlavne pokiaľ ide o zamestnanosť a pracovnú angažovanosť. Zamestnanosť všeobecnej populácie žien regionálne blízkych bola desaťnásobne vyššia, ako v prípade rómskych žien. Aj u všeobecnej populácie žien sa prejavil rozdiel medzi deklarovaným ekonomickým statusom a vykonávaním práce za posledný týždeň. V prípade žien išlo v porovnaní s mužmi menej o prácu mimo domácnosti a zvýšený podiel mala práca v domácom hospodárstve. Miera nezamestnanosti a účasť na aktivácii prejavili za ženy rovnaké tendencie ako za mužov: podstatne vyššia nezamestnanosť rómskych žien, ich vyššia účasť na aktivačných prácach, ale nižšie zapojenie do rekvalifikácií a tréningov pre trh práce. Čo sa týka vzdelávania vo veku nad 15 rokov, v prípade žien bol rozdiel takmer dvojnásobný v neprospech rómskych žien.

Zistené disproporcie naznačujú, že nie všetky charakteristiky rómskej zamestnanosti sú zároveň aj charakteristikami populácie priestorovo blízkej. Veľké diferencie vypovedajú o tom, že rómski muži a ženy majú odlišné postavenie na trhu práce aj v rámci regiónu: je viac marginalizované a menej naviazané na formálny trh práce. Rozdiely sa prejavili tiež v miere využívania aktivačných opatrení a v štruktúre využívania jednotlivých programov. Exklúzia a znevýhodnenia rómskej populácie sa dajú hodnotiť ako viacnásobné a hlbšie.

6.3. Pracovná angažovanosť podľa ekonomického statusu

Štruktúra tých obyvateľov, ktorí vyvíjali za posledný týždeň pracovnú aktivitu mimo svojej domácnosti, bola podľa aktuálneho ekonomického statusu rôznorodá. Aj keď väčšina práce pripadala na zamestnané osoby (väčšinou na zamestnancov s plným pracovným úväzkom), v priebehu sledovaného obdobia sa pracovne angažovali aj iné kategórie osôb. Najviac to boli nezamestnané osoby, ale aj starobní dôchodcovia či študenti a deti. Kým v rámci všeobecnej populácie prevažovala v poslednom týždni pracovná aktivita v rámci zamestnania či samozamestnania (vyčerpávala 92,3% práce za posledný týždeň), teda oficiálna práca a na ostatné statusy pripadlo necelých 8%, u rómskej populácie bola situácia iná.

V rámci rómskej populácie z celkového objemu pracovnej angažovanosti mimo domácnosti počas posledného týždňa pripadlo na zamestnané osoby 72,6% a viac ako štvrtinu prác vykonali osoby, ktoré nepatrili aktuálne medzi zamestnaných. Boli to predovšetkým nezamestnaní, ktorých podiel tvoril takmer 20%, ale aj deti mladšie ako 15 rokov a študenti. Pracovná angažovanosť nezamestnaných osôb bola najvýraznejšia v segregovaných osadách, ale vysoká bola aj u rómskych obyvateľov bývajúcich v separovaných častiach obcí.

Výsledky teda potvrdzujú, že časť rómskej populácie vylúčená z formálneho trhu práce sa pracovne angažuje v neformálnom trhu, kde uplatňuje svoju pracovnú silu. Vylúčenie z trhu práce teda neznamená žiaden prístup k práci.

Pracovná angažovanosť nezamestnaných bola výraznejšia v segregovaných a separovaných typoch bývania.

6.4. Hľadanie si práce

Tá časť rómskej populácie, ktorá za posledný týždeň nepracovala a nemala trvalé zamestnanie, odpovedala na otázku, či si v priebehu posledného týždňa hľadali prácu. 17,7 % rómskej populácie uviedlo, že si prácu hľadali, zvyšných 82,4 % si prácu nehľadalo (v rámci všeobecnej geograficky blízkej populácie si prácu hľadalo 8,9 % a nehľadalo 91,1 %).

Medzi dôvodmi nehľadania si práce boli, okrem takých objektívnych dôvodov ako dôchodok, návšteva školy alebo starostlivosť o dieťa či invalidita, uvádzané aj nasledovné skutočnosti:

- presvedčenie, že práca nie je dostupná (14,6 % relevantnej rómskej a 8,1 % u všeobecnej populácie)
- presvedčenie, že ho nikto neprijme do zamestnania pre etnickú príslušnosť (8 % relevantnej rómskej populácie)
- odradenie – presvedčenie, že aj tak ho nikto nezamestná (4 %).

Presvedčenie o nedostupnosti práce uvádzali častejšie obyvatelia segregovaných osád a separovaných častí obce, etnickú príslušnosť ako dôvod nehľadania si zamestnania častejšie uvádzali obyvatelia žijúci rozptýlene. Podiel odradených bol vo všetkých troch skupinách rómskej populácie približne rovnaký.

6.5. Dlhodobá nezamestnanosť: intenzita a dĺžka nezamestnanosti

Spomedzi ekonomicky aktívnych rómskych obyvateľov (t.j. bez študentov, dôchodcov a osôb na rodičovskej dovolenke), ktorí nepracujú, bolo 86 % registrovaných na úrade práce a 14 % nie. V tomto ukazovateli sa neprejavili rozdiely podľa typu bývania – podobný pomer registrovaných a neregistrovaných na úrade bol vlastný bývajúcim segregovane, separovane i rozptýlene. Ani pri porovnaní so všeobecnou populáciou regiónu sa situácia nelíšila (84 % registrovaných a 16 % neregistrovaných).

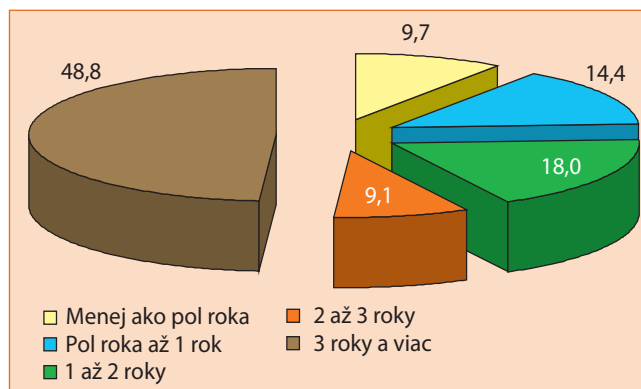
Uvádzané dôvody, prečo k registrácii nedošlo alebo bola zrušená, boli rôzne. Najčastejšie sa v rámci rómskej populácie objavovala výpoveď „vôbec to nie je dôležité, nestarám sa o to“. Tento dôvod uviedlo takmer 30 % opýtaných a objavoval sa častejšie u bývajúcich segregovane a separovane. Druhým najčastejším prípadom bolo zrušenie evidencie pre nespokojnosť (takmer 25 %).²⁸ Odpoveď, že „úrad práce mi s ničím nepomôže“, uviedla takmer desatina relevantného súboru rómskej populácie. Ďalšia desatina deklarovala, že boli vylúčení z evidencie proti svojej

vôli. V rámci všeobecnej populácie sa najčastejšie uvádzal dôvod „vyradenie pre nespokojnosť“.

Za skupinu registrovaných na úrade práce sa zisťovala doba evidencie, teda po aké dlhé obdobie registrácia trvá. V štruktúre nezamestnaných rómskych obyvateľov evidovaných na úrade práce absolútne prevládala dlhodobá nezamestnanosť. Po dobu kratšiu ako pol roka bolo registrovaných len necelých 10 % a do jedného roka spolu 24,1 %. Všetci ostatní nezamestnaní boli v evidencii úradu dlhšie ako rok (75,9 %). V rámci dlhodobej nezamestnanosti presahujúcej jeden rok pripadalo najviac na nezamestnanosť dlhšiu ako tri roky. Takíto nezamestnaní dosiahli za rómsku populáciu 48,8 %. Teda takmer polovica evidovaných nezamestnaných rómskych obyvateľov je v evidencii dlhšie ako 3 roky.

Údaje ukázali nie len to, že problém nezamestnanosti sa dotýka väčšiny rómskej populácie v produktívnom veku, aj keď v diferencovanej miere podľa typu bývania a pohlavia (tiež podľa vzdelania, ale vyššie vzdelanostné stupne sú reprezentované iba veľmi malými skupinami, ktoré nie je možné ďalej triediť). Charakteristickou črtou nezamestnanosti rómskej populácie je tiež jej dlhodobosť. Do kategórie nezamestnaných dlhšie ako rok sa zaradili tri štvrtiny nezamestnaných rómskych obyvateľov a do kategórie nezamestnaných dlhšie ako tri roky polovica z nich.

Graf 6.9: Doba evidencie nezamestnanej rómskej populácie na úrade práce (v %)

Rozdiely podľa stupňa integrácie s majoritnou populáciou nie sú obzvlášť výrazné. Je pozoruhodné, že podiel veľmi dlhodobej nezamestnanosti (viac ako 3 roky) je najvyšší v rámci rómskych obyvateľov žijúcich rozptýlene. Teda ani integrácia s majoritnou populáciou a odbúranie eventuality problémov s dopravou či prístupnosťou úradov práce nevedie k skráteniu doby nezamestnanosti a väčšej úspešnosti pri hľadaní pracovného miesta. Keďže podiel vyradených z evidencie či neevidovaných je vo všetkých troch skupinách rómskej populácie približne rovnaký, ako jedno z možných vysvetlení sa ponúka vyššie ohrozenie rómskej populácie diskriminačným prístupom zamestnávateľov.²⁹

²⁸ Evidencia na úrade práce má výhodu v tom, že za evidovaných nezamestnaných platí štát odvody do zdravotnej a sociálnej poisťovne. S evidenciou sa však spájajú aj povinnosti: treba sa chodiť pravidelne raz za týždeň na úrad hlásiť, tiež treba uvádzať všetky pracovné a iné príjmy a podobne. Nesplnenie si povinnosti pravidelných návštev úradu bez lekárskeho potvrdenia choroby vedie k vyradeniu z evidencie. K vyradeniu môže viesť aj svojvoľné opustenie či neprítomnosť v aktivačnom programe.

²⁹ Skúsenosti rómskej populácie s diskrimináciou na trhu práce a pri hľadaní zamestnania neboli obsahom realizovaného výskumu, preto nie je možné túto hypotézu podrobiť analýze.

Tab. 6.5: Doba evidencie nezamestnanej rómskej populácie na úrade práce podľa typu bývania (v %)

DOBA EVIDENCIE	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Menej ako pol roka	9,8	10,4	9,0	9,7
Pol roka až 1 rok	16,7	16,5	10,7	14,4
1 až 2 roky	17,8	20,0	16,6	18,0
2 až 3 roky	9,5	10,4	7,6	9,1
3 roky a viac	46,2	42,6	56,1	48,8
Evidovaní nezamestnaní spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Pri porovnávaní zastúpenia jednotlivých období nezamestnanosti je zaujímavé, že početnosť jednotlivých kategórií postupuje v súvislosti s dĺžkou obdobia evidencie akoby vo vlnách. Menšie zastúpenie má krátkodobá nezamestnanosť v trvaní do pol roka (okolo 10%), kategórie od pol roka do dvoch rokov sú zastúpené silnejšie (medzi 15 – 20%). Nasledujúce obdobie vymedzené intervalom 2-3 rokov je opäť početne slabšie zastúpené (úroveň 10%), u kumulovanej kategórie nad 3 roky početnosť narastá nad 40% (v prípade rozptýlených dokonca nad 55%). Mohol by sa tu prejavovať vplyv opakovanej nezamestnanosti, teda štiepenie súboru na skupinu striedajúcu obdobia sezónnej zamestnanosti s nezamestnanosťou a na skupinu trvalo nezamestnaných (výskum opakovanú nezamestnanosť nezachytával).

V prípade doby nezamestnanosti korešponduje situácia rómskej populácie so situáciou všeobecnej geograficky blízkej populácie. Dlhodobá nezamestnanosť je u všeobecnej populácie dokonca vyššia ako u rómskej, ale podobne je tomu aj u strednodobej a krátkodobej nezamestnanosti. Výsledky naznačujú, že u rómskej populácie má výskyt nezamestnanosti tendenciu prechodu na dlhodobú nezamestnanosť, všeobecná populácia sa štiepi na dve kategórie nezamestnaných: ktorí sú v evidencii len krátko a tých, ktorí sa po zaevidovaní nedokážu z tejto situácie vymaniť. Treba však pripomenúť, že ide o pohľad do vnútornej štruktúry nezamestnaných, z hľadiska rozsahu nezamestnanosti je situácia všeobecnej populácie omnoho menej dramatická (dvoj až trojnásobne nižšia miera nezamestnanosti).

Analýza preukázala, že pre väčšinu rómskej populácie v produktívnom veku je nezamestnanosť rozsiahlym sociálnym problémom. V rámci rómskej nezamestnanosti dnes prevažuje dlhodobá nezamestnanosť, pri ktorej rómske ženy a muži strácajú zvyšky svojej pracovnej kvalifikácie. V dôsledku toho nastáva „deprivačný cyklus“ a upevňuje sa kultúra chudoby (aj v súvislosti so znížením úrovne sociálnych dávok), ktorá má veľmi negatívne efekty na životné dráhy nezamestnaných, ale aj ich rodín. Pri vysokom zastúpení detskej zložky sú obzvlášť ohrozujúce dopady na budúce životné dráhy detí z takýchto rodín.

6.6. Participácia v programoch aktivačných prác

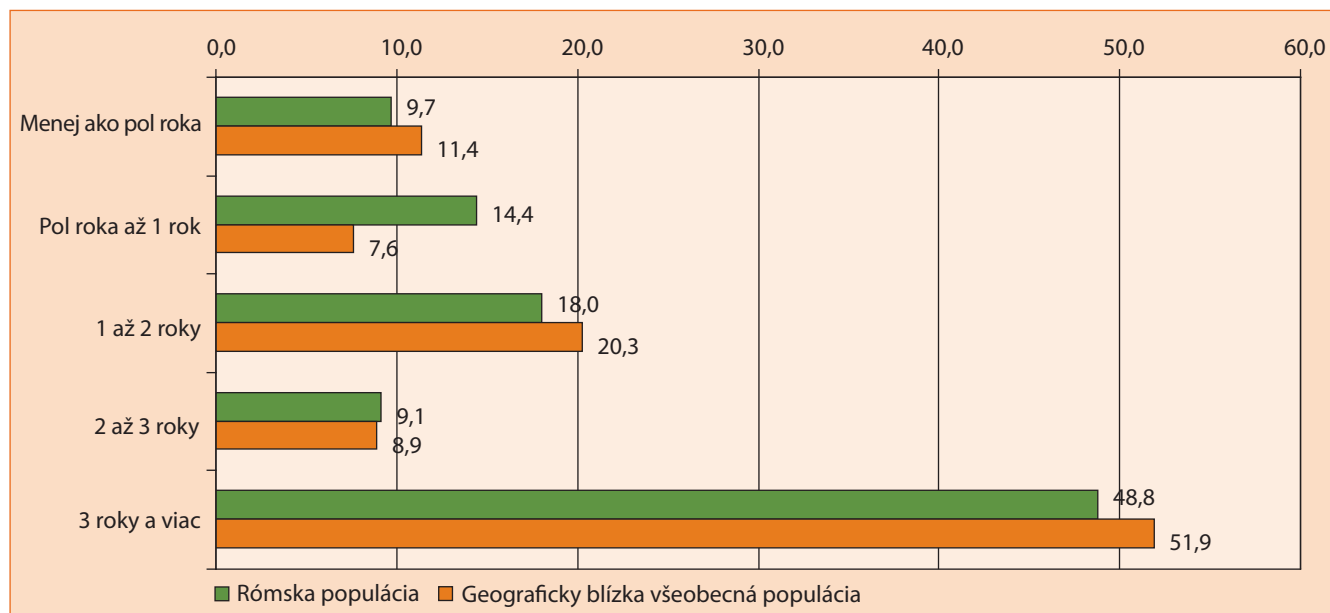
Trvalou súčasťou európskych politík trhu práce sa za posledné dve desaťročia stali pojmy „aktívny“ a „pasívny“. Na základe politických dokumentov sa vo vzťahu k trhu práce občania považujú za aktívnych, pokiaľ majú pravidelný

Box 17 : Definovanie nároku na aktivačný príspevok

Občan SR, ktorý je v evidencii uchádzačov o zamestnanie a zároveň spĺňa požiadavku na poberanie dávky v hmotnej núdzi, má nárok na aktivačný príspevok v prípade, ak :

- si zvyšuje kvalifikáciu formou štúdia popri zamestnaní, kombinovaného štúdia a štúdia jednotlivých vyučovacích predmetov alebo formou externého štúdia (toto neplatí, ak občan získal vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa);
- sa zúčastňuje na vzdelávaní a príprave pre trh práce uskutočňovaných v rámci projektov schválených úradom;
- sa zúčastňuje na vykonávaní menších obecných služieb alebo dobrovoľníckych prác uskutočňovaných na základe dohody s úradom alebo obcou

V období výskumu bola výška aktivačného príspevku 1500 Sk mesačne (od septembra 2005 je to 1900 Sk). Pôvodne sa vyplácal po dobu 6 mesiacov, neskôr sa tento časový limit zrušil. Aktivačný príspevok poskytuje úrad práce obci či iným zákonom definovaným subjektom. Z celkového objemu finančných prostriedkov určených na opatrenia aktívnej politiky trhu práce bolo na aktivačný príspevok vyčlenených až 51 %. Veľakrát opomínanou (ale aj z rôznych strán kritizovanou) zvláštnosťou systému je, že aktivačný príspevok sa vypláca s prostriedkov ESF.

Graf 6.10: Doba evidencie nezamestnaných na úrade práce – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

Box 18 : Údaje o poskytovateľoch aktivačných prác a výdavkoch na aktivačné práce

V 1. polroku 2005 realizovalo aktivačnú činnosť 4 255 subjektov, ktoré vytvorili a obsadili 129 372 miest na aktivačnú činnosť, na ktoré bol dohodnutý príspevok v celkovej výške 800 522 000 Sk. Pre koordinátorov aktivačnej činnosti bolo v 1. polroku 2005 vytvorených 6 788 miest a na tieto miesta bolo umiestnených až 4 457 osôb z radov uchádzačov o zamestnanie (MP-SVR 2005).

a legálny pracovný príjem (sú zapojení do formálneho trhu práce) a nie sú poberateľmi sociálnej pomoci. Medzi aktívnych sa rátajú aj vtedy, ak sú bez práce, ale participujú v špecifických programoch pre nezamestnaných. Politiky podmieňujúce príjem sociálnych dávok pracovnou participáciou (vrátane účasti v programoch) sa označujú ako tzv. aktivačné politiky. Aktivačné politiky sa dajú vnímať buď ako úplne nový typ politiky, alebo ako doplnok k už existujúcim pasívnym politikám (Kvapilová, Gerbery 2006; van Berkel, Moller 2002).

Aktivačné programy boli na Slovensku uvedené do praxe vo februári 2004 *Zákonom č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti* s cieľom motivovať občana v hmotnej núdzi, aby si aktívne hľadal uplatnenie na trhu práce, zvyšoval si kvalifikáciu a zručnosti, vykonával práce v prospech obce alebo dobrovoľnícke práce³⁰. Zákon zmenil tiež štruktúru služieb zamestnanosti a rozšíril okruh sprostredkovateľov práce (agentúra dočasného zamestnávania, agentúra podporovaného zamestnávania). Namiesto pojmu „právo na zamestnanie“ zaviedol termín „právo na prístup k zamestnaniu“. Sprísnil podmienky na registráciu uchádzačov o prácu, ako aj podmienky vyradenia a znovuzaradenia do evidencie nezamestnaných. V súlade so zákonom sa zmenili a upravili nástroje aktívnej politiky trhu práce: posilnila sa poradenská činnosť (napríklad vypracovanie individuálneho akčného plánu na podporu pracovného zaradenia), posilnilo sa vzdelávanie pre trh práce – vrátane príspevkov pre inštitúcie vzdelávania, zaviedlo sa niekoľko motivačných príspevkov, ako príspevok na samostatnú zárobkovú činnosť, príspevok na vytvorenie pracovného miesta, príspevok na vykonávanie absolventskej praxe a podobne.

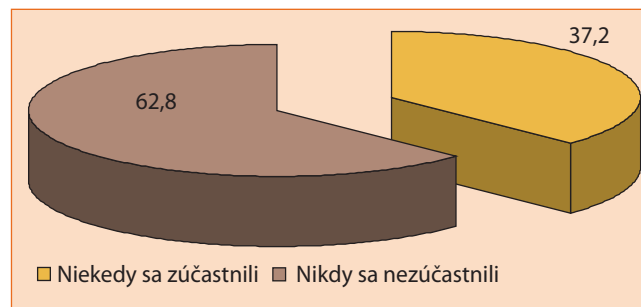
Zákon tiež vymedzuje „aktivačnú činnosť“, ktorú definuje ako: „...podpora udržiavania pracovných návykov uchádzača o zamestnanie“. Podľa znenia zákona sa „aktivačná činnosť vykonáva v rozsahu najmenej desiatich hodín týždenne a 40 hodín mesačne okrem mesiaca, v ktorom sa aktivačná činnosť začala“. Pod aktivačnou činnosťou zákon chápe drobnejšie práce vykonávané: „...formou menších obecných služieb pre obec, organizovaných obcou a formou dobrovoľníckych prác organizovaných právnickou osobou alebo fyzickou osobou“.

6.6.1. Miera participácie na aktivačnej činnosti

Výskum zraniteľných komunit venoval zisťovaniu skúseností rómskej populácie s aktivačnými programami po-

merne veľkú pozornosť. Sledovala sa tak miera zapojenia členov rómskych domácností do aktivačných programov a ich štruktúra, ako aj subjektívna percepčia zmyslu a efektu týchto programov. V prvom rade sa zisťovalo, koľko respondentov pracovalo v aktivačných programoch. Na otázku: „Pracovali ste niekedy v rámci aktivačného programu?“ odpovedalo pozitívne až 37% skúmanej rómskej populácie. Zvyšných 63% uviedlo, že v rámci aktivačného programu ešte nikdy nepracovali.

Graf 6.11: Celková miera participácie rómskej populácie v aktivačnej činnosti (% z celku 18+ rokov)

Poznámka: Otázka bola určená všetkým členom a členkám domácnosti starším ako 18 rokov. Informáciu poskytovali priamo jednotliví členovia/členky domácnosti alebo za nich odpovedala hlava domácnosti. Podiel priamych odpovedí tvoril 78,5% a nepriamych 21,5%.

Celková participácia na aktivačnej činnosti bola podľa typu bydliska najvyššia v rámci rómskej populácie zo segregovaných osád (41,4%). U rómskych obyvateľov žijúcich separovane to bolo 31,7% a v rámci rozptýlených 38,5%. Viac ako 60% účastníkov aktivačných prác uviedlo, že odpracovali v priemere najviac 1 hodinu denne, do hranice 2 hodiny denne sa zaradilo takmer 98% z nich (len 2% uviedli vyšší počet odpracovaných hodín za deň).

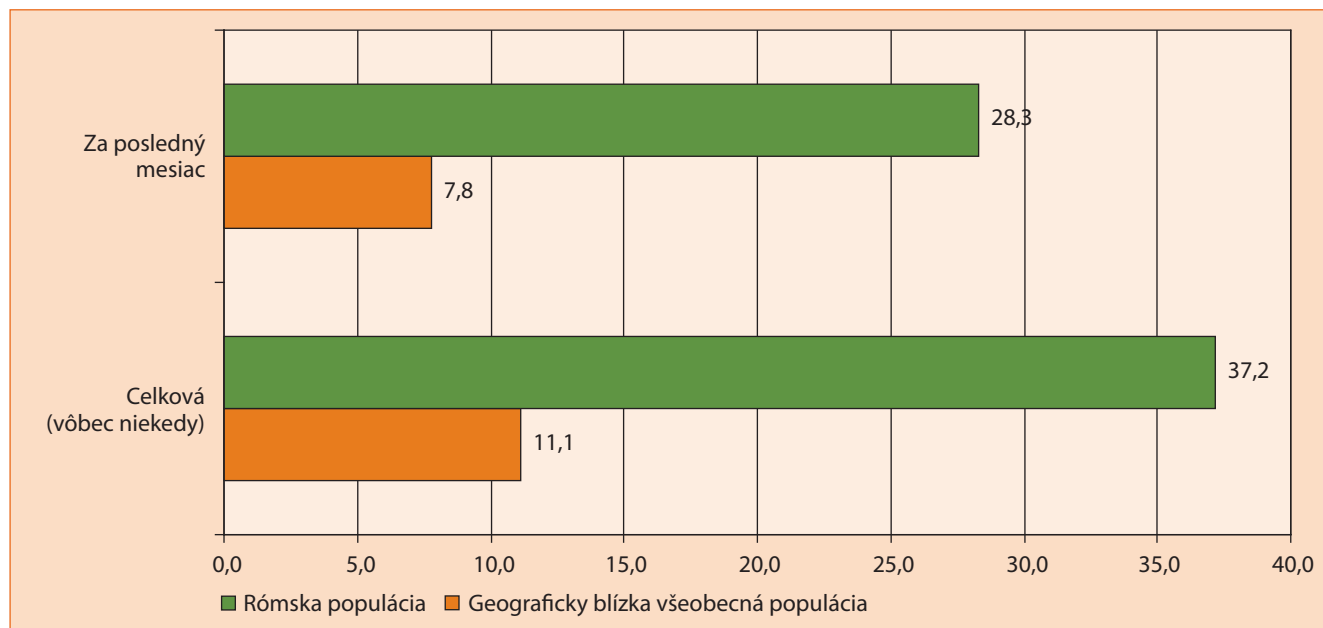
Tab. 6.6: Miera participácie rómskej populácie v aktivačnej činnosti podľa obdobia a typu bývania (%)

SLEDOVANÉ OBDOBIE	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Celková (vôbec niekedy)	41,4	31,7	38,5	37,2
Za uplynulý mesiac	32,9	21,7	30,1	28,3
Rozdiel	8,5	10,0	8,4	8,9

Poznámka: Otázka bola určená všetkým členom a členkám domácnosti starším ako 18 rokov.

Okrem celkovej účasti na aktivačných prácach sa zisťovalo aj zapojenie do aktivačných prác v priebehu posledného mesiaca. Za celý súbor rómskej populácie dosiahol tento podiel viac ako 28%. Opäť bola miera zapojenia najvyššia medzi obyvateľmi segregovaných osád a najnižšia u žijúcich v separovaných častiach obce. Teda do aktivačných prác sa v priebehu posledného mesiaca predchádzajúceho zberu dát zapojila takmer tretina rómskej populácie staršej ako 18 rokov.

³⁰ Na základe *Zákona č. 453/2003 o orgánoch štátnej správy v oblasti sociálnych vecí, rodiny a služieb zamestnanosti* vznikla predtým špecializovaná štátna správa pre oblasť sociálnych vecí a verejných služieb zamestnanosti: bolo zriadené Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a územné úrady práce, sociálnych vecí a rodiny (od 1.1.2004).

Graf 6.12: Miera participácie v aktivačnej činnosti podľa obdobia – porovnanie rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (% na celku 18+)

Pri porovnaní s geograficky blízkou všeobecnou populáciou sa ukázalo, že miera participácie rómskej populácie v aktivačnej činnosti je omnoho vyššia. V prípade celkovej participácie bola viac ako trojnásobne vyššia a u participácie za posledný mesiac takmer štvornásobne vyššia.

6.6.2. Záujem o aktivačné práce a dôvody neúčasti v aktivačnej činnosti

U tých skúmaných osôb, ktoré nikdy nepracovali v aktivačných prácach sa zisťovalo, či niekedy o aktivačný príspevok žiadali. Viac ako 20 % relevantných príslušníkov rómskeho etnika uviedlo, že o príspevok žiadali alebo chceli požiadať, ale nebolo to možné (za všeobecnú populáciu to bolo len 7,7 %). Záujem bol najvyšší u skupiny žijúcej v separovanej časti obce (28 %) a najnižší u žijúcich rozptýlene (12 %). Žiadostiam nebolo v prevažnej miere vyhovieť (časť aktuálne čaká na odpoveď), pričom najfrekventovanejším dôvodom bol veľký záujem či nedostatok miest. Okrem nedostatku miest v obci pre aktivačnú činnosť sa medzi dôvodmi častejšie objavilo nespĺňanie podmienky hmotnej núdze, ale aj presvedčenie, že úrady ho/ ju nemajú radi. Odpovede naznačujú, že záujem o aktivačné práce nie je vždy uspokojený a že existujú obce, kde dopyt po aktivačných prácach prevyšuje ponuku.

Dôvody neúčasti v aktivačnej činnosti sa zisťovali aj u tej skupiny, ktorá niekedy v tomto programe pracovala, ale za posledný mesiac nie. V prevažnej väčšine prípadov išlo o situáciu, keď aktivačný program skončil (takmer 50 % relevantnej skupiny). Viac ako pätina uviedla, že program opustili sami, pričom dôvodom bol fakt, že práca bola málo platená, že išlo o zlú prácu, že sa dostali do konfliktu s poskytovateľom aktivačných prác alebo si našli zamestnanie. Ostatné dôvody opustenia aktivačného programu sa vyskytovali len vo veľmi obmedzenom rozsahu, napríklad materská dovolenka, starostlivosť o chorého člena rodiny, vlastná choroba alebo poskytnutie možnosti pre iných záujemcov).

Tab. 6.7: Dôvody neparticipácie nezamestnanej rómskej populácie na aktivačných prácach (v %)

DÔVOD NEÚČASTI	Podiel v %
Program sa ukončil	47,2
Program som opustil	21,7
Choroba	8,3
Materská dovolenka	3,3
Vyhodili ho	3,3

Pri pohľade na problematiku aktivačných prác zo zorného uhla ich deklarovaneho zámeru, t.j. "aby si uchádzač o zamestnanie aktívne hľadal uplatnenie na trhu práce, zvyšoval si kvalifikáciu a zručnosti" a neskôr mohol plynule prejsť na primárny trh práce, sa dá povedať, že aktivačné práce nespĺňajú plne tento svoj deklarovany účel.

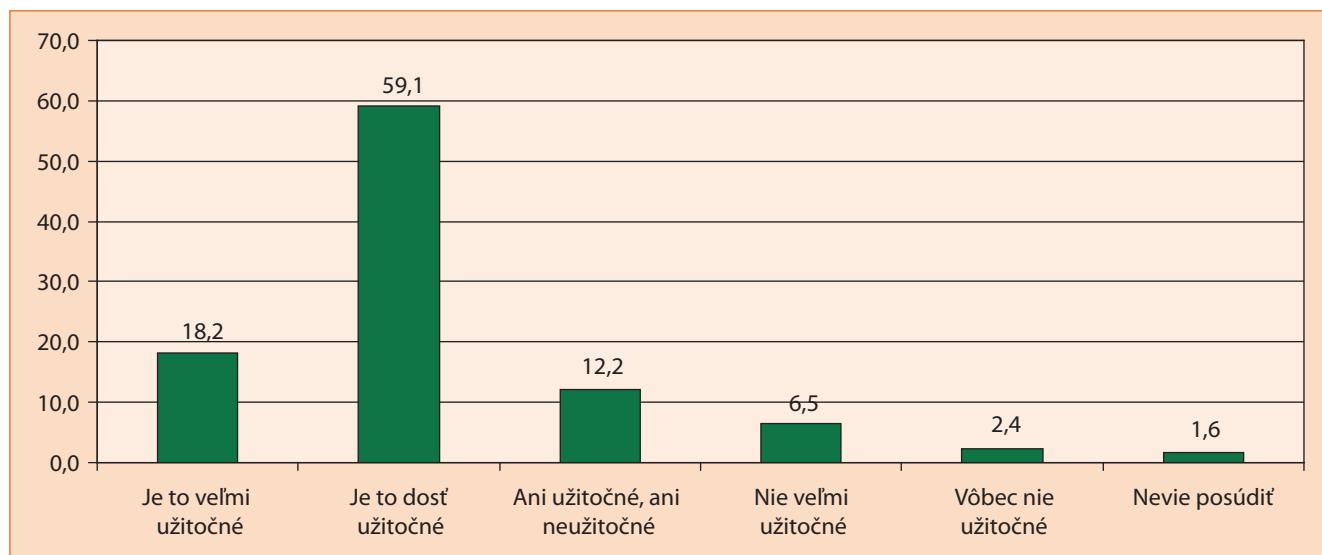
6.6.3. Subjektívne hodnotenie aktivačných prác

Subjektívne hodnotenie aktivačných prác zo strany rómskej populácie vyznelo pomerne priaznivo. Väčšina rómskych účastníkov aktivačných prác (viac ako 77 %) považuje prácu v aktivačnom programe za užitočnú alebo veľmi užitočnú, záporných odpovedí bolo len 9 %.

Podobne na otázku: „Motivovali vás aktivačné práce k hľadaniu zamestnania?“ odpovedalo pozitívne vyše 50 % rómskych účastníkov aktivačných prác. Podľa odpovedí sa zdá, že veľká časť Rómov ocenila možnosti tejto pracovnej participácie. Menej ako polovica (44,7 %) hodnotila svoju účasť v aktivačných prácach ako málo, alebo vôbec nie motivujúcu v smere hľadania si zamestnania.

To, že aktivačné práce zlepšili šancu zamestnať sa, si však myslí už iba 35,6 % rómskych účastníkov programu. Prevažil negatívny názor, ktorý zastáva až 59 % z nich. Teda najpozitívnejšie bola hodnotená užitočnosť aktivačných prác, prevažne kladné boli vyjadrenia k motivačnej stránke programu, ale pri hodnotení reálnych šancí rastu možností zamestnať sa prevážil záporný názor.

Graf 6.13: Hodnotenie užitočnosti svojej participácie v aktivačnej činnosti (v %)

Tab. 6.8: Hodnotenie motivačných efektov účasti v aktivačných prácach podľa typu bývania (%)

STUPNE HODNOTENIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Bolo to veľmi motivujúce	26.4	27.3	46.4	19.2
Bolo to skôr motivujúce	39.0	25.8	35.2	31.8
Málo motivujúce	39.0	24.0	37.0	25.5
Nebolo to veľmi motivujúce	34.0	26.0	40.0	8.7
Vôbec to nebolo motivujúce	61.7	16.7	21.7	10.5
Neviem	41.7	37.5	20.8	4.2
Rómska populácia 18+ spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

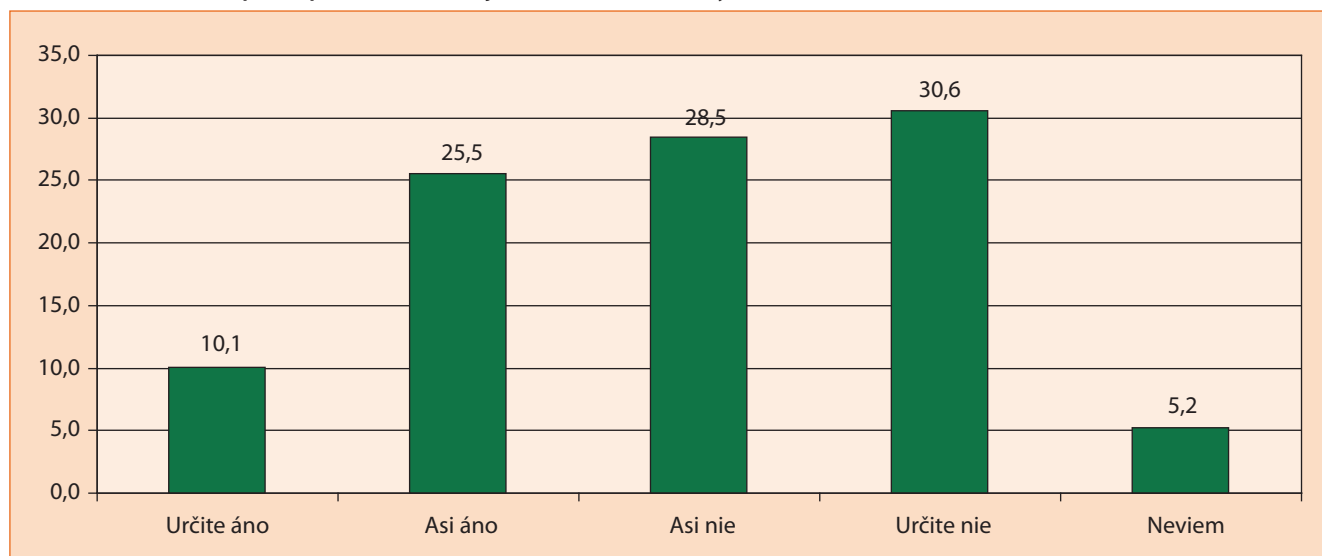
Na tomto mieste by sa dala položiť otázka, čo zlyháva – jednotlivci alebo inštitúcie? Zistené fakty by sa dali interpretovať aj tak, že ľudia akceptovali systém aktivačných programov a chcú pracovať, ale v konečnom dôsledku, na základe praktických skúseností zisťujú, že im to nepomáha nájsť si stabilné zamestnanie. Je to signál pre hľadanie chýb či nedostatkov v súvislosti s nastavením aktivácií. Zdá

sa, že v súčasnej podobe to, na čo je aktivačný program primárne celený (reálne zlepšiť šancu nájsť si stabilné zamestnanie), sa míňa účinkom.³¹

6.6.4. Poskytovanie aktivačných prác: miesto a subjekty

Takmer všetci rómski účastníci aktivačných prác tieto vykonávajú v mieste svojho bydliska (98,6%). Ani bydlisko reprezentované segregovanou osadou nepôsobilo v tomto prípade diferencujúco, teda aj Rómovia a Rómky zo segregovaných osád sú zapojení do aktivačného programu v obci, ku ktorej je osada katastrálne pričlenená. Tento fakt vypovedá o tom, že aktivačné práce do značnej miery uzatvárajú ich účastníkov v mieste bydliska a obmedzujú ich mobilitné šance. Vo vyhranených prípadoch (najmä ak ide o menšie obce) môže dlhodobé uzavretie v jednom prostredí a v rámci rovnakého okruhu ľudí viesť k strate sociálnych a komunikačných zručností.

Graf 6.14: Hodnotenie participácie v aktivačnej činnosti z hľadiska zvýšenia možností zamestnať sa (v %)

³¹ Veľmi kritický pohľad na aktivačné programy majú Oravec a Bošelová, 2006

Aktivačné práce na „obecnom“ základe pravdepodobne nepomáhajú rozšíriť sociálne siete ich účastníkov. Jedinou výnimkou môžu byť segregované osady, kde aktivačné práce vykonávané v hlavnej obci môžu viesť k otváraniu sa osád voči obci.

Veľmi často je pri aktivačných programoch diskutovaná otázka, či táto forma práce nevytláča z formálneho trhu práce istý typ profesií, či nedochádza takýmto spôsobom k rušeniu a nahrádzaniu stabilných pracovných miest. Viac ako 22 % rómskych účastníkov aktivačnej činnosti uviedlo, že tú istú prácu, ktorú vykonávajú ako súčasť aktivačného programu, vykonávali aj v minulosti, ale iným pracovno-právnym spôsobom. Toto zistenie môže signalizovať, že obce a firmy často používajú aktivačné práce ako spôsob znižovania svojich nákladov. Tie znižujú tým, že časť prác a služieb, ktoré obec nutne musí vykonať, sa presunie (a financuje) do aktivačného programu.³² Táto otázka by si v budúcnosti zaslúžila hlbšie skúmanie.

Tab. 6.9: Zhoda poskytovateľa aktivačnej práce s bývalým formálnym zamestnávateľom (v %)

ZHODA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení	Spolu
Áno, v súkromnej	46,4	35,7	17,9	4,9
Áno, v obecnej, štátnej	31,2	37,6	31,2	16,3
Nie	39,7	21,9	38,4	78,3
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Hodnotiť význam aktivačných prác je komplexná otázka. Za istých podmienok môžu byť faktorom, ktorý čiastočne prispieva k prekonávaniu extrémneho sociálneho vylúčenia obyvateľov segregovaných osád tým, že ich priestorovo integruje do aktivít hlavného prúdu majoritnej spoločnosti. Relatívne nízka výška aktivačného príspevku a nízky počet hodín, ktoré sú reálne odpracované, však inkluzívny význam aktivácií marginalizuje.

Podľa vyjadrení organizátorov aktivačnej činnosti, ktoré sú známe z iných výskumov, ako aj podľa mnohých odborníkov, bol lepší predchádzajúci systém verejnoprospešných prác, v rámci ktorého aj Rómovia pracovali za mzdu, i keď minimálnu. V oboch prípadoch ide o dočasné zamestnávanie, ktoré nie je garanciou trvalejšieho uplatnenia sa uchádzača na trhu práce, ašak tu sa podobnosť končí. Zatiaľ čo financovanie verejnoprospešných prác ako špecifického programu aktívnej politiky trhu práce bolo subvencované vládou, a tým, že zamestnávateľ (aj obec) odvádza za týchto pracovníkov poistné do sociálnej poisťovne a odpracované obdobie sa zarátava pre účely dôchodkového zabezpečenia, systém bol viac inkluzívnejší. Aktivačné práce sú priamo viazané na časť dávky v hmotnej núdzi a navyše ich dostupnosť (počet miest) závisí od možnosti a ochoty starostov a predstaviteľov samospráv. V tomto ohľade sú skôr akýmsi donútením než motiváciou k práci.

6.7. Skúsenosti nezamestnaných s úradmi práce

6.7.1. Celkové hodnotenie služieb úradov práce pri hľadaní zamestnania

Vysoká miera dlhodobej (niekoľkoročnej) evidencie nezamestnaných rómskych obyvateľov na úrade práce naznačuje, že skúsenosť týchto nezamestnaných s činnosťou úradu a prístupom ich pracovníkov a pracovníčok je bohatá. Výskum sa preto zamerával aj na zachytenie skúseností týchto klientov. Jedna z otázok výskumu smerovala k celkovému zhodnoteniu služieb úradov práce pri hľadaní práce. Približne polovica relevantnej rómskej populácie (50,9 %) zhodnotila činnosť úradov negatívne (spolu odpoveď nepomáha a vôbec nepomáha). K najhoršiemu hodnoteniu (vôbec nepomáha) sa priklonila viac než pätina z nich. 19,7 % rómskych respondentov nevedelo k práci úradov zaujať jednoznačné stanovisko a viac než jedna pätina ju hodnotila mierne pozitívne (trochu pomáha).

Tab. 6.10: Hodnotenie pomoci úradov práce pri hľadaní zamestnania rómskymi nezamestnanými podľa typu bývania (v %)

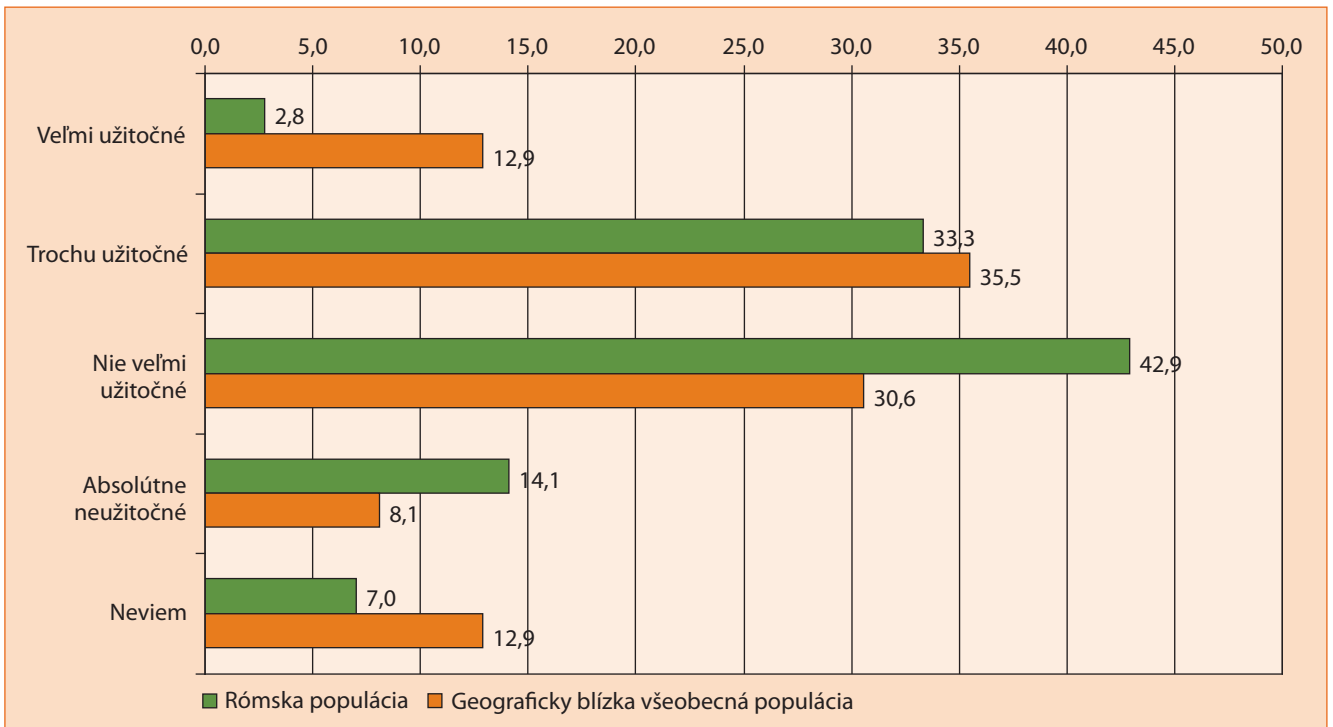
STUPNE HODNOTENIA	Segregovaní	Separovaní	Rozptýlení
Veľmi pomáha	4,3	2,4	4,3
Trochu pomáha	19,5	21,1	24,4
Ani pomáha ani nepomáha	23,8	19,9	15,8
Nepomáha	23,1	36,2	29,0
Vôbec nepomáha	25,3	17,1	22,1
Neviem	4,0	3,3	4,3
Rómski nezamestnaní spolu	100,0	100,0	100,0

Najvyšší podiel rómskych nezamestnaných, ktorí uviedli, že úrady práce im pri hľadaní práce vôbec nepomáhajú, vykázali obyvatelia segregovaných osád (25,3 %). Medzi žijúcimi v separovaných častiach obcí získalo takéto hodnotenie 17,1 % a u žijúcich rozptýlene 22 %. To, že úrad práce bol trochu nápomocný pri hľadaní práce uviedlo 19,5 % nezamestnaných zo segregovaných osád, 24,4 % spomedzi žijúcich rozptýlene a 21,1 % bývajúcich separovane.

6.7.2. Spokojnosť s informáciami od úradov práce

Nie veľmi priaznivé hodnotenie služieb úradov práce zo strany rómskych nezamestnaných sa do určitej miery premietlo aj do spokojnosti s poskytovanými informáciami, ktoré by mali napomôcť pri hľadaní si zamestnania. 37,5 % relevantnej skupiny rómskej populácie si myslí, že úrady práce poskytujú nejaké informácie a len 4,2 % dostáva veľa informácií. Nedostatok informácií pociťuje 18,9 % z nich a úplnú absenciu 35,8 %. Prísun informácií je lepší podľa názoru príslušníkov geograficky blízkej všeobecnej populácie. Veľa informácií od úradov práce dostáva desatina z nich a nejaké informácie 42,7 %. Aj v tomto podsúbore je

³² Podobné signály zachytila aj empirická sonda zameraná na zisťovanie skúseností obecných samospráv so zabezpečovaním aktivačných prác a poskytovaním sociálnych služieb, ktorú v roku 2004 uskutočnilo Stredisko pre štúdium práce a rodiny (Bodnárová, Filadelfiová 2005).

Graf 6.15: Hodnotenie užitočnosti informácií poskytovaných úradom práce – porovnanie názoru rómskej a geograficky blízkej všeobecnej populácie (v %)

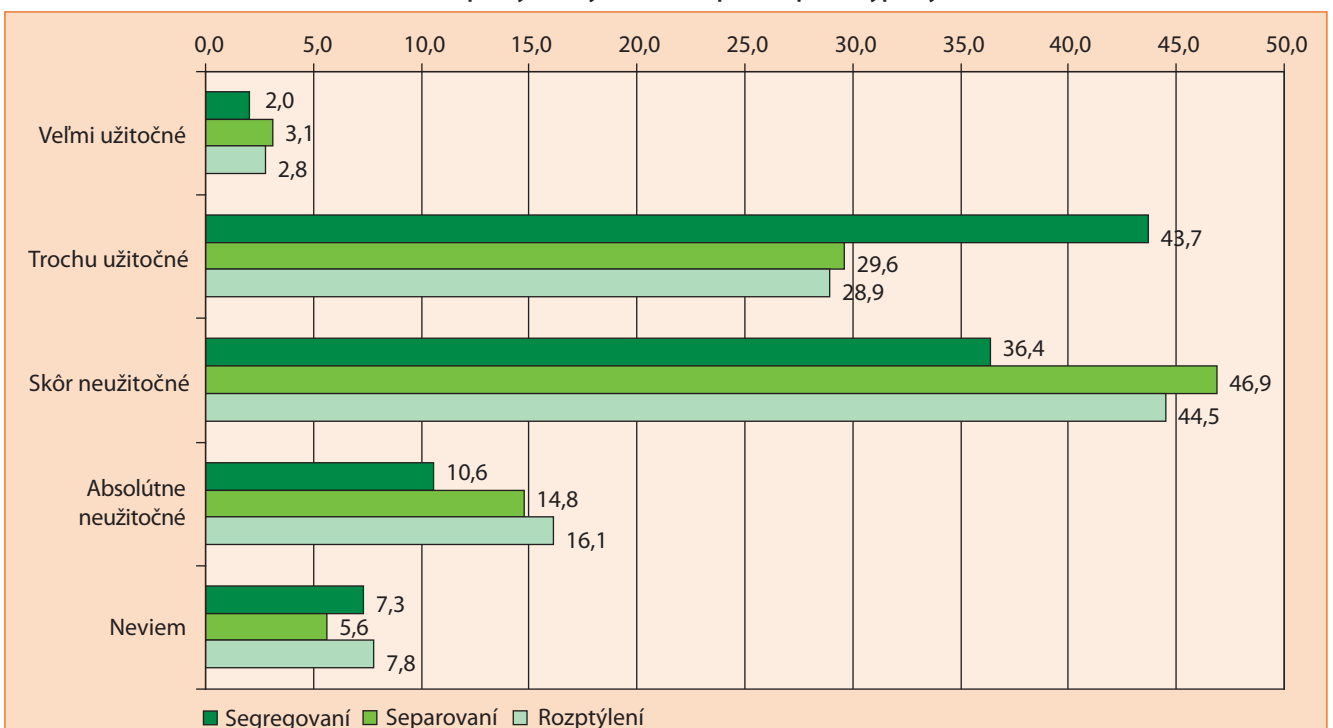
Poznámka: Na otázku odpovedali registrovaní na úrade práce, sociálnych vecí a rodiny.

však relatívne vysoký podiel tých, ktorí uviedli, že im úrady PSVaR neposkytujú žiadne informácie (30,3%).

6.7.3. Hodnotenie užitočnosti informácií poskytovaných úradmi práce

Tretina rómskych nezamestnaných hodnotila informácie úradu práce, ktoré dostanú, ako užitočné. 42,9% ich považovalo za neužitočné a 14,1% dokonca za absolútne neuži-

točné. Teda spolu viac ako polovica rómskych nezamestnaných si myslí, že úrady práce poskytujú nepoužiteľné informácie. V tejto súvislosti je vhodné pozrieť sa bližšie na odpovede respondentov podľa toho, ako hodnotili prísun informácií z úradov. Spomedzi rómskych respondentov, ktorí dostávajú veľa informácií, ich 28,6% považuje za veľmi užitočné a až 45,7% za nie príliš užitočné. U rómskych respondentov s nie veľmi výrazným prísunom informácií od úradov práce je situácia s ich kvalitou trochu iná. Za

Graf 6.16: Hodnotenie užitočnosti informácií poskytovaných úradom práce – podľa typu bývania (v %)

skôr užitočné ich označilo 48,1 % týchto respondentov a za nie veľmi užitočné 33,5 % z nich.

Názor rómskych nezamestnaných bol oveľa kritickejší ako bol názor za nezamestnaných príslušníkov geograficky blízkej všeobecnej populácie. Podľa typu bývania boli najkritickejší bývajúci rozptýlene a v separovaných častiach obce.

6.7.4. Informovanosť úradov práce o príspevku na cestovanie

Medzi nové nástroje aktívnej politiky trhu práce patrí aj poskytovanie príspevkov na preplatenie cestovných nákladov vzťahujúcich sa k práci a podpora pri začiatku podnikania. Respondentom registrovaným na úradoch práce a sociálnych vecí bola v tejto súvislosti položená otázka, či ich úrady informovali o možnostiach týchto príspevkov a podpory pri získaní práce. Tento typ informácií dostalo 14,6 % rómskych nezamestnaných a 84,6 % o nich nevedelo. Najvyšší podiel respondentov, ktorí boli úradmi informovaní, bol medzi žijúcimi rozptýlene, najmenej medzi bývajúcimi v separovaných častiach obce.

Uvedené údaje naznačili, že spokojnosť nezamestnaných s pomocou a službami zamestnanosti poskytovanými úradmi práce, sociálnych vecí a rodiny nie je veľmi vysoká. Medzi hodnotením rómskej populácie a všeobecnej populácie regiónu boli podstatnejšie rozdiely: názor rómskych nezamestnaných bol kritickejší. Nespokojnosť sa týkala hlavne kvality poskytovaných informácií a miery informovanosti.

6.8. Hlavné závery kapitoly 6

Získané údaje ukázali, zapojenie rómskej populácie v produktívnom veku do trhu práce je veľmi nízke, je podstatne nižšie aj v porovnaní s priestorovo blízkou všeobecnou po-

puláciou. Naznačili tiež, že pracovná aktivita sa vyvíja nie len v rámci formálneho trhu práce, ale aj v rámci neformálneho, vyskytli sa viaceré neštandardné formy práce (práca v domácom hospodárstve a podobne).

Spomedzi ekonomicky aktívnych rómskych obyvateľov (t.j. bez študentov, dôchodcov a osôb na rodičovskej dovolenke), ktorí nepracujú, bolo tri štvrtiny registrovaných na úrade práce. V rámci nezamestnanosti prevažuje dlhodobá nezamestnanosť, pri ktorej rómske ženy a muži strácajú zvyšky svojej pracovnej kvalifikácie. V dôsledku toho nastáva „deprivačný cyklus“ a upevňuje sa kultúra chudoby, ktorá má negatívne efekty na životné dráhy nezamestnaných, ale aj ich rodín. Pri vysokom zastúpení detskej zložky sú obzvlášť ohrozujúce dopady na budúce životné dráhy detí z takýchto rodín.

Niekoľkoročná dlhodobá nezamestnanosť sa u rómskej populácie viaže s typom bývania (stupňom segregácie), možnosťou dopravy za prácou, lokálnym trhom práce a ponukou pracovných miest, ale aj s nekvalitnými pracovnými miestami. Výzkum obsahoval iba málo indikátorov o životnom štýle preto je ťažké hodnotiť súvislosť medzi tzv. „kultúrou chudoby“ a aktivizáciou vo vzťahu k pracovnému trhu.

Nízka efektivita hľadania pracovných miest, zamestnania je spojená jednak s celkovým nedostatkom pracovných miest v regióne bydliska, ale tiež s nízkym vzdelaním a pracovnou kvalifikáciou. Aktivačné práce vo väčšine prípadov situáciu neriešia, nakoľko dopyt po nich v mnohých regiónoch prevyšuje ponuku a nepodporujú nijako rast pracovných zručností. Navyše vylúčili mnohé pracovné miesta z formálneho trhu práce, hlavne nízkokvalifikované.

Z hľadiska deklarovaných zámerov aktivačných prác „podporiť aktívne hľadanie uplatnenia na trhu práce, zvyšovanie kvalifikácie a zručností“ možno konštatovať, že tieto programy majú vo vzťahu k rómskym komunitám viaceré rezervy.

7

ZÁVERY A ODPORÚČANIA

7. ZÁVERY A ODPORÚČANIA

Všetky sledované ukazovatele a smery analýzy za sociálnu situáciu rómskych domácností v SR vykázali tri základné tendencie:

- u väčšiny dimenzií sa potvrdila horšia situácia u rómskych domácností v porovnaní s domácnosťami priestorovo blízkej všeobecnej populácie – tak u ukazovateľov charakterizujúcich bývanie, dostupnosť pitnej vody, odkázanosť na dávky v hmotnej núdzi či mieru zadlženosti
- v rámci rómskych domácností vykázali horšie parametre domácnosti žijúce segregovane, ktorým sú životnou situáciou najbližšie rómske domácnosti bývajúce v separovaných častiach obcí či miest
- u všetkých dimenzií sa prejavila zhoda medzi objektívnymi ukazovateľmi a subjektívnym hodnotením situácie

Prezentovaná analýza postavenia rómskej populácie na trhu práce jednoznačne preukázala, že zníženie úrovne dlhodobej nezamestnanosti a zvýšenie zamestnanosti tejto skupiny obyvateľov sa musí stať jasným a trvalým cieľom verejnej politiky zamestnanosti v SR, nakoľko situácia si vyžaduje dlhodobé riešenia a komplexný prístup.

V dlhodobom horizonte je tento cieľ možné dosiahnuť zvýšením úrovne vzdelania rómskej populácie. Pre naplnenie tohto cieľa je potrebné hľadať také opatrenia aktívnej politiky zamestnanosti, ktoré budú lepšie previazané so systémom sociálnej pomoci a sociálneho zabezpečenia ale aj s politikou vzdelávania a bývania (nadrezortný prístup). Vo vzťahu k politike vzdelávania je potrebné zvážiť možnosť zavedenia pozitívneho postupu (afirmatívneho postupu) aspoň na prechodné obdobie.

Na zlepšenie situácie životných podmienok Rómov „tu a teraz“, je potrebné hľadať také opatrenia a nástroje na trhu práce, ktoré skutočne povedú k získaniu zamestnania. Ideálnym riešením by bolo získanie zamestnania na primárnom trhu práce, teda trvalé, formálne zamestnanie. Pri sledovaní tohto cieľa by mohli pomôcť také opatrenia, ktoré umožnia individualizáciu pomoci a podpory a zároveň zapoja do procesu riešenia tvorcov pracovných miest – zamestnávateľov. Riešením by mohli byť „lokálne programy“ so zapojením viacerých aktérov.

Zo štruktúry zamestnanosti vyplýva, že časťou smeruje do neformálneho trhu práce. Veľmi malá časť Rómov bola zaradených na pracovný trh, prípadne patrila medzi SZČO. Analýza ukázala, že ani výrazné zníženie výšky sociálnych dávok a ich podmienenosť „aktivizáciou“ nezlepšili situáciu rómskej populácie z hľadiska úrovne zamestnanosti. Aj keď sa otvorili nožnice medzi pracovnou mzdou a sociálnymi dávkami, nedošlo k masívnemu návratu na trh práce.

Uvedená skutočnosť naznačuje, že problém je spätý hlavne s regionálnou koncentráciou znevýhodnených skupín a nedostatočnou ponukou práce v regióne. Zníženie dávok v konečnom dôsledku zhoršilo životnú situáciu mnohých rómskych domácností (subjektívne konštatovanie zhoršenia). Podmienenie časti sociálnej dávky aktivačnými prácami tiež nezvýšilo šance rómskej populácie zamestnať sa (hlavne bývajúcich segregovane či separovane) a vstúpiť na primárny a formálny trh práce. V koncentrovaných oblastiach exklúzie prevyšuje dopyt po aktivačných prácach ponuku. Stáva sa aj to, že aktivačné práce vytlačujú z formálneho trhu práce viaceré pracovné miesta, ktoré boli vhodné pre nekvalifikovanú pracovnú silu. Ukázalo sa, že objektívne aj subjektívne, charakter týchto prác neposilňuje pracovné zručnosti participantov a nezvyšuje ich zamestnanosť a zaradenia na formálny pracovný trh.

Analýza ukázala, že vysoká miera odkázanosti na dávky v hmotnej núdzi je výsledkom kombinácie viacerých faktorov (chýbajúca alebo nedostatočná kvalifikácia a zručnosti, vplyv marginalizovaného regiónu a pod.), preto aj úsilie o jej redukciu musí sledovať viacero línií naraz.

Napriek vysokému zastúpeniu poberateľov dávky v hmotnej núdzi veľmi málo rómskych domácností bolo príjmom príspevku na bývanie. Podmienky poskytovania príspevku na bývanie sú nastavené na štandardný spôsob a charakter bývania, z ktorého sa práve časť rómskych domácností žijúcich v segregovaných osadách a separovaných obydliach vymyká. Výsledkom je nízky počet príjemcov aj medzi tými domácnosťami, ktoré žijú v hmotnej núdzi.

Medzi sociálno-politické nástroje, ktoré vyžadujú revíziu nastavenia s ohľadom na rómsku populáciu, patria aj motivačné štipendiá. Veľmi nízka miera poberania motivačných štipendií (tzv. „take up rate“) v skúmanom rómskom súbore naznačuje, že nemôže ísť len o nezáujem alebo neochotu rodičov, ale že kritériá pre motivačné štipendium sa „míňajú“ účinkom v situácii charakteristickej pre rizikové komunity.

Polovica Rómov zhodnotila služby úradov práce negatívne, pričom k najhoršiemu hodnoteniu sa priklonila viac než pätina z nich. Hoci ide o výpoveď len jednej strany (a príčiny problémového vzťahu sa týkajú väčšinou oboch strán) a výpovede pracovníkov úradov práce by možno mohli hodnotu týchto údajov spochybniť, isté je, že existuje isté napätie medzi danými inštitúciami a ich klientmi z radov rómskej populácie. Jedným z riešení by mohlo byť dôraznejšie presadzovanie individuálneho prístupu ku klientom sociálneho systému a cieleňé odstraňovanie bariér v komunikácii. Toto sa môže uskutočňovať cieleňými

špecifickými nástrojmi, medzi ktoré môžu patriť školenia pracovníkov úradov práce na komunikáciu s marginalizovanými skupinami obyvateľstva.

Jazykové bariéry často obmedzujú šírku sociálnych sietí a uzatvárajú rómskych obyvateľov v rámci ich vlastnej komunity. Dostupnosť k informáciám o pracovných miestach alebo uľahčujúcim prístup k pracovným miestam je z dôvodu jazyka a zúžených sietí obmedzená. Vzhľadom na regionálnu koncentráciu rómskej populácie s rovnakým profilom je dôležité vzdelávať cielene, teda na tie profesie a pracovné miesta, ktoré sú v regióne dostupné. Jediným zdrojom informácií tak zostáva vlastná komunita (zasiahnutá rovnakým problémom marginalizácie na trhu práce či odkázanosti na sociálne dávky) alebo lokálne úrady práce, sociálnych vecí a rodiny (môžu pracovať len s existujúcou ponukou pracovných miest v regióne).

Objektívne aj subjektívne sa preukázala nízka úroveň podmienok bývania rómskych domácností. Nedostatočne formalizované vlastnícke vzťahy obydľí (neformálny status vlastníctva), „tradičné“ modely života a životných stratégií, môžu byť ďalšou prekážkou zlepšovania životných podmienok a ekonomického rozvoja.

S nízkou úrovňou bývania súvisí aj zlá infraštruktúra bývania a najmä prístup k vode. Hlavný zdroj vody sa nachádzal mimo obydľia u takmer polovice rómskych domácností, ktoré boli zahrnuté do výskumu. Približne jedna pätina z nich musí po vodu dochádzať. Nedostatočný priamy prístup k zdrojom vody spoluvytvárajúci nepriaznivé prostredie je potrebné riešiť na úrovni samosprávy s využitím potenciálu ohrozených komunit.

Výskum ukázal, že v rámci rómskych domácností vykazovali najhoršie parametre domácnosti žijúce segregovane a najlepšie domácnosti žijúce rozptýlene medzi majoritou – teda s najväčšou mierou priestorovej integrácie. Integrácia, vrátane dobrého ovládania majoritného jazyka, sa ukazuje ako najlepšia cesta k prekonávaniu pasce chudoby. Zvýšenie integrácie zlepšuje možnosti získania vzdelania, vzdelanie zlepšuje možnosti získania zamestnania a zamestnanie znižuje odkázanosť na sociálne dávky a zvyšuje disponibilný príjem domácnosti.

Tolkokrát uvádzaná potreba prierezového viacdimezióneho prístupu k znižovaniu chudoby nesmie zostať len formálnou frárou, ale mali by sa vytvárať podmienky pre jej pôsobenie. To si vyžaduje zaangažovanie všetkých relevantných aktérov na centrálnej, regionálnej a lokálnej úrovni, rovnako ako aj zamestnávateľov.

Mimo iného bude potrebné:

Sociálna odkázanosť

- Sledovať viacero línií pri znižovaní odkázanosti na dávky v hmotnej núdzi.
- Prehodnotiť zmysel a účel, prípadne podmienky poskytovania príspevku na bývanie. Je potrebné overiť efekty novej podoby príspevku na bývanie a mieru jeho využitia v celoslovenskom meradle.
- Prehodnotiť účel a význam motivačných štipendií, prípadne ich upraviť tak, aby boli ciele na rómsku populáciu.

- V súvislosti s medzinárodným Dohovorom o právach dieťaťa, venovať viac pozornosti zo strany vlády právu rómskych detí na adekvátne životné podmienky.

Vzdelávanie

- Iniciovať verejnú diskusiu o možnosti uplatnenia dočasných vyrovnávacích opatrení pre Rómov v oblasti vzdelávania a zamestnávania.
- Zabezpečiť dostupnú predškolskú výchovu.
- Oblasť diskriminácie Rómov v prístupe ku vzdelávaniu by sa mala sledovať v celej komplexnosti, teda nielen na úrovni porušovania základných práv menších na vzdelávanie, ale v celkovom kontexte vzdelávacieho systému na Slovensku.
- Opatrenia vo vzdelávaní rómskych detí by mali byť systematicky pripravené od predškolského vzdelávania, cez základné vzdelávanie až po podporu stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania.
- Ako najvýraznejší problém rovnosti prístupu rómskych detí ku vzdelávaniu je momentálne ich neoprávnené preradenie do špeciálnych škôl. V tejto súvislosti bude v budúcnosti nevyhnutné dbať na:
 - prísne dodržiavanie zákonom stanovených mechanizmov preradenia detí do špeciálnych škôl,
 - distribúciu a zabezpečenie používania kultúrne vhodných diagnostických testov, aby sa zabránilo neoprávnenému zaradeniu,
 - zabezpečenie opakovanej rediagnostiky detí zaradených do špeciálnych škôl, aby bola umožnená spätná integrácia do bežných základných škôl,
 - vyvinutie mechanizmov kontroly zaradenia a preradenia detí do špeciálnych škôl.
- Vypracovať mechanizmy, ktorými by bolo možné právo Rómov vzdelávať sa vo svojom jazyku naplňovať.
- Uvažovať nad predĺžením povinnej školskej dochádzky do veku vymedzeného Dohovorom o právach dieťaťa (18 r.).

Úrady práce a zamestnanosť

- Posilniť a skvalitniť vzťah nezamestnaných Rómov a úradov práce.
- Presadzovať individuálny prístup ku klientom sociálneho systému a ciele odstraňovanie bariér v komunikácii zo strany úradov práce.
- Pri zadávaní štátnych zákaziek preferovať subjekty, ktoré pri realizácii zákazky vytvoria pracovné miesta pre dlhodobu nezamestnaných Rómov.
- Propagovať dobré príklady zamestnávania Rómov v štátnom a súkromnom sektore.
- Propagovať zamestnávanie Rómov v súkromnom sektore v rámci programov spoločenskej zodpovednosti firiem.
- V organizáciách verejnej správy vytvárať pozitívny príklad pre ostatných zamestnávateľov zamestnávaním Rómov.
- Preskúmať podmienky samozamestnávania a malého podnikania zraniteľných skupín obyvateľstva.

- Preskúmať možnosti mikro-pôžičiek pre marginalizované skupiny obyvateľstva v súvislosti s naštartovaním malého podnikania ale aj eliminovania úžery.
- Prispôsobiť aktuálne podmienky podpory samozamestnávania a poskytovania živností tak, aby boli dostupné aj pre príslušníkov marginalizovaných skupín. Môže sa tak diať napríklad formou „inkubátora“ a asistencie pri zakladaní a rozbehu podnikania.
- Aktivizovať Rómov, no prehodnotiť účel a efektívnosť aktivačných príspevkov.
- Preskúmať možnosti vytvorenia tzv. medzitrhu práce pre zamestnávanie dlhodobo nezamestnaných.

Infraštruktúra a životné prostredie

- Monitorovať situáciu vo všetkých osadách a identifikovať tie, ktoré predstavujú akútny problém z pohľadu životného prostredia.
- Zahnúť Rómov do manažmentu a ochrany prírody a vytvárať pocit spoluvlastníctva prírodných zdrojov.
- Pokračovať a zrýchliť výstavbu nových vodovodov a kanalizácií aj pre rómske časti obcí.
- Zlepšiť priamy prístup k zdrojom vody spoluvytvárajúci npriznivé prostredie. Potreba riešiť tento problém na úrovni samosprávy s využitím potenciálu ohrozených komunít.
- Hľadať alternatívne spôsoby výstavby sociálnych bytov s využitím energeticky úsporných a environmentálnych technológií a výhrevov (napríklad vykurovanie biomasou namiesto elektrickou energiou).
- Vytvoriť koncepciu tvorby pracovných miest v manažmente krajiny, výrobe obnoviteľných zdrojov energie a odpadovom hospodárstve. Tieto eko-práce by mohli predstavovať šancu aj pre nízko kvalifikovaných ľudí.

Bývanie

- Vypracovať stratégiu boja proti diskriminácii v oblasti bývania, nielen vo verejnom, ale aj v súkromnom nájomnom sektore. Pri podpore bývania zo štátnych zdrojov zohľadňovať integračný potenciál projektu, participatívny charakter projektu a jeho prepojenosť na iné rozvojové aktivity. Navrhnuť stratégiu, ktorá by zamedzila vytváranie separovaných obydlií, ktoré sú vždy vo vlastníctve miest obcí a boli postavené so štátnym príspevkom.
- Vytvoriť podmienky na rozvoj vertikálne priepustného systému nájomného bývania – od ubytovní cez sociálne bývanie (kde časť nájomného je platená z verejných zdrojov) a ekonomické bývanie (kde nájom by pokrýval len náklady) až po nájomné bývanie so ziskom.

- Navrhnuť aj iné možnosti rozvoja bývania v tzv. rómskych osadách: napríklad rekonštrukcia, odkupovanie starých domov a pod.
- Riešiť otázku výšky poplatkov za energie a vodu pre sociálne odkázaných, napríklad existenciou garantovaných kvót na osobu, poukážok či priamych príspevkov na dotácie.
- Zamerať nástroje verejnej politiky na oblasť bývania Rómov. Nevyhovujúce podmienky sa týkajú tak veľkosti obydlií a stavebných materiálov, ako aj otázky vlastníctva obydlií a právneho statusu stavieb.
- Nízka kvalita bývania časti rómskej populácie by mala byť predmetom spoločného koordinovaného prístupu centrálnnej vlády i samosprávnych orgánov.
- Pokračovať vo výstavbe nájomných bytov, no definovať, čo je sociálne bývanie, pretože Slovensko to ako jedna z posledných európskych krajín nemá upresnené. Výstavba by nemala podporovať segregáciu, mali by sa do nej zapájať aj budúci užívatelia bytov.

Všeobecne

- Motivovať obce a mestá, aby si vypracovali sociálno-demografický profil svojich komunít.
- Naštartovať efektívnu a cieleňú disemináciu informácií o právach vyplývajúcich z antidiskriminačného zákona medzi subjekty povinné dodržiavať zásadu rovnakého zaobchádzania, medzi ohrozené skupiny, a tiež medzi širšiu verejnosť.
- Venovať špeciálnu pozornosť tzv. viacnásobnej, kumulovanej diskriminácii (napríklad rómskych žien, ktoré sú diskriminované tak kvôli svojej etnickej príslušnosti, ako aj kvôli pohlaviu).
- Podporovať terénnu sociálnu prácu, ale zároveň pripraviť nástroje na podporu ďalšej komunitnej práce, najmä zdravotníkov, pracovných asistentov, ale aj voľnočasových pracovníkov.
- Podporovať zvyšovanie rómskej identity.
- Zapracovať do školských osnov aj dejiny a kultúru Rómov ako súčasť slovenských reálií.
- Podporiť komplexnú revíziu výskumov, meraní a použitých prístupov na zisťovanie chudoby a sociálneho vylúčenia v rómskych osadách za účelom zhodnotenia ich primeranosti, výpovednej hodnoty a možnej využiteľnosti v ďalších skúmaniach.
- Vylepšiť schopnosť existujúcich nástrojov zachytiť danú problematiku.
- Opakovane použiť tie isté merania a prístupy, čo umožní získať údaje porovnateľné v čase a zachytiť dynamiku životných podmienok. Hĺbkové monitorovanie dynamiky situácie je v súlade s jedným z hlavných doporučení Dekády rómskej inklúzie.

Použité zdroje:

- Andorka, R. – Spéder, Z.: *Poverty in Hungary in 1992-1995*. Maďarsko 1996, uvádzané podľa zdroja z internetu (www.mtapti.hu/mszt/a1993andorka.htm).
- At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe*. UNDP, Regional Bureau for Europe and the CIS. Bratislava 2006.
- Bodnárová, B. – Filadelfiová, J.: *Zmeny v sociálnej politike a úloha obcí*. Stredisko pre štúdiá práce a rodiny, Bratislava 2005.
- Bodnárová, B. – Džambazovič, R. – Filadelfiová, J. – Gerbery, D. – Holubová, B. – Porubánová, S.: *Medzigeneračná reprodukcia chudoby: Sekundárne analýzy teoretických konceptov a empirických zdrojov*. Priebežná správa. Stredisko pre štúdiá práce a rodiny, Bratislava 2005.
- Faltán, L. a kol.: *Regionálna diferenciácia, regionálny rozvoj v Slovenskej republike v kontexte integračných dosahov*. Sociologický ústav SAV. Bratislava 2004.
- Filadelfiová, J.: *Populačný vývoj a štruktúra rodín*. In: M. Kollár, G. Mesežnikov (ed.): *Slovensko 2004: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2004.
- Filadelfiová, J.: *Demografický vývoj a posuny v štruktúre populácie a domácností ako predpoklad a dôsledok zmien v sociálnej sfére*. In: B. Bodnárová, J. Filadelfiová, D. Gerbery, R. Džambazovič, E. Kvapilová: *Zmeny v sociálnej politike*. Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava 2006.
- Filčák, R.: „Chudoba a životné prostredie – prípad marginalizovaných rómskych osád“. In: Milo, D. – Škobla, D.: *Slovenský a európsky rozmer antidiskriminačnej politiky*. LPR, Bratislava 2004.
- Fotta, M.: „Aspekty porušovania práv Rómov na bývanie.“ In: Milo, D. – Škobla, D.: *Slovenský a európsky rozmer antidiskriminačnej politiky*. LPR, Bratislava 2004.
- Gordon, D. – Pantazis, S. – Townsend, G.: *Changing Necessities of Life 1983-1999*. Working paper č. 3, Townsend Centre for International Poverty Research, Bristol 2000.
- Gerbery, D. – Džambazovič, R.: „Vývoj systému sociálnej pomoci a boj proti chudobe v SR.“ In: Bodnárová, B. – Filadelfiová, J. – Gerbery, D. – Džambazovič, R. – Kvapilová, E.: *Premeny sociálnej politiky*. Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava 2006.
- Grellier, J. – Šoltosová, K.: *Healthcare Policy and Provision for Roma in Slovakia and the Czech Republic*. In: *Roma Rights: Health Care*, 3-4/2004, Budapest 2004.
- Health and care in an enlarged Europe*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dublin, 2004, www.eurofound.eu.int/qual_life
- Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Svetová banka, S.P.A.C.E., INEKO, OSI, Bratislava 2002.
- Innocenti Social Monitor 2004*. The MONEE Project, CEE/CIS/Baltic States, UNICEF Innocenti Research Centre, Florence 2004.
- Kemény I. – Janky, B. – Lengyel, G.: *A magyarországi cigányság 1971-2003* Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.
- Kodaňská svetová konferencia o sociálnom rozvoji*. OSN 1995.
- Kusá, Z.: *Sociálna história chudoby na Slovensku – vzory rodinného správania a reprodukcia chudoby*. Projekt realizovaný Sociologickým ústavom SAV pod vedením Zuzany Kusej. (Projekt bol súčasťou širšieho porovnávacieho výskumu za krajiny strednej Európy, ktorý koordinovala Julia Szalai.) SÚ SAV, Bratislava 1997.
- Kvapilová, E. – Gerbery, D.: „Nové kontúry sociálneho štátu na Slovensku. Inštitucionálne základy sociálnej súdržnosti“. In: B. Bodnárová, R. Džambazovič, J. Filadelfiová, D. Gerbery, E. Kvapilová: *Premeny sociálnej politiky*. Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava 2006.
- Living standards, employment, and labor market study - Slovak republic*. WorldBank, Bratislava 2002.
- Materiály MPSVR SR, www.employment.gov.sk.
- Materiály inštitúcií Európskeho Spoločenstva, www.europa.eu.int.
- Materiály Rady Európy (www.coe.int, www.radaeuropy.sk).
- Mikrocenzus 1992, 1996 a 2001*. Štatistický úrad SR, Bratislava 1992, 1996, 2002.
- Miléniové rozvojové ciele: Cesta k zníženiu chudoby a sociálneho vylúčenia. Slovenská republika*. UNDP, Bratislava 2004.
- Milo, D. – Škobla, D.: *Slovenský a európsky rozmer antidiskriminačnej politiky*, LPR Bratislava 2004.
- Mingione, E.: *Urban Poverty in the Advanced industrial World: Concepts, Analysis, and Debates*. In: Mingione, E. (ed.): *Urban Poverty and the Underclass*. Blackwell, New York 1999.
- Monitoring EU accession process: Minority protection in Slovakia*. Open society institute 2001.
- Moser, C.: *The Asset Vulnerability Framework: Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies*. *World Development* 26, č. 1, 1998.
- Mušinka, A.: „Rómovia v Prešovskom kraji“. In: Scheffel, D. – Mušinka, A. (eds.): *Rómska marginalita*, CAV Prešov 2004.
- Národná správa o ľudskom rozvoji: Slovenská republika 2000*. UNDP, Centrum pre hospodársky rozvoj, Bratislava 2000.

- Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006. Bratislava: MPSVR SR, 2004.
- Oravec, L. – Bošelová, Z.: „Activation Policy in Slovakia: Another Failing Experiment?“ In: *Roma Rights: Exclusion from Employment*, Budapest 1/2006.
- Piachaud, D. – Sutherland, H.: *How Effective is British Government's Attempt to Reduce Child Poverty?* Innocenti Working Paper č. 77, UNICEF Innocenti Research Centre, Florence 2000.
- Populačný vývoj v regiónoch SR 2001. INFOSTAT, Výskumné demografické centrum. Bratislava 2003.
- Priebežné správy o demografickom vývoji Štatistického úradu SR (www.statistics.sk).
- Radičová, I.: Chudoba Rómov vo vzťahu k trhu práce v SR. In: *Sociológia* 33, 2001, č. 5, s. 439–456.
- Radičová, I. (ed.): *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2004*. S.P.A.C.E., Inštitút pre verejné otázky a Krajské centrum pre rómske otázky, Bratislava 2004.
- Recent Demographic Developments in Europe 2003*. Council of Europe Publishing 2003.
- Roma in an Expanding Europe: breaking the poverty cycle*. World Bank, 2004.
- Regióny Slovenska*. 2004. Štatistický úrad SR, Bratislava 2004.
- Salner, A. (ed) : *Rómske deti v slovenskom školstve*. SGI, Bratislava 2004.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v SR v roku 2001*. Štatistický úrad SR, Bratislava 2001.
- Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe, a survey of patterns of segregated education of Roma in Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Romania, and Slovakia*, ERRC, Budapest 2004
- Schwartzman, Simon: *Poverty Statistics: The Issues*. Príspevok na 6. stretnutí expertnej skupiny o štatistikách chudoby. Rio de Janeiro, 12.-14. November 2003.
- Sociografické mapovanie rómskych komunit na Slovensku*, IVO, Bratislava 2004.
- Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v roku 2002 až 2005*. Bratislava. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava 2002, 2003, 2004, 2005.
- Správa o sociálnej situácii obyvateľstva v prvom polroku 2005*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, Bratislava 2005.
- Správa o stave a úrovni kvality výchovy a vzdelávania, podmienok a riadenia v špeciálnej základnej škole v SR v školskom roku 2002/2003*, Štátna školská inšpekcia Bratislava 2004.
- Správa o zdravotnom stave obyvateľov SR*. MZSR, Bratislava 2000 až 2005.
- Stav a pohyb obyvateľstva v SR*. 1995-2003. Štatistický úrad SR, Bratislava 1999 až 2003.
- Stratégia podpory rastu zamestnanosti prostredníctvom reformy sociálneho systému a trhu práce*. MPSVR SR 2003.
- Štatistické ročenky SR*. 1993-2004. Štatistický úrad SR. Bratislava 1993 až 2004.
- Štatistiky nezamestnanosti (www.upsvar.sk).
- Tomatová, J.: *Na vedľajšej koľaji. Je proces zaraďovania rómskych detí do špeciálnych základných škôl znevýhodňujúcim činiteľom?* SGI, Bratislava 2004a.
- Tomatová, J.: „Proces zaraďovania a preradaovania v základnom školstve“. In: Salner, A. (ed) : *Rómske deti v slovenskom školstve*. SGI, Bratislava 2004b.
- Torres, H. – Gomes, S. – Marques, E. - Ferreira, M. P.: *The Spatial Dimension of Urban Poverty*. 2004 (<http://globetrotter.berkeley.edu/macarthur/inequality/papers/>)
- Únik z pasce závislosti: Rómovia v strednej a východnej Európe. Regionálna správa o ľudskom rozvoji*. UNDP, Regional Bureau for Europe and the CIS. Bratislava 2003.
- Uznesenie Vlády SR č.165/2004 k Návrhu opatrení na prehĺbenie pozitívnych účinkov zmeny systému dávok v hmotnej núdzi na niektoré skupiny obyvateľstva*.
- van Berkel, R. – Moller, I.H.: *Active Social Policies in the EU: Inclusion through participation?* Policy Press, Bristol 2002.
- Vaňo, B.: *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. INFOSTAT, Výskumné demografické centrum, Bratislava 2001.
- Vaňo, B.: *Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025*. INFOSTAT, Výskumné demografické centrum, Bratislava 2002.
- Vaňo, B.: *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2002*. INFOSTAT, Výskumné demografické centrum, Bratislava 2003.
- Vaňo, B. – Haviarová, E.: *Demografická situácia Rómov*. In: M. Vašečka (ed.): *Čačipen pal o Roma*. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava, IVO 2002.
- Vašečka, M. (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava, IVO 2002a.
- Vašečka, M.: „Rómovia“. In: M. Kollár – G. Mesežnikov (ed.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti I*. IVO, Bratislava 2002b.
- Vekové zloženie obyvateľstva SR*. 2004. Bratislava. Štatistický úrad SR.
- Vybrané údaje o regiónoch v SR za rok 2003*. 2004. Bratislava. Štatistický úrad SR.
- Vývoj obyvateľstva v SR 2003*. Štatistický úrad SR, Bratislava 2004.
- Všeobecná informácia o 6. stretnutí expertnej skupiny o štatistikách chudoby*. Rio de Janeiro, 12.-14. November 2003.
- Winkler, J.: *Analýza potrieb integrácie Romú na českém trhu práce*. In: J. Winkler – L. Klimplová – M. Žižlavský (eds.): *Účelové programy na lokálnych trzích práce: jejich význam, potřebnost a realizace*. Fakulta sociálních studií MU v Brně, Brno 2005.
- Zákon č. 599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi*.
- Zákon 5/2004 Z.z. o službách v zamestnanosti*.
- Zamestnávanie Rómov: Názory podnikov*. UNDP, Regional Bureau for Europe and the CIS Bratislava 2006.
- Zdravotnícke ročenky SR*. ÚZIS, Bratislava 2000 až 2005.
- Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach EU-SILC 2005*. (www.statistics.sk).

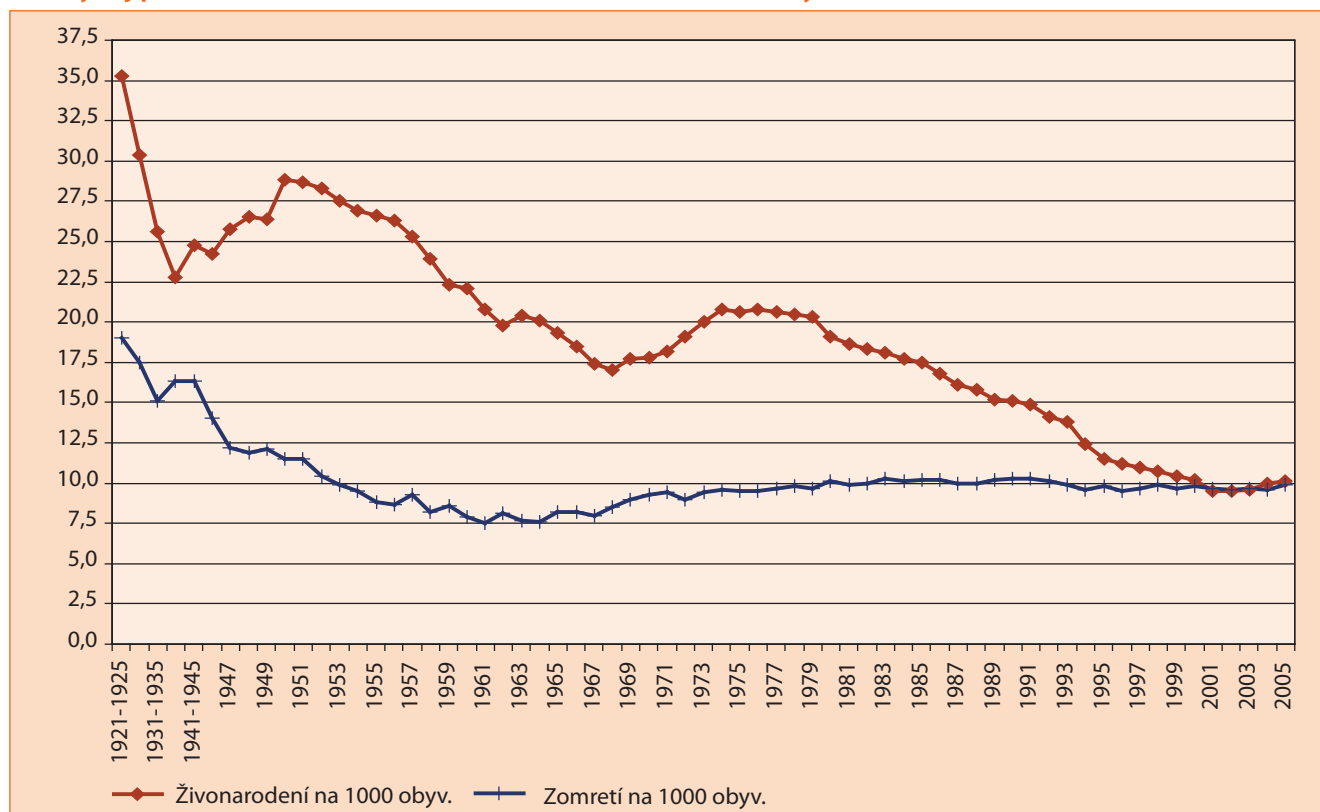
PRÍLOHA 1: Podporné údaje

Tab. 1: Vybrané ukazovatele za zloženie a veľkosť domácností SR (porovnanie rokov)

TYP DOMÁCNOSTI	1961	1970	1980	1991	2001
Hospodáriace domácnosti /HD spolu (v tis.)	–	1 267	1 585	1 778	1 900
– z toho % podiel zložených HD (2+ CD)	–	5,8	4,3	2,9	7,8
Cenzové domácnosti/ CD spolu (v tis.)	1 183	1 345	1 660	1 832	2 072
Priemerný počet členov CD	3,5	3,4	3,0	2,9	2,6
Cenzové domácnosti podľa typu (v %):					
– úplné rodiny	81,2	78,5	70,6	67,7	56,4
– jednorodičovské rodiny	8,4	8,6	8,2	10,4	11,9
– osamelí jednotlivci	9,3	11,9	19,8	21,8	30,0
– ostatné domácnosti	1,1	1,0	1,4	0,4	1,7
Úplné rodiny podľa detí do 15 rokov (v %)					
– s deťmi do 15 rokov	47,6	44,2	38,3	41,6	31,1
– bez detí do 15 rokov	33,6	34,3	32,3	25,8	25,3
Úplné rodiny podľa ekonomickej aktivity ženy (v %)					
– žena ekonomicke aktívna	32,8	42,6	50,1	48,9	40,0
– žena v domácnosti	48,4	35,9	20,5	18,5	16,4

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava, Štatistický úrad SR 2002. Štatistická ročenka SR 2003. Bratislava, Štatistický úrad SR 2003.

G 1: Vývoj pôrodnosti a úmrtnosti v SR (1921-2005, na 1 000 obyvateľov)

Zdroj: Stav a pohyb obyvateľstva v SR v r. 1920-2003. Bratislava, ŠÚ SR 1950-2004. Informatívne správy ŠÚ SR o demografickom vývoji v SR, www.statistics.sk (uvádzané podľa: Filadelfiová 2006).

Tab. 2: Obyvateľstvo podľa produktívneho veku (k 31.12., v %)

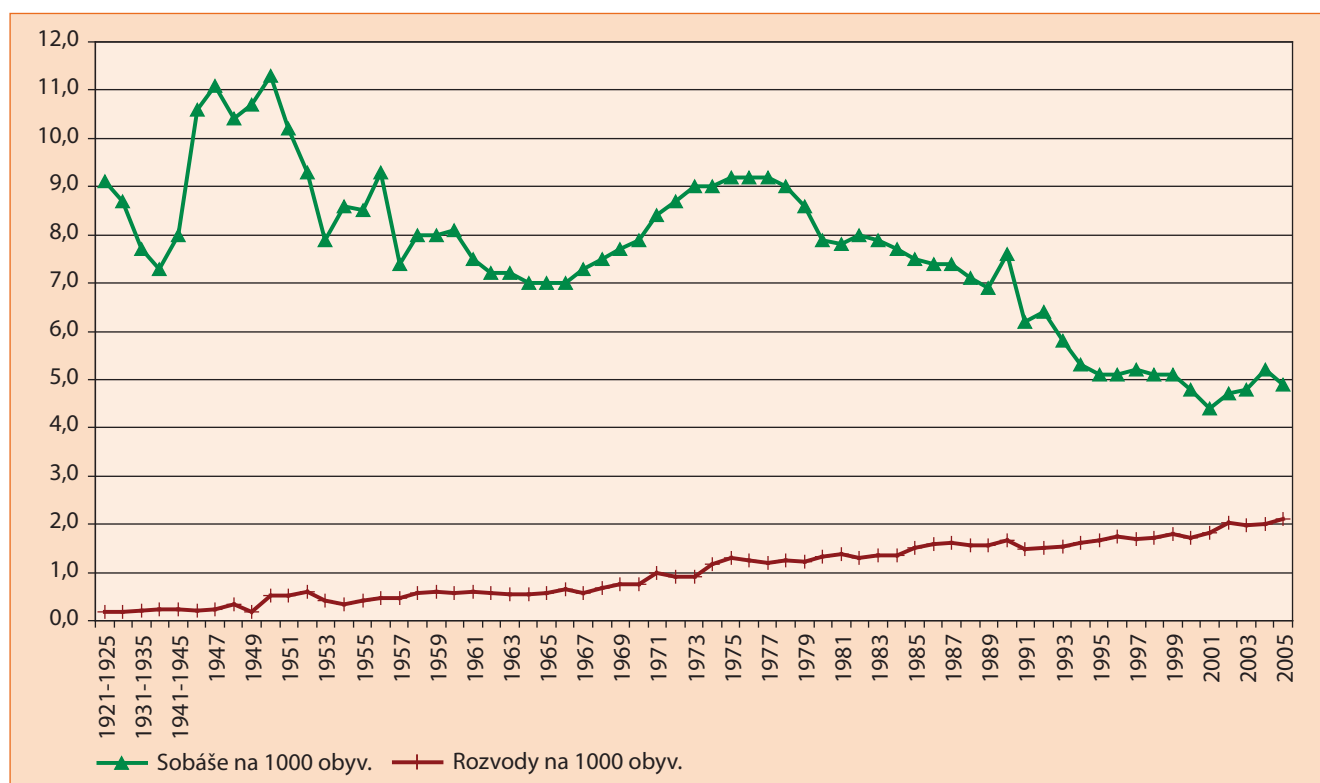
SKUPINA OBYVATEĽOV	1950	1970	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004
Predproduktívni spolu:	29,0	27,3	26,1	25,1	19,2	18,7	18,0	17,6	17,1
dievčatá 0 – 14 rokov	-	13,3	12,8	12,3	9,4	9,2	8,9	8,5	8,3
chlapci 0 – 14 rokov	-	14,0	13,3	12,8	9,8	9,6	9,1	9,0	8,8
Produktívni spolu:	58,9	56,3	57,6	57,6	62,7	63,2	63,4	63,7	63,9
ženy 15 – 54 rokov	29,3	27,1	27,5	27,6	30,1	30,3	30,3	30,4	30,4
muži 15 – 59 rokov	29,6	29,2	30,1	30,0	32,7	32,9	33,1	33,3	33,5
Poproduktívni spolu:	12,1	16,5	16,4	17,3	18,1	18,1	18,6	18,7	19,0
ženy 55 a viac rokov	7,8	10,3	10,6	11,2	11,9	12,0	12,3	12,4	12,7
muži 60 a viac rokov	4,3	6,2	5,8	6,1	6,1	6,1	6,3	6,3	6,3

Zdroj: Štatistické ročenky SR. Bratislava, ŠÚ SR 2000-2005.

Tab. 3: Priemerný vek obyvateľov SR podľa pohlavia (1999-2005)

PRIEMERNÝ VEK	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
SR spolu	35,7	36,0	36,2	36,6	36,8	37,1	37,4
Muži	34,1	34,4	34,6	35,0	35,2	35,5	35,8
Ženy	37,2	37,5	37,6	38,1	38,4	38,7	39,0

Zdroj: Štatistické ročenky SR. Bratislava, ŠÚ SR 2000-2005.

G 2: Vývoj sobášnosti a rozvodovosti v SR (1921-2005, na 1 000 obyvateľov)

Zdroj: Stav a pohyb obyvateľstva v SR v r. 1920-2003. Bratislava, ŠÚ SR 1950-2004. Informatívne správy ŠÚ SR o demografickom vývoji v SR, www.statistics.sk (uvádzané podľa: Filadelfiová 2006).

Tab. 4: Priemerný vek žien a mužov pri uzatvorení sobáša (1995-2005, v rokoch)

PRIEMERNÝ VEK	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Muži :											
– pri sobáši	26,3	26,8	27,2	27,3	27,7	28,2	28,6	29,1	29,5	29,6	30,5
– pri 1. sobáši	24,7	25,0	25,3	25,6	25,9	26,1	26,3	26,8	27,2	27,6	28,2
Ženy:											
– pri sobáši	23,5	23,9	24,3	24,4	24,8	25,2	25,6	26,1	26,5	26,7	27,4
– pri 1. sobáši	22,3	22,6	22,9	23,1	23,4	23,6	23,8	24,2	24,6	25,0	25,6

Zdroj: Populačný vývoj v SR 2002. INFOTAT, VDC, Bratislava 2003; Vývoj obyvateľstva v SR. Bratislava, Štatistický úrad SR 2004 (uvádzané podľa: Filadelfiová 2006).

Tab. 5: Stredná dĺžka života žien a mužov SR pri narodení (1960-2005)

UKAZOVATEĽ	1960	1970	1980	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ženy	72,47	72,92	74,25	75,44	76,33	77,22	77,54	77,63	77,62	77,82	77,90
Muži	67,70	66,73	66,75	66,64	68,40	69,14	69,51	69,86	69,76	70,29	70,11
Rozdiel	4,77	6,19	7,50	8,80	7,93	8,08	8,03	7,77	7,86	7,53	7,79

Zdroj: Štatistická ročenka SR 1998 až 2004. Bratislava, ŠÚ SR 1998 až 2004. Informatívne správy ŠÚ SR (www.statistics.sk).

Tab. 6: Porovnanie rozpätia základných demografických ukazovateľov za okresy SR (2000, 2003)

UKAZOVATEĽ	Priemer za SR	Okres s najvyššou hodnotou ukazovateľa	Okres s najnižšou hodnotou ukazovateľa	Rozdiel v roku 2000	Rozdiel v roku 2003
Počet obyvateľov (v tis.)	–	Nitra	Medzilaborce	150,8	151,0
HM pôrodnosti	9,61	Kežmarok	Myjava	10,2	8,86
HM úmrtnosti	9,71	Krupina	Tvrdošín	7,4	7,37
HM sobášnosti	4,83	Malacky	Revúca	3,1	2,72
HM rozvodovosti	1,99	Šaľa	Námestovo	2,2	2,60
HM prirodzeného prírastku	- 0,10	Kežmarok	Myjava	15,5	13,94
HM celkového prírastku	+ 0,17	Senec	Myjava	20,8	22,73
HM prírastku sťahovaním	+ 0,26	Senec	Medzilaborce	13,83	19,98
Potraty (na 100 živonarodených)	40,75	Banská Bystrica	Sabinov	56,9	47,3
Dojčenská úmrtnosť (na 1 000 živonarod.)	7,85	Trebišov	Myjava Banská Štiavnica	19,0	21,9
Narodení mimo manželstva (v %)	21,65%	Rimavská Sobota	Námestovo	36,4	41,2
Priemerný vek ženy – pri prvom sobáši	24,20	Bratislava	Sobrance Medzilaborce	3,1	3,4
Priemerný vek ženy – pri prvom pôrode	24,53	Bratislava	Medzilaborce	4,3	5,0

Zdroj: Stav a pohyb obyvateľstva v SR 2000. Bratislava, ŠÚ SR 2001, Vybrané údaje o regiónoch v SR za rok 2003. Bratislava, ŠÚ SR 2004. Vývoj obyvateľstva v SR. Bratislava, ŠÚ SR 2004 (uvádzané podľa: Filadelfiová 2004).

Poznámky: HM = hrubá miera, t.j. prepočet na 1 000 obyvateľov.

Tab. 7: Vybrané demografické ukazovatele podľa okresov (2003)

OKRES/ KRAJ	A	B	C	D	E	F	G	H
SR celkom	9,61	23,39	9,71	7,85	4,83	1,99	24,6	24,88
Bratislava I	8,04	17,90	14,47	0,00	6,37	2,68	27,4	29,12
Bratislava II	8,49	20,37	11,04	7,63	5,34	2,66	27,1	27,90
Bratislava III	7,82	15,56	12,14	2,08	5,73	2,58	27,0	28,11
Bratislava IV	8,45	15,91	7,96	5,08	5,65	3,06	27,0	28,04
Bratislava V	7,64	29,18	5,42	3,27	5,35	3,22	25,6	26,10
Bratislava	8,10	20,77	9,30	4,34	5,57	2,89	26,6	27,58
Malacky	9,36	24,47	10,43	6,56	6,03	1,55	24,7	24,70
Pezinok	9,44	15,22	9,35	3,86	5,54	2,32	25,1	26,05
Senec	9,73	17,21	10,18	7,71	5,64	2,04	24,8	26,13
Bratislavský kraj	8,50	20,29	9,50	4,90	5,62	2,62	26,1	26,97
Dunajská Streda	8,32	26,27	9,49	3,19	4,27	2,31	24,0	24,41
Galanta	8,69	24,55	9,95	9,73	4,88	1,96	24,2	24,38
Hlohovec	8,49	14,81	9,71	13,02	4,54	2,04	25,0	25,53
Piešťany	7,55	13,02	10,32	2,07	5,26	1,67	25,2	25,52
Senica	8,88	20,78	10,40	3,71	5,03	2,04	23,8	25,04
Skalica	9,57	18,30	9,23	2,23	5,25	2,11	24,4	25,07
Trnava	8,21	14,04	9,83	6,72	5,06	1,79	25,1	25,61
Trnavský kraj	8,45	19,51	9,84	5,80	4,86	1,99	24,5	25,01
Bánovce nad Bebravou	9,43	16,76	9,98	5,51	4,99	1,90	24,8	25,33
Ilava	7,29	13,53	9,52	13,36	4,58	2,24	24,8	25,56
Myjava	7,04	17,73	12,97	0,00	4,96	1,46	24,4	26,78
Nové mesto nad Váhom	7,53	18,45	10,22	6,30	4,44	1,66	24,6	25,32
Partizánske	7,88	21,28	9,35	7,98	4,27	2,10	25,0	25,26

OKRES/ KRAJ	A	B	C	D	E	F	G	H
Považská Bystrica	8,35	15,10	9,38	5,54	4,98	1,85	24,7	24,92
Prievidza	7,45	25,41	8,99	4,80	4,39	2,25	24,7	25,43
Púchov	8,37	9,69	10,85	5,24	4,89	1,32	24,7	25,97
Trenčín	8,13	11,68	9,45	2,19	5,19	2,18	24,9	25,93
Trenčiansky kraj	7,88	17,18	9,72	5,48	4,72	1,99	24,8	25,56
Komárno	8,01	35,94	12,60	2,32	3,59	2,80	24,9	24,44
Levice	8,20	30,04	11,99	6,14	4,15	2,56	24,3	24,40
Nitra	8,38	18,82	9,28	8,75	4,75	2,34	24,9	25,63
Nové Zámky	8,04	25,92	11,45	4,19	4,07	1,93	24,3	24,94
Šaľa	9,47	23,83	10,19	5,87	4,67	3,02	25,0	24,86
Topoľčany	8,02	15,66	10,98	8,42	4,90	2,20	24,4	24,88
Zlaté Moravce	8,00	18,21	10,79	2,89	3,95	1,78	24,5	25,32
Nitriansky kraj	8,25	24,75	11,03	5,81	4,29	2,36	24,6	24,95
Bytča	10,53	8,62	11,34	9,26	5,53	1,37	23,9	24,15
Čadca	11,05	10,10	9,70	5,84	5,41	1,08	23,8	24,23
Dolný Kubín	10,60	11,22	8,16	7,18	5,12	1,52	24,7	25,34
Kysucké Nové Mesto	9,25	16,61	9,16	6,39	5,17	1,15	23,7	24,17
Liptovský Mikuláš	8,61	22,10	9,34	3,15	4,76	2,06	25,2	25,76
Martin	8,92	25,26	8,13	2,29	4,42	2,97	25,2	25,55
Námestovo	15,51	2,94	7,56	5,67	5,61	0,42	23,0	23,60
Ružomberok	9,45	16,52	10,50	5,37	4,92	1,93	24,7	25,13
Turčianske Teplice	7,95	26,32	13,34	7,52	3,47	2,27	24,3	22,23
Tvrdošín	12,24	4,60	6,96	4,62	4,84	0,71	24,5	24,40
Žilina	9,05	12,84	9,14	4,94	4,77	1,92	24,8	25,49
Žilinský kraj	10,12	13,49	9,11	5,13	4,93	1,71	24,4	24,90
Banská Bystrica	8,13	20,43	8,76	5,92	4,68	2,73	25,4	26,20
Banská Štiavnica	9,76	27,61	12,21	0,00	4,40	2,00	24,2	24,18
Brezno	10,25	28,31	11,19	10,10	4,00	2,05	24,5	24,07
Detva	10,18	21,17	10,26	7,33	4,90	1,65	24,8	24,07
Krupina	11,16	25,60	14,33	4,03	4,50	2,07	23,6	23,15
Lučenec	10,47	42,52	12,32	8,26	4,59	2,72	24,1	23,30
Poltár	9,32	38,57	11,68	4,83	3,57	2,48	24,0	23,11
Revúca	11,41	48,44	11,02	11,16	3,31	1,40	24,3	22,69
Rimavská Sobota	12,27	45,81	10,80	9,00	4,19	2,54	24,1	22,88
Veľký Krtíš	9,85	31,08	11,43	18,97	3,49	1,51	23,7	23,04
Zvolen	9,48	27,68	9,62	9,19	4,14	2,13	24,8	25,10
Žarnovica	10,24	21,17	11,21	9,05	3,57	1,93	24,2	24,77
Žiar nad Hronom	9,60	34,26	9,51	2,33	4,08	2,89	24,8	24,75
Banskobystrický kraj	10,06	33,45	10,69	8,24	4,18	2,28	24,5	24,10
Bardejov	13,19	15,65	8,08	12,46	5,50	1,35	24,4	24,18
Humenné	10,31	14,42	7,90	1,62	4,70	1,69	24,1	24,27
Kežmarok	17,09	20,68	7,89	15,66	5,91	1,11	23,4	23,09
Levoča	14,80	24,94	9,02	12,53	5,40	0,81	23,8	23,85
Medzilaborce	10,10	29,06	11,98	8,70	4,79	1,44	24,0	22,45
Poprad	11,69	26,92	8,35	8,48	4,95	2,07	24,6	24,58
Prešov	12,82	21,17	8,34	11,09	5,15	1,54	24,8	24,81
Sabinov	17,38	26,17	8,28	13,55	4,47	0,71	23,9	23,38
Snina	10,57	10,76	10,08	5,25	5,89	1,32	23,6	23,96
Stará Ľubovňa	16,10	16,85	8,03	5,63	5,10	0,61	23,5	23,27
Stropkov	11,94	11,74	8,55	13,10	5,30	1,19	24,2	23,90
Svidník	10,82	11,57	9,27	14,93	5,17	1,08	23,9	24,30
Vranov nad Topľou	14,16	23,91	7,95	4,75	5,68	1,04	23,3	23,27
Prešovský kraj	13,30	20,49	8,40	9,87	5,23	1,33	24,1	24,00
Gelnica	14,26	38,42	9,51	19,80	4,66	1,59	23,7	22,79
Košice I	11,04	23,95	8,89	5,85	4,87	2,30	25,8	26,57
Košice II	9,44	35,25	6,51	13,50	4,35	2,37	25,6	25,60

OKRES/ KRAJ	A	B	C	D	E	F	G	H
Košice III	9,92	29,52	4,63	6,37	6,33	2,62	25,0	24,97
Košice IV	10,10	23,74	12,01	6,77	5,65	2,07	26,1	26,29
Košice	10,12	28,45	8,29	8,74	5,07	2,31	25,6	25,95
Košice – okolie	14,29	33,56	9,65	17,21	4,70	1,03	23,5	23,13
Michalovce	12,57	30,95	10,69	8,89	5,00	2,15	24,0	23,57
Rožňava	12,29	47,04	11,81	9,63	3,51	2,54	23,8	22,93
Sobrance	10,62	18,63	13,56	14,85	5,19	0,64	23,8	22,78
Spišská Nová Ves	14,14	35,41	7,40	10,43	5,36	1,54	24,5	23,48
Trebišov	12,34	38,57	11,25	21,86	4,69	1,65	23,8	22,72
Košický kraj	12,17	33,62	9,61	12,99	4,85	1,86	24,4	24,05

Zdroj: Stav a pohyb obyvateľstva v SR v r. 2003. Bratislava, ŠÚ SR 2004 (uvádzané podľa: Filadelfiová 2006).

Legenda: A = Živonarodení na 1 000 obyvateľov; B = Narodení mimo manželstva – % z celku živonarodených; C = Zomretí na 1 000 obyvateľov; D = Zomretí do 1 roka – na 1 000 živonarodených; E = Sobáše na 1 000 obyvateľov; F = Rozvody na 1 000 obyvateľov; G = Priemerný vek ženy pri 1. sobáši; H = Priemerný vek ženy pri pôrode 1. dieťaťa

Tab. 8: Očakávaný vek dožitia: porovnanie žien a mužov (2000, v rokoch)

OKRES / KRAJ	Muži	Ženy
SR celkom	69,15	77,23
Bratislava I	71,58	78,43
Bratislava II	70,69	77,53
Bratislava III	71,39	78,53
Bratislava IV	72,17	78,48
Bratislava V	70,97	78,06
Bratislava	71,43	78,28
Malacky	69,31	76,72
Pezinok	68,38	77,42
Senec	68,37	76,47
Bratislavský kraj		
Dunajská Streda	68,19	76,12
Galanta	68,53	77,05
Hlohovec	69,31	77,44
Piešťany	71,15	77,89
Senica	68,79	76,01
Skalica	69,88	76,87
Trnava	69,16	77,00
Trnavský kraj		
Bánovce nad Bebravou	70,08	78,52
Ilava	69,58	76,45
Myjava	69,23	76,31
Nové mesto nad Váhom	69,94	77,28
Partizánske	70,33	77,58
Považská Bystrica	68,77	77,69
Prievidza	70,47	78,25
Púchov	68,63	76,35
Trenčín	70,77	79,02
Trenčiansky kraj		
Komárno	68,63	76,02
Levice	67,08	76,81
Nitra	69,47	77,83
Nové Zámky	68,36	76,27
Šaľa	68,85	76,74
Topoľčany	69,02	77,25
Zlaté Moravce	68,43	77,56
Nitriansky kraj		

OKRES / KRAJ	Muži	Ženy
Bytča	68,64	77,68
Čadca	66,16	76,72
Dolný Kubín	69,78	78,63
Kysucké Nové Mesto	67,68	78,26
Liptovský Mikuláš	69,84	79,23
Martin	70,13	78,42
Námestovo	67,08	77,23
Ružomberok	67,99	76,98
Turčianske Teplice	69,80	76,08
Tvrdošín	70,91	78,94
Žilina	70,00	78,23
Žilinský kraj		
Banská Bystrica	69,90	77,88
Banská Štiavnica	66,66	76,53
Brezno	67,30	77,03
Detva	65,58	76,69
Krupina	64,57	74,94
Lučenec	67,15	76,09
Poltár	67,49	77,69
Revúca	67,65	75,60
Rimavská Sobota	66,93	76,12
Veľký Krtíš	67,09	76,18
Zvolen	68,80	77,64
Žarnovica	68,36	76,42
Žiar nad Hronom	68,59	77,17
Banskobystrický kraj		
Bardejov	70,17	78,00
Humenné	69,62	77,18
Kežmarok	67,11	76,63
Levoča	69,51	75,23
Medzilaborce	68,03	76,00
Poprad	70,08	77,58
Prešov	69,97	77,70
Sabinov	68,67	76,14
Snina	68,74	77,04
Stará Ľubovňa	68,41	77,82
Stropkov	67,42	78,67
Svidník	70,02	77,96
Vranov nad Topľou	69,25	77,04
Prešovský kraj		
Gelnica	67,02	76,30
Košice I	70,83	78,26
Košice II	70,24	77,71
Košice III	71,20	76,49
Košice IV	68,23	75,19
Košice	70,01	76,98
Košice – okolie	67,15	76,64
Michalovce	67,35	76,48
Rožňava	67,05	75,70
Sobrance	66,13	76,90
Spišská Nová Ves	68,20	76,85
Trebišov	65,75	75,49
Košický kraj		

Zdroj: Populačný vývoj v regiónoch slovenskej republiky 2001. INFOSTAT. VDC.

Poznámka: rok 2000 je uvedený za roky 1996-2000.

Tab. 9: Vývoj počtu poberateľov dávky sociálnej pomoci/dávky v hmotnej núdzi (abs. počty a %)

ROK	Počet poberateľov dávky sociálnej pomoci/dávky v hmotnej núdzi	Počet poberateľov dávky sociálnej pomoci/dávky v hmotnej núdzi na celkovom počte obyvateľov (%)
1993	386 323	7,2
1994	442 544	8,3
1995	408 507	7,6
1996	378 637	7,0
1997	392 927	7,3
1998	506 440	9,4
1999	584 941	10,8
2000	612 953	11,3
2001	630 708	11,7
2002	618 191	11,5
2003	543 036	10,1
2004	383 279	7,1

Zdroj: Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR 1998-2004. MPSVR SR, Bratislava (uvádzané podľa: Gerbery, Džambazovič 2006).

Poznámka: Počet obyvateľov v hmotnej núdzi je počet získaný zarátaním vyživovaných členov domácností, teda zarátaním osôb, na ktoré poberatelia dávku získali.

Tab. 10: Podiel počtu poberateľov dávky v hmotnej núdzi z celkového počtu obyvateľov v krajoch SR (v %)

ROK	2000	2002	2004
Košice	18,6	18,9	13,0
Prešov	16,3	16,1	10,0
Banská Bystrica	13,6	14,6	10,8
Nitra	11,6	12,2	-
Žilina	9,6	8,7	-
Trnava	8,2	8,6	-
Trenčín	7,1	6,6	-
Bratislava	2,4	2,5	1,2
Spolu za SR	11,3	11,5	7,1

Zdroj: Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR 1998-2004. MPSVR SR, Bratislava (uvádzané podľa: Gerbery, Džambazovič 2006).

Poznámka: Za uvedené okresy neboli za rok 2004 údaje dostupné.

Tab. 11: Štruktúra poberateľov dávok sociálnej pomoci/dávky v hmotnej núdzi podľa typu domácnosti (abs. počty a v %)

ROK	Jednotlivci a dvojice bez detí	Rodiny s nezaopatrenými deťmi	Podiel rodín s nezaopatrenými deťmi na celkovom počte poberateľov
2000	221 845	96 910	30,4
2001	223 968	101 474	31,1
2002	220 671	99 707	31,0
2003	191 830	86 698	31,1
2004	112 871	66 269	37,1

Zdroj: Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR 2000-2004. MPSVR SR, Bratislava (uvádzané podľa: Gerbery, Džambazovič 2006).

Poznámka: Údaje za roky 2000 a 2001 predstavujú stav k decembru, ostatné údaje predstavujú priemerný mesačný počet za daný rok.

Tab. 12: Rozsah chudoby v Slovenskej republike v rokoch 1992 a 1996 (v %)

HRANICA CHUDOBY	Podiel chudobných domácností		Podiel chudobných jednotlivcov	
	1992	1996	1992	1996
50 % mediánu ekvivalentného príjmu	2,1	5,9	1,4	5,8
2,15 USD PPP na osobu a deň	0,2	2,1	0,1	2,6
4,30 USD PPP na osobu a deň	2,7	6,3	3,9	8,6
Životné minimum	9,3	7,9	12,2	10,1
Prepočet reálnych hodnôt ŽM z roku 1992	9,3	17,0	12,2	21,0
Prepočet reálnych hodnôt ŽM z roku 1996	2,5	7,9	3,0	10,1

Zdroj: Mikrocensus 1992, 1996, Living..., 2002.

Tab. 13: Počet a štruktúra hospodáriacich domácností v SR (abs. počty a v %)

UKAZOVATEĽ	1970	1980	1991	2001
Počet hospodáriacich domácností (v tis.)	1 267	1 585	1 778	1 900
Podiel zložených hospodáriacich domácností (2 a viac, v %)	5,8	4,3	2,9	7,8
Štruktúra hospodáriacich domácností podľa počtu členov (v %)				
- 1 člen	-	18,1	20,9	26,3
- 2 členovia	-	21,7	22,9	21,5
- 3 členovia	-	18,8	18,1	17,9
- 4 členovia	-	23,3	23,4	20,8
- 5 členov	-	11,2	9,9	8,3
- 6 a viac členov	-	6,9	4,8	5,2

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v roku 2001. Štatistický úrad SR, Bratislava 2002.

Tab. 14: Sumy životného minima v rokoch 1998-2005 (v Sk)

TYP FYZICKEJ OSOBY	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Prvá plnoletá osoba	3 000	3 230	3 490	3 790	3 930	4 210	4 580	4 730
Ďalšia spoločne posudzovaná plnoletá osoba	2 100	2 260	2 440	2 650	2 750	2 940	3 200	3 300
Zaopatrené plnoleté dieťa	2 100	2 260	2 440	2 650	2 750	2 940	2 080	2 150
Nezaopatrené dieťa	1 350	1 460	1 580	1 720	1 780	1 910	2 080	2 150

Zdroj: Opatrenia MPSVR č. 160/1999, č. 187/2000, č. 232/2001, č. 285/2002, č. 213/2003, č. 372/2004 a č. 262/2005 o ustanovení súm životného minima.

Tab. 15: Miera ekonomickej aktivity obyvateľstva (1993-2003)

SKUPINA OBYVATEĽOV	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Spolu	62,1	60,3	59,8	60,1	59,9	59,9	60,0	60,3	60,7	60,2	60,3
Muži	70,5	69,1	68,9	68,7	68,6	68,9	68,7	68,6	69,2	68,5	68,4
Ženy	54,4	52,2	51,5	52,3	51,8	51,4	52,0	52,6	53,0	52,6	52,9

Zdroj: Štatistické ročenky SR 1997-2004. Bratislava, ŠÚ SR 1997-2004.

Poznámka: Miera ekonomickej aktivity = percentuálny podiel ekonomicky aktívnych osôb na počte obyvateľov v produktívnom a poproduktívnom veku

Tab. 16: Pracujúci v hospodárstve SR podľa vlastníckeho sektora a pohlavia (1993-2003)

UKAZOVATEĽ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Pracujúci v hospodárstve SR 1:											
- celkom	2 117 934	2 096 282	2 146 791	2 116 554	2 205,9	2 198,6	2 132,1	2 101,7	2 123,7	2 127,0	2 164,6
- z toho muži	1 227 017	1 221 150	1 256 317	1 244 838	1 217,0	1 210,4	1 163,7	1 137,3	1 145,8	1 156,8	1 177,1
ženy	890 917	875 132	890 474	871 716	988,9	988,2	968,4	964,4	977,9	970,2	987,5
ženy v %	42,1	41,7	41,5	41,2	41,6/44,8	44,9	45,4	45,9	46,0	45,6	45,6
Zamestnanci vo verejnom sektore:											
- celkom	1 253 383	990 007	867 808	780 778	1 168,3	1 096,7	1 052,3	1 026,5	979,6	893,7	850,2
- z toho muži	689 067	546 457	413 767	366 392	591,8	554,9	527,7	507,9	466,5	424,9	401,6
ženy	564 316	443 550	454 041	414 386	576,5	541,8	524,6	518,6	513,1	468,8	448,6
ženy v %	45,0	44,8	52,3	53,1	54,3/49,3	49,4	49,9	50,5			
Zamestnanci a ostatní v súkromnom sektore:											
- celkom	864 551	1 106 275	1 278 983	1 335 776	1 037,6	1 101,9	1 079,8	1 075,2	1 144,0	1 233,1	1 314,5
- z toho muži	537 950	674 693	842 550	878 446	625,2	655,5	636,0	629,4	679,3	731,9	775,7
ženy	326 601	431 582	436 433	457 330	412,4	446,4	443,8	445,8	464,7	501,3	538,8
ženy v %	37,8	39,0	34,1	34,2	39,7	40,5	41,1	41,5			

Zdroj: Štatistické ročenky SR 1997-2004. Bratislava, ŠÚ SR 1997-2004.

Poznámka: všetky osoby od 15 rokov, ktoré v referenčnom týždni vykonávali aspoň 1 hodinu práce za mzdu, plat alebo za účelom dosiahnutia zisku, bez osôb na rodičovskej dovolenke (zmena vykazovania od roku 1997).

Tab. 17: Evidovaní nezamestnaní na úradoch práce v SR (1998-2004, abs. počty a %)

UKAZOVATEĽ	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Miera evidovanej nezamestnanosti (k 31.12.)	15,6	19,2	17,9	18,6	17,4	15,6	13,1
Priemerná ročná miera evidovanej nezamestnanosti	13,7	17,3	18,2	18,3	17,8	15,2	14,3
Počet nezamestnaných poberajúcich podporu v nezamestnanosti (N, %)	119 931 28,0	144 796 27,1	92 217 18,2	94 497 17,7	89 739 17,8	94 104 20,8	42 028 11,0
Miera nezamestnanosti (VZPS)	12,5	16,2	18,6	19,2	18,5	17,5	18,1
Evidovaní nezamestnaní k 31.12.	428 209	535 211	506 497	533 652	504 077	452 224	383 155
– z toho ženy: abs.	200 629	236 117	231 505	238 664	226 813	204 423	190 050
%	46,9	44,1	45,7	44,7	45,0	45,2	49,6
Voľné pracovné miesta (k 31.12.)	11 106	5 709	6 026	10 086	17 238	15 511	11 403

Zdroj: Štatistická ročenka SR 2004. Bratislava, ŠÚ SR 2005.

Tab. 18: Štruktúra uchádzačov o zamestnanie spolu podľa vzdelania (2002-2005, abs. počty)

ROK (k 31.12.)	Spolu	Ved. vzd.	VŠ	Vyššie vzd.	ÚSO	ÚSV	ÚS	SO	Vyuč.	ZŠ	NZ
2002	504077	89	13961	2003	74829	17314	43642	6413	179472	148658	17696
2003	452224	82	13559	1747	65473	13394	38857	4608	166445	131329	16730
2004	383155	82	11087	1802	57211	11979	31353	3628	138287	113029	14697
2005	333834	108	9819	1630	48257	10222	26985	2342	115495	104101	14875

Zdroj: <http://www.upsvar.sk>

Tab. 19: Uchádzači o zamestnanie podľa vzdelania – v evidencii ÚP nad 12 mesiacov (abs. počty)

ROK (k 31.12.)	Spolu	NZ	ZŠ	Vyuč.	SO	ÚS	ÚSV	ÚSO	Vyššie vzd.	VŠ	Ved.vz.
2000	220816	8222	76159	68796	9334	14280	8689	30457	597	4268	14
2001	219713	9817	77474	71050	5335	13344	8046	29680	604	4336	27
2002	238605	12838	91549	76365	3611	13609	7445	28426	651	4087	24
2003	212299	12830	85253	67942	2405	11394	5509	23040	504	3406	16
2004	192002	11180	74228	65095	1833	10047	4697	21368	396	3137	21
2005	170883	10972	68418	56059	1385	8348	4209	18290	499	2676	27

Zdroj: <http://www.upsvar.sk>

Tab. 20: Vývoj počtu dlhodobo nezamestnaných nad 48 mesiacov v rokoch 2000 – 2005 (k 31.12.)

UKAZOVATEĽ	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Počet dlhodobo nezamestnaných (nad 48 mesiacov)	39 281	39 295	44 382	43 107	46 774	60 499
Podiel dlhodobo nezamestnaných na celkovom počte nezamestnaných	7,76	7,36	8,80	9,53	12,21	18,12

Zdroj: <http://www.upsvar.sk>

PRÍLOHA 2: Metodologické poznámky

Zber empirických údajov sa realizoval prostredníctvom face-to-face rozhovorov medzi anketármi a respondentmi na základe štruktúrovaného dotazníka. Dotazník bol pripravený v spolupráci s výskumníčkami Svetovej banky Valerie Evans a Diane Steel a pracovníčkami agentúry Tambor Slovensko. Konečnej podobe dotazníka predchádzalo jeho otestovanie v teréne: Valerie Evans zo Svetovej banky a Renata Masánová z agentúry Tambor vykonali šesť pilotných rozhovorov s vybranými rómskymi domácnosťami (obec Slovenská Ľupča a jedna segregovaná osada). Na základe pilotáže sa ukázalo, že minimálny čas potrebný pre vyplnenie jedného rozhovoru sa pohyboval okolo 60 minút, pri väčšom počte členov domácnosti aj viac.

Výberovú jednotku predstavovala pri tomto výskume *hospodáriaca domácnosť* vymedzená v manuáli ako: „jednotlivec alebo skupina ľudí, ktorí sú alebo aj nie sú v príbuzenskom vzťahu, ktorí žijú spolu ako samostatná skupina v tom zmysle, že majú spoločnú organizáciu hospodárenia (to znamená, že sa podieľajú alebo sa podporujú v rámci jedného rodinného rozpočtu)“. Dotazník sa zameriaval tak na informácie o domácnosti, ako aj na informácie o jednotlivých členoch domácnosti. Informácie o domácnosti poskytoval ten jej člen/členka, ktorý/á bol identifikovaný/á ako *hlava domácnosti*, t.j. osoba, ktorú takto označia ostatní členovia domácnosti (zvyčajne ten člen, ktorý prináša do rodiny hlavný zárobok a robí všetky dôležité rozhodnutia týkajúce sa domácnosti, ale bolo potrebné, aby sa prijalo rozhodnutie členov domácnosti o tom, kto je hlava domácnosti). V prípade informácií o členoch domácnosti tieto boli zisťované priamo od jednotlivých členov, len v prípade neprítomnosti člena alebo malých detí údaje poskytovala náhradná osoba (rodič alebo hlava domácnosti). Pre špecifikáciu respondentov bol vypracovaný veľmi podrobný manuál (vyše 40 strán), ktorý bol pre anketárov záväzný.

Tím anketárov a anketárok sa formoval v niekoľkých krokoch. Základnú časť predstavoval výber vhodných adeptov z vlastnej anketárskej siete agentúry Tambor. Ten bol doplnený o členov rómskej organizácie KARI v Banskej Bystrici. Neformálne zdroje z rómskych MVO z Prešova poskytl kontaktné informácie na mladých vzdelaných ľudí, ktorí boli v čase výskumu nezamestnaní a už mali predchádzajúcu skúsenosť so zberom dát v rámci *Sociografického mapovania rómskych komunit na Slovensku* (2003, koordinátor Inštitút pre verejné otázky). Pri hľadaní vhodných anketárov vypomáhal Marek Hojsík z Úradu splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity, ako aj Rómska tlačová agentúra pôsobiaca v košickom regióne.

Konečný anketársky tím tvorilo 38 ľudí (19 párov), z ktorých štvrtinu predstavovali príslušníci rómskeho etnika.

Všetci anektári a anketárky absolvovali v súvislosti s výskumom špeciálne týždňové školenie (máj 2005, Trenčianske Teplice). Každý pár anketárov mal pridelené lokality (miesta zberu dát), ktoré mali navštíviť a uskutočniť v nich rozhovory podľa zadanej špecifikácie. Celý zber dát bol istený supervíziou, všetci anketári/anketárky mali priamy kontakt na svojho supervízora, na ktorého sa mohli v prípade akýchkoľvek nejasností či problémov obrátiť.

Výber miest zberu dát vychádzal zo spomínaného *Sociografického mapovania rómskych komunit na Slovensku* (IVO 2003). Tento „cenzus rómskych komunit“ zmapoval 1068 obcí celého Slovenska a 1573 rómskych osídlení. Vďaka týmto detailným údajom o rómskych osídleniach bolo možné rozdeliť rómske osídlenia do troch základných tried podľa stupňa integrácie s majoritnou populáciou, pričom za každú triedu sa vybralo 30 miest zberu dát a pre každé miesto sa vyberalo 8 domácností. Výsledný výber rómskych domácností mal nasledujúcu podobu:

TYP BÝVANIA	Počet miest zberu dát	Počet domácností na jedno miesto zberu dát	Celkový počet domácností
Segregované (žijúci v osadách mimo obce)	30	8	240
Separované (žijúci koncentrovane v okrajovej alebo inej časti obce)	30	8	240
Rozptýlené (žijúci rozptýlene medzi majoritnou populáciou)	30	8	240
Celkom	90		720

Vzorka všeobecnej populácie mala vo výskume úlohu kontrolného súboru za účelom porovnania určitých socio-ekonomických a iných údajov. Základom pre výber vzorky všeobecnej populácie bolo vybratých 90 primárnych miest zberu dát. Tieto boli klasifikované na urbánne (viac ako 5000 obyvateľov) a rurálne (menej ako 5 000 obyvateľov), z nich sa proporcionálne vybralo 45 miest zberu. Z týchto miest zberu štatistický úrad SR náhodne vybral adresy, ktoré anketári navštívili. Aj keď sa niektoré domácnosti sebaidentifikovali ako rómske, boli ponechané vo výberovej vzorke všeobecnej populácie.

Kontrolu a nahrávanie dát vykonalo štatistické oddelenie agentúry Tambor. Základné dátové súbory pozostávajú z troch modulov, je možné ich nájsť a stiahnuť na webovej stránke: <http://europeandcis.undp.org>.

Rozvojový program Organizácie spojených národov (UNDP) je globálnou sieťou rozvojových agentúr, ktorých cieľom je podporovať rozvojové zmeny, sprostredkovať poznatky a skúsenosti medzi jednotlivými krajinami a poskytovať zdroje pri budovaní lepšieho života. UNDP je zastúpené v 166 krajinách kde spolupracuje s vládami pri hľadaní odpovedí na otázky globalizácie a rozvoja. Regionálne centrum UNDP pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov (SNŠ) so sídlom v Bratislave predstavuje najväčšie zastúpenie tejto multilaterálnej medzinárodnej organizácie pre Slovensko ako aj pre SNŠ, Balkán a strednú Áziu. Činnosť UNDP tematicky pokrýva široké spektrum oblastí od boja so sociálnym vylúčením a chudobou, cez ľudské práva, rodovú rovnosť, životné prostredie, a spoločenskú zodpovednosť firiem, až po boj s HIV/AIDS. Jednotlivé krajiny pri budovaní vlastných kapacít môžu čerpať zo skúseností UNDP a využívať poznatky celej siete.

United Nations Development Programme
Europe and the CIS
Bratislava Regional Centre
Grösslingova 35, 81109 Bratislava, Slovak Republic
Tel: (421-2) 59337-111
Fax: (421-2) 59337-450
<http://europeandcis.undp.org/>